

ТВОРИ
ВАСИЛЯ
СТЕФАНИКА

1983

Василь Стефаник

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

Т В О Р И

За редакцією

Ю. ГАМОРАКА

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВ 1942

- Обгортка
МИРОНА ЛЕВИЦЬКОГО

Львівський університет
ім. Василя Стефаника
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ФОНД проф. В.Т. Полека
ІНВ. № 2580

5 ДРУКАРНЯ ПОЛІГРАФТРЕСТУ ЛЬВІВ, ЗАМ. № 123. 5.

АВТОБІОГРАФІЯ

Мій батько Семен та мати Оксана помирали та ще мої сестри — Марія (старша від мене на два роки) та Параска мої братики — Юрко та Володимир. Від мачухи живуть тепер чотири сестри та один брат. Моя жінка, Ольга з Гагораків, умерла на початку року 1914 й оставила мені трьох хлопців: Семена, тепер університетського студента, та Кирила й Юрка, гімназистів у Коломиї. Я лишився вдівцем. Це іннуле й теперішнє моєї родини в числах.

Я вже дитиною знав із розмов моїх батьків, що маю йти до школи. Мій батько, як заможний мужик, жив близько місцевим поміщиком Йосифом Теодоровичем. Це був на той час гарний чоловік, приятель селян, учасник повстання Карібальді та польського року 1863. Він і намовив батька павати найстаршого сина до школи. Підставою було те, що Зопець дуже добре „бравси очинашу“. З тими „очинашами“ був для мене й сестри Марії великий клопіт. Мати по буднях тяжко працювала, і коли ми ввечері пригнали товари і поля, то зараз засипляли, і нас не могли добудитися до щечері, а вже говорити вечірні молитви під проводом матері було сили нас примусити. І моя бідна мама знайшла на таку раду: Кожної неділі перед вечором проводила нам ду предовгих молитов, щоб стало до другої неділі. Клячати свято тяжко, і по довгих торгах мати дозволила нам брати тер коліна кожушинку. По молитвах ми діставали нагороду —

або книшників або букату цукру. На вигоні ми бавилися з дітьми до ночі. Такий був клопіт із Богом, та далеко гірше з чортом. У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн та все те, що вони просили. Зате розказували багато казок та показували місця, де ноцують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти.

— Ти лиш прикинься, що спиш та чикай так, аж твоя мама буде йти спати, то напевно побачиш, як вона в мисочках лагодит чортам несоленої страви.

Своєю дорогою, я ніколи не міг дочекатися, щоб моя мама йшла спати, бо все скоріше засипляв і не бачив нічого. До своєї матері я мав жаль, що вона опікується такою поганню, і трохи не розумів її побожності, від якої мене так боліли коліна. Та найгірше було, як мій тато спровадив до стодоли киратову молотілку. Тоді в стодолі наплодилася така сила чортів, що вночі проходили далеко обходили наше подвір'я. Мені малому стало так тісно, що я навіть удень не мав місця до забав, бо всюди кишіло від дідьків та відьом.

Врешті я плакав і зважився мамі сказати, щоб не кормила ночами чортів, бо вже з ляку не можу показатися надвір. Мати розповіла все це батькові, він мене розпитав про все й ганьбив наймитів, що „так дитину страшиють“. Я і в сільській школі, як там мене дали на науку, находив багато чортяк, і моя мама ходила до вчителя та просила, щоби він своїм учням роз'яснив, що в школі ніякої нечистої сили нема.

Вже може яких десять літ пізніше ми обидва з Мартовичем йшли до двірця в Залучу, щоби залізницею дібратися до Коломиї, де ми вчилися в гімназії. Нас відвозив Проць, наймит, уже старший. Був вечір і Мартович, як усе, почав шукати теми до веселої розмови. Процеві розказував, що мій батько, який цілком певно мав приятеля-чорта, дав мені маленького чортика, щоби мені послуговував та помагав учитися та вчителів обдурювати. Цілу дорогу Мартович дуже детально описував Процеві характер, натуру й заняття ма-

лого чортика через цілий день і ніч. Весело було з Мартовичем, як усе, та так ми під'їхали до Прута вже ніччю, щоби переїхати брід. Та тут Проць заявив нам рішуче, що як ми обидва перед ним не перехрестимося, і то три рази, то він не поїде у воду. Мартович ревів з радости, і ми мусли христитися. То вже всі наші товариші в Коломиї знали на свою радість, як ми переходили Прут.

Із сільської школи в Русові я перейшов до виділової школи в Снятині, який від Русова віддалений 8 кілометрів. Тут уже я почув велику погорду для мене і для всього селянського від учителів.

Тут мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши в Снятині 4 виділову, я по фєрїях поїхав із моїм батьком до коломийської гімназії здавати вступний іспит. Моя мама потихо, щоби батько не чув, намовляла мене, щоби я не вчився і в цей спосіб вернувся назад додому. Жалую й тепер, що матері не послухав. У великій залі першої кляси польської гімназії в Коломиї ми, селянські хлопці, зайняли послїдню лавку. Якже ж учитель німецької мови сказав мені: „Idź, mudłu, świnię paść“¹, то ціла кляса зареготала, а професор натуральної історії — Вайгель бив мене тростиною по руках, тому що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спадала верх штанців, і показував клясі пояс мого голого тіла. Кляса ревла з утіхи, я вийшов зараз із кляси й пішов на свою квартиру. Під плотом моєї квартири сиділа сліпа жєбрачка — Павлина, вона там жєбрала цілий день, а вночі моя господиня приймала її на ніч до кухні, і я лише їй одній розповів свій смуток, і вона, щоби мене розрадити, дала мені з торби яблучка та ще кілька дрібних монет на цукерки.

Вечором вона в кухні розповіла моїй господині, що мене в школі спїткало, і зараз написали до мого батька, щоби

¹ Йди, хаме, свині пасти.

приїздив, а батько, як приїхав, то скаржив учителів у директора гімназії, а мені справив панське одіння. Видко, що сукно того одіння не було першого сорту, бо я не міг стерпіти запаху того сукна й дуже високо носив голову. Як я появився переодітий уже в клясі, то ураган насміхів стрінув мене, так що я ледве дійшов до послідньої лавки. До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого стиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той стид мене не отруїв.

Від баби Павлини я довідався, що десь коло нас близько мешкає молода швачка, яка ані в Бога не вірує, ані панів не признає, лиш хоче, щоби всі люди були однакові.

Я, дійсно, вислідив мешкання тої страшної швачки, пізнав її й трохи таки боявся: це була Павлик, сестра Михайла Павлика, знана зі скандальних процесів у 80 роках минулого століття для австрійського правосуддя.

Мені кілька місяців помагав учитися Іван Плешкан, старший гімназист із сусіднього села. Він дав мені читати Квітчину „Марусю“; тієї „Марусі“, крім перших кількох карток, я й дотепер не читав, хоча тоді дістав за непрочитання книжки доброго ляпаса. Аж у 3 клясі перечитав я повість Мирного та Білика — „Хіба ревуть воли, як ясла повні“. В 2 клясі тато умістив мене на квартирі у якогось Томаша. З своїми господарями я сидів у кухні, а дальші дві кімнати замешкували якісь панночки. Я їм приносив пиво та горілку, а вони давали мені цукерки; а як по піврокові відвідав мене вже згаданий Теодорович, то в цій хвилині забрав мене до свого готелю, а господню Томашеву дуже ганьбив. Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у таємнім домі розпусти. Та все таки ті нещасні дівчата були ласкаві на мене, далеко більше ласкаві, як усі вчителі.

Ще в нижчій гімназії я ближче зійшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. Мартович був надзвичайно здібний. Вже в 4 клясі гімназії писав поезії проти вчителів і проти Бога, повні злоби й насмішки. Знов Л. Бачинський був спокійніший і серйозний, і всі його слова докладно від-

повідали його вчинкам. Він і тепер, як провідник політичної партії, лишився такий самий і належав до найкращих промовців серед галичан.

З ними я, як менше здібний, товаришував і належав до таємного кружка учнів, які збиралися по передмістях, щоби разом читати реферати та складати гроші на нові книжки та часописи. Бібліотека цього кружка складалася з 400 томів, в більшості українських, а то були й польські й російські. В 4 клясі ми за спільні гроші спровадили два величезні томи Гліба Успенського по-російськи. Не знаю, чи хто з моїх товаришів перечитав Успенського, але я через два роки з ним не розлучався і, хоч дуже тяжко було розуміти жаргон його „Разтиряевой улицы“, то все я його перечитав, і він мав на мене в гімназії найбільший вплив.

Гімназія, крім формального навчання й ворожого відношення до нас, українців-учнів, нічого нам не давала.

Ми усунулися в своє таємне товариство, а як уже трохи підготувалися, то щонеділі й свята виходили читати відчити по читальнях або нові читальні закладати. Наслідком цієї читальняної діяльності було те, що мене разом з багатьома іншими прогнали з коломийської гімназії, і я вже в 7 клясі був в Дрогобичі. Директором цієї гімназії був звісний український діяч 80 років минулого століття, Олександр Борковський. Він заходив часто до нас із Мартовичем на квартиру і, бачивши, крім писань Франка і Драгоманова, ще щільно заграничну соціалістичну пресу, диспутував із нами, стараючись вибити нам із голови соціалістичні ідеї.

Мати мого товариша з гімназії, п. Тігерманова, розповідала мені багато про Івана Франка. Мьк іншим говорила, що такої великої голови в Австрії нема, що він міг би вже давно бути міністром, якби не соціалізм, якому він пішов на службу. Тоді Франко перебував із своєю сім'єю в селі Нагуєвичях, під Дрогобичем. Перший раз я його зобачив із великою кобелею під пахою на ринку в Дрогобичі. Кілька днів пізніше я пішов до Нагуєвич і від пастухів довідався, що „Ясьо ловить у потоці рибу“. Я з берега запрезентував

себе і він просив мене носити за ним кошіль із рибою. Він вихапав рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз із води і ми пішли до хати, великої білої хати в дуже гарнім положенню, з просторими господарськими будинками. На вечерю ми тої риби багато з'їли, по вечері він бавив дітей й робив коректу своєї збірки оповідань — „В поті чола“. Так я перший раз видів і зазнався з Іваном Франком, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, може єдиного з українських великих письменників, найбільше любив.

Року 1892 я зложив у Дрогобичі іспит зрілості й цього ж року восени виїхав до Кракова вчитися медицини. З тою моєю медициною вийшло діло без пуття, бо ані тої науки не любив, а вже ніяк не міг мордувати хорих своїм обстуканням та обшуканням.

Тут я зазнався і заприятелював з Вацлавом Морачевським і з його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюриху, обоє високоосвічені, і я від них користувався широким європеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив. В Кракові я заприятелював також із нашим поетом Богданом Лепким, — це чи не найніжніший чоловік, якого я в житті стрічав.

З польських письменників і поетів я найближче жив із Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З Вишнянським, Каспровичем, з Тетмаєрами я був добре знайомий і сходився з ними в редакції „Zusla“. Крім того брав я живу участь у діяльності польської партії соціалістичної і зійшовся близько з Ігнацим Дашинським.

З Кракова по невдалій медицині вернув я до Русова й проживаю тут дотепер.

Від 1904 року, коли то я оженився з донькою мого приятеля Кирила Гаморака, мешкав я в мого тестя в Стецевій аж до 1910 року.

Від 1908 до 1918 року був я послом до австрійського парламенту, де не виголошував ніяких промов, бо мови парламентарні моїх клябових товаришів за малими виїмками бу-

ли такі скандальні, що я волів мовчати і встидатися лише за своїх, коли б не за себе самого.

Два рази я був на Україні. Перший раз 1903 року в Полтаві, на святі Котляревського, де зазнався з молодими письменниками. Другий раз був у Києві на початку 1919 року, за Директорії. Не знаю чому, та тільки зазначаю, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як галичани.

Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене і я ніколи не признавався, що я також письменник.

На університеті пропадали мої дрібні нариси по українських редакціях у Галичині. Аж 1897 року В'ячеслав Будзиновський перший раз надрукував кілька моїх дрібничок у часописі „Праця“. Решту читачі знають.

Товариш Іван Лизанівський мусить вибачити, що своєю біографією не можу зацікавити читачів на Україні й що ця біографія далі чи не більша, як усі мої писання разом.

Я народився 14 травня 1871 року й дотепер дуже мало написав, а якщо Лизанівський притисне мене до муру, то я ще другим разом і про це напишу.

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

Русів, 9 лютого 1926 року.

САМОМУ СОБІ

Ти будь у мене, як небо осіннє, уночі — тверда.
Будь чиста, як плуг, що оре. Будь мамою, що нічки
темненької дитину хитає та тихонько-тихісенько
до сну приспівує.

Вбирайся, як дівчина рано вбирається; як виходить
у сад до милого, і так ще вбирайся.

Шепчи до людей, як ярочок до берега свого
шепче.

Ломи, як блискавка, що найдужчого дуба па-
лить і коле.

Плач, як ті міліони плачуть, що тінню по світі
вандрують.

Біжи, як пристрасті мої, що їх більше батогів
гонить, як сонце має проміння, лови чужі при-
страсті та сплітайся з ними та й разом спалюй-
теся.

Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на
став тихий.

Така будь моя бесідо!

У ВОЗДУХАХ ПЛАВАЮТЬ ЛІСИ..

У воздухах плавають ліси та й села серед них.

На небі хмари, як той мох, що примерз до землі у лісовій тишині — сірий, ледом укритий. Сірі хмари станули над заходом та й закаменіли.

Сонце, якби з нього кров спустив. Саме бліде і проміні такі.

Воно засунеться за ті сірі скали над заходом. Обійде, як злодій, і прокрадеться.

Якби розбив хто оті примерзлі хмари, то став би понад сонце. Створив би нові зорі, бо їх багато закованих там сидить.

Якби-м розбив ту скалу, що душу мою закувала!

Ліси би зашуміли, заспівали би села.

Там закований голос сопілки моєї, що, як вона грала, то луг до сходу хилився.

Там схований шелест листків придорожніх, що шептали, аби вівці мої їх не переступили, аби в шкоду не забігали. Там закляті слова коханки. Що слово промовляла, то кожде співало.

Лиш аби сопілка заграла, аби вівці мої повернули та коханка заговорила!

Ой, вже ні!

Душа сидить у скалі, як злодій. Не вилетить відти дівчина у біленькій сорочці, бо нема сопілки моєї, бо моїх овець нема та й коханки не маю.

Не зашумить ліс, не заспівують села.

ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ...

Городчик до Бога ридав: Сонечка, ой, сонечка! Біла рожа підіймила квіт та й запросила сонечка. Ще просьби не доказала, а вже похилила жмут цвіту понад жовте листя.

Каже вона:

— Ще-м на цім світі не набулася. Я ще біла, як сніг біленька, та й вже усихати?!...

— Краями квіт мій застигає. Мороз в душу лізе, у середній листочок найменший, що ще жовтавий.

— Вполудне приходиш, сонце. Збавляєш мене від смерти. Не приходи вже! Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим.

— Бо зорі вночі з мене насміхаються. Мигають очима, як царівни на просту дівчину.

— Або приходи до мене зранку та будь до вечера. Най-ко я розцвітуся. Я зорі перейду і людей вітати буду білою рожею.

Сонечко схилило сполудня і рожа похилила голову, як маленька дитина.

Стрімголов звисала та шептала: Сонечка, ой, сонечка!

ПІД ГОРОЮ КОЛО ЛІСА...

Під горою коло ліса стоїть хатина. Повзає по землі, як перевалений хрущ. Віконця якурат такі, як хрущеві пасують. Маленька сіточка шибок у рямках.

У тій хатині сидить стара баба на стільці. У руках тримає костур, утроє довший від неї. Рушає губами, але вони не сходяться, бо шкіра, як ремінь у воді, збіглася та й не досягає.

Так до опівночі ціпеніє. Вопівночі всувається кінська голова через поріг та й „славайсу“ каже.

— Навіки слава! То ти, пашкудо? — зашепеляла баба.

— Я. Принесла-м лопуховий лист зав'єлий, завтра вмреш.

Сказала голова та й поклала той лист коло баби.

— А стара що казала?

— Казала, аби-сь цвіт папоротин дала.

— Не дам, не дам! Най би була міні порошок з него не вкрала. Хоть я маю тот цвіт, то нічим стала.

— Мусиш дати.

Голова підлізла на полицю. Взяла цвіт з платочком і пересунулася через поріг.

Стара ворожка над раном умерла.

Всі люди знали, що у ворожки була кінська голова, що лист лопуховий принесла, а цвіт папоротин взяла для найстаршої ворожки.

РАНЕНЬКО ЧЕСАЛА ВОЛОССЯ...

Вацлавові

Раненько чесала волосся. Крізь вікно протискалися проміні осінні. Сповзали з волосся як срібні, тоненькі ниточки з золотої брили.

Як вона чесала, то широке листя горіха під вікном хиталося поволеньки і перегонило проміні з одної шибки в другу.

Шум горіха вкрадувався в її гадки. Помаліше, все помаліше водила гребенем по волоссю — та й перестала.

Сперлася обома руками на стіл, а волосся впало та й плечі закрило, та й крісло. Спадало, як водоспад золотих хвиль спадає. Спадаючи вижолобили собі хвилі дорогу і підмивали тепер дальше шию.

Чиста, сполокана, як білий камінь, тота шия.

— От осінь вже. Чи ти, листя, шепчеш, що він мене вже не любить? А може ти за людьми говориш, що я негідна, бо-м далася на підмову? Або приносиш його мислі, що я старіюся, та не можна мене любити? Скажи, скажи, горішку, що ти шепчеш?

Склонила голову на білі руки. Жмут волосся вправ і закривав сині лінії, що ними руки уткані.

— Скажи бо, горішку, скажи, коханий!

Та й заридала. Сльози текли по руках, як коли би каплі, що відірвалися від того водоспаду.

А за вікном шепотів горіх широким листям: Чешися, дурна, він тебе любить!

В Н О Ч І

— Твої очі пробиті чорною хмарою. Стадо чорних птахів вилітає з хмари, як лелики, і кругом тебе облітає. Без нас тебе облетіли.

Японська рожа похилилася і било кактуса до півночі обернулося від голосу.

Другий голос:

— Голосом своїм — перлами тебе обсиплю, зором своїм — вогнем тебе скупаю, очима своїми чорними стрілами тебе напою. Перлами чорні птахи загулю, вогнем їх спалю, стрілами чорними пострілю.

Японська рожа цвіт впустила і лист кактуса д'ньому схилився.

Третій голос:

— Всі зорі з неба стягну до тебе. Всі пасма ясні висную із очей ясних і зв'яжу з пасмами зорів на небі. Та й над землею під небесами буду в'язати срібні проміні мої, а з золотими впаду на серце коло ніг твоїх і звізди потягну і звізди впадуть. Поріжемо чорную хмару срібними проміннями до половини, а золотими від поло-

вини. І будеш ясний у зорях ясних, а через мене.

Упав цвіт другий і лист, що другий схилився.

Четвертий голос:

— Рукою моєю махну — всі лебеді злетяться; рукою махну, голосом зазву — рай-птаха з'явиться; рукою махну, голосом зазву і очима погляну — та раєм тобі стану. Припливу з стадом до тебе, любий, як стадо хвиль синіх моря д'нам припливає.

Цвіт рожі вітер займив у море і лист д'мору похилився.

П'ятий голос:

— Є в мене поле, широкі ниви рожі зродили, рожі зродили та ще колючі. А попри ниву все у долину ручай лентою срібного шовку спливає. Там підеш зо мною, там, на ту ниву, що рожі зродила. Нива ся вклонить, ручай у ноги впаде, чорная хмара пропаде.

А вже цвіт поплив і лист ще дужче на воду схилився.

Ой, листе, листе, глянь там на море. Пливе д'нам стадо островів з архіпелягу. Цвіт твої рожі з нами назад поверне.

1. VI 1897 р.

І ЧОГО ТИ, СЕРЦЕ МОЄ...

Ользі присвячую

І чого ти, серце моє, гріху багато в собі маєш? І чому ти, серце моє, не тріснеш?

Вечір. Місяць на небі розгаряється, парубоча пісня мостить собі мости до зізд, сира сопілка наймитська жалібно стогне з ясел до вікон панських. Дими спокійно долинами синіють, гуртки чорних овець шукають воріт своїх, за ними діти куряву збивають.

І чого ти, серце моє, квилиш мені в грудях, як покинена пташка? І чому ти, серце моє, не тріснеш?

Вечеряють. Мама дає порядок на столі, ложки тарахкотять, громада споживає мамину страву.

Сирота тисне голову до острого одвірка і нагадує собі щось давнє дуже. Кажуть молитви, розбридаються спати, вікна приймають місяць на себе...

І чого ти, серце моє, тремтиш, як листок на вітрі? І чому ти, серце моє, не тріснеш?

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Дунечці

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав та й авус! Не мое та й решта! Не мо-о-є! Ей, коби дід мій та підвівси із гроба! Моспане, штири воли, як слимузи, двацять штири морги поля, хаті на ціле село! Все мав. А онука, аді!

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, ніхто до того рихту не має. А він міні каже: мой, ґрунт при-

сцев-єс! Печетку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів.

— Аби тобі так умирати легко, як міні гезди легко.

— Йду я з хати, гет цалком вже віхожу, та й поцулував сми поріг та й іду. Не мое та й решта! Бий, як пса, від чужої хати! Можна — проши. Було мое, а тепер чуже. Віхожу надвір, а ліс шумит, словами говорит: верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, туск такий прішов, що раз туск! Вхожу назад до хати. Посидів, посидів, та й віхожу — не моє, що маю казати, коли не моє...

— Аби так моїм ворогам конати, як міні було із свої хати віступати!

— Віхожу я надвір та й ні таки обмарило. Дзелений мох на хаті, траба би єї пошивати. Камінь-вода, — не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, тай розпук би си із желю!

Антін по цім слові гатить руками у землю, як у камінь.

— Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А міні жель, не жель, ні! Але таки гину... Сижу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираютси на покаяніє.

— Аді, отам коло воріт та піп прощі казав.

Увес мир плакав. Поредна, каже, жона була, працювала...

— Перевертайтеси в гробі, небожета, бо-м лайдак. Пропив-ем усе до нитки. І полотно против. Чуеш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносявати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але вітиха — добра жінка. Вінесла ми хліб на дорогу, аби віт не видів. Най пан Бог твоїм дітем годит, де си поступ'ют. Най вам Бог усім дає ліпше, як міні...

— На який гатунок я маю на чужі приспі сидіти? Йду. Лиш поступив-ем си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікают. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала.

— Обтер-ем полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й віступив-ем цалком.

— Ой, легко, як каменя гризти. Темний світ наперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юси, з ними пустю. Най знають, як із села-м виходив.

— Аді, в пазусі маю сину книжечку. Оце моя хата і мое поле і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах і по жидах і по всекі вірі!

П О Р Т Р Е Т

Як коли би голуб над його головою білі крила розхилив, як коли би з-поза білих крил сине небо прозирало.

Великий фотель тулив у собі старого пана. Голова його хиталася, як галузка від вітру — раз-по-раз безупину. Губи все щось жували. Руки дріжали — не хотіли нічого держатися.

— Моци нема ні жадної... загітку ніякого, студінь у кістках. Час вже, ой, ча-ас! Тіло землею пахне, до землі важить...

Загасла люлька. Всі сили зібрав докупи, аби наново запалити. Відхилювалася, як жива, виминала пальці, тікала, якби дровичалася. Розкинула попіл по всій одежі. Вже курила і успокоїлася. Та цибух розігрався — все вимикався з губів.

Як осінній листок на рвучій воді.

Один фотель стояв твердо, як молодий дужий птах, що тримав старого на крилах.

— Вічная пам'ять, Господи помилуй, та й ямка, та й гур-гур! Та й по всім.

аби і до схід сонця. А вже ж як, каже, єго на лаву покладете та землев припорпаєте, то ти тогди з лави на дідову постіль переберайси. А бабі, каже, має бути бабина пічъ, вона най си вігриває, най си Богу молит, а як вже ї обмиєте та й руки на́вхрест складете, та тогди най невістка вже лізе на пічъ, бо вона єї.

Осінній вітер грався сивим волоссям дідовим.

— Але коби нотаръ дес вечером подививси до хати. Син на постели, невістка на печи, а я з старов на землі, на солімці валеемоси. А це ж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема Бога у молодих людей.

— Здихайте старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поїдають, сирец поїдають, а ми, як щене-та, на них дивимоси. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають, та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте ма́ленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогонув та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, біг-ме, чобота на ногу не покладут...

Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й Різдво не забавитси...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш шо не говорит. Єму зле, а воно собі шукає ліпшого. Взими нема жеби та й студінь. А воно знає наперед. Не так, як чоловік, шо мус свої три-дни на місци коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі та й пустився додому. Ще кілька разів обертався за бузьками. Та й станув.

— Ба, хто би мені добрий сказав, ци я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернутси? Відай вже котрес із нас бриздне, відай уже бузьків не будемо видіти...

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменила. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закривавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каміня — тверде і стале. З хорім іще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кривавім світлі, та має власти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем, впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Йду, мамо.

— А ти-ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломили, а мама була головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнамо.

— Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на ті, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався д'воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду, як крейда.

— Синку, — питався тато, — а міні хто, небоже, кукурудзки вісапає?

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист.

— Гай, ходім!

Мама не пускала.

— Николайку, та не йди бо! Та заки ти обернешся, то пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і, відай, сам не прийдеш.

Їмила сина за ноги.

— Воліла би-х ті на лаву лагодити!

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листя устелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, аби з водою осінньою поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що, як весна утвориться, то Николай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взяв ся прощати з селом:

— Бувайте здорові, і свої, і чужі. Як чим докорив-ем, то забудьте, але благословіт у далеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

— Повертайси здоровий назад та не забавлейси.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

— Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці та й тебе здогоню.

— Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі поломит.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Николаю! — кричала громада. Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голосом заводила:

— Відки тебе візирати, де тебе шукати?!

Доньки, як зазулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки, на гладкім, залізнім тоці.

СТРАТИВСЯ

Колія летіла у світи. У кутику на лавці сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали, як дощ. Як раптовий, падали, що нараз пуститься, та й незабавки уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом.

— Та ще снів ми си недавно. Дес я беру воду з керниці, а він дес на самім споді у такі подерті кожушині, шо Господи! Тут — тут утопитси. Николайку, синку, — дес я йому кажу — а ти ж тут шо дієш? А він міні вповідає: „Ой, дедю, не го-ден я у воську вібути“. Кажу я ему: „Терпи та навуки бериси та чисто коло себе ходи“. Та й, аді, вже навчивси...

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

— Іду до него, та знаю, шо вже го не застану. Але ци буде до кого вернутиси? Бігла за мнов полем, кервавими слезами просила, аби ї взети. Ноги ї посиніли від снігу, верещела, як несповна розу-

му. Але-м нагнав коні та й прімкнув. Може де там серед поля вже домерзає. Було стару взети. А нам же тепер чого траба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошіє та підемо просючі межі люди у то місто, шо Николаєва могила у нім буде.

Притулив лице до шибки та й сльози по вікні спливали.

— Ой, стара, того-м діждалиси на сивий волос вінка! То-то, небого, дес б'єш головов у стіни, то-то до Бога ридаш!

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лищ зойк чути по полю, але далеко.

— Набезпешно вже ї не застану. Коби ще мене спретали разом з Николов у могилу. Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най би-х укупі були! Де ж він сам буде в чужі чужиници!

Колія бігла світами.

— А шкода, шо-с був уріс, як дуб. Бувало, шо озме в руки, та й горит му у тих руках. Було одну втети ще малому...

Колія добігала до великого міста.

Виходив із людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами ти-

сячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пільмі потапало, дрижало. Ось, ось впаде і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння у пільму і не падали.

— Ой, Николаїку, коби-х ті хоть умерлого видів. Вже і мині, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою, як дуга. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюди завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулівся, та й взяв ся молити.

— Матінко Христова, усім добрим людем стаєш на поратунок. Николаю світій!... — та й бився в груди.

Поліціант надійшов та й справив до касарні.

— Пані вояк, а то тутечка умер Николай Чорний?

— Він повівсьи у вільхах за містом. Тепер лежит у трупарни. Йдіт цев вулицев удолину, а там хтос вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на вулиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов вулицею удолину. Ноги дилькотіли, як підвіяні, і шпоталися.

— Синку, синку, та й ти стративсьи!... Скажи мині, синку, шо тебе у гріб загнало? Нашо ти душу

стратив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Николай. Гарне волосся пдивало у крові. Вершок голови відпав, як лупина. На животі був хрест, бо на́вхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна у ногах Николая та молився. Цілував ноги сина, бив головою у плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов...

Потім підніс трупа, обіймив за шию та й питався, як коли би радився.

— Скажи-ж міні, кілька служеб наймати, кілько на бідні роздати, аби тобі Бог гріха не писав?...

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи убирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх із павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній, мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата.

У К О Р Ч М І

Коло довгого стола сидів Іван та й Проць. Котили по столі завзяті слова і, схилившись, слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили. Проця жінка била, а Іван його вчив бути паном жінці.

— Ого, вже най того вола шлях трафіт, що го коро́ва б'є! — казав Іван. — Якби ні жінка мізинним палцем кинула, та й би-х капурец зробив, на винне яблуко би-х розпосочив! Мой, таже це покаяніє на увес світ, аби жінка лупила чоловіка, як коня! Але я би її борзо спамнетав, так би-х спамнетав, що би не памнетала, куда ходит. Віострив би-м сокиру на точилі, та й би-х руки по лікті обрубав. Лиш раз, два, та й руки гара́вус!

Сказав оце Іван, та й здоймив руки вгору, як коли би мав гадку злетіти. Подав голову взад, очі вп'ялив у Проця та чекав, що Проць йому скаже. Проць помахував головою та й нічого сірота не сказав, бо що мав казати, коли все правда.

— Мой, ти паршеку, не телепайси над книжков, як шибеник на грабку, але давай, бре, горівки. Я платю, а ти давай, бо мій кременал, а твоя

смерть! Не гиндлюй зо мнов, але сип тої браги... — казав Проць та й бив кулаком у стіл.

Жид сміявся, наливаючи горілку. Газди стали пити. Нахиливалися до себе і відхиливалися, як би дві галузці, що ними легенький вітер колише.

— Та гадаєш — казав Іван, — шо би-х чикав на шандарів, аби ні брали? Лиш би-х руки обрубав, та й сардак на себе та й на мелдунок. Встид за встид, але би-м сказав панам, шо ні жінка била, а я руки обтев. Може би-м яку днину посидів, а може би-х і годину не пацив...

По цім слові пили горілку. Так гірко пили, як кров, кров свою — так кривилися.

— Процю, брате, — видиш, п'ємо горілку, ти мене чествуєш, але п'ємо свою працу, свою кєрвавицу. Кров свою п'ємо. Жидам бенькарти годуємо. Але радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протегає. Мой, таже ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдов маєш бути?! Я би таку жінку дзумбелав та в ступу би-х запрегав та каньчук дротений з клинка би-х до неї стєгав!

Іван виймив гроші і хотів собі заплатити горілку, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився.

— Іванку, чьо мене, бре, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачувувати, бо ти мене, як якис казав, як мама рідна, на добре радиш. Не тичь міні гроший, але пий.

Та й знов пили.

— Або говори з нев по-добру! Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: Мой, жінко, де ти міні прицегала? Ци на смітю, ци в церькові? Ци рабін нас вінчев, ци ксьондз слюб давав? Ти до мене руки протегаєш, а я ручки втну. Аді, внеси столец та й сокиру, та й мемо рахуватиси... Так ти єї заповідай, та може напудиш...

— Іванку! Ти, небоже, мої жінки не знаєш. Таже вона така тверда на серце, шо би ката не збожяласи. Я чесом хочу єї дати огрозу, але вона, шо має під руками, та як ні впоре! Аби єї дохторі так по смерти пороли! „Ти марнотрате — каже — ти шо видиш, та до коршми тєгнеш, та ще мене хоч збиткувати?!“ Але кажу ти, шо я такий від неї битий, такий парений, шо прийде ми си від хати йти. Але кажу, може єї Бог руки без мене усущит, може я допросю си цєго у Бога...

— Чикай на Бога, чикай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати. О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду.

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав оба кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю корчму.

— А суда-ж, арендарю! Мой, жиде, ти — вчена голова та тому з нас шкіру лупиш; скажи міні, ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка била? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках, аж скаправів-ес, то дес там воно повинно найтиси. Як цісарь такий паруграф написав, най я знаю. Бо як цісарь

таке право відав, та най моя також мене б'є. Руки складу на́вхрест, а вона най бучкує. Як право цісарске, то має бути цісарске!

Жид казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен йти додому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очі і довго дивився на жида. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави.

Ідучи додому, горланив на ціле село:

— Коли-ж бо не боїтси, шо сине за ніхтем не боїтси...

— Але руки обітну, як вербу підчімхаю! А це ж куда? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: „Де, де-е, та де тому край“?

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротях гет затих.

САМА-САМІСЬКА

У тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою. Діти, як ішли на роботу, то лишили бабі, аби мала що їсти і пити. Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі добирати. А сидіти коло слабої у гарячий час, то, Бог видів, не було як.

У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали в збання та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на́ бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відогнати. Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у таким освітленню. Мухи зумкоти́ли, ріжнобарві світла волочилися разом із мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закліту пе-

черу в великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як уже стало коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збанти шукаєти.

— Аді, аді, ого!

Баба тихонько стала. Лиш рукою відганяла мари.

З-під печі виліз чорт із довгим хвостом та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від нього. Чорт сів знов наперед баби. Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем, або як турма ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізли у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехриститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехриститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. У зелених кабатах, із люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася, а баба в розколібину сточувалася і падала удолину. Летіла все у спід, та у спід. Десь у споді чорт ймив її, завдав на себе та й почав летіти з нею, як вітер. Баба рвонулася та й головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перешила коло ніжки від стола і широкоми, мертвими очима дивилася зўкоса на хату. Чорти перестали гарцювати, лишень мухи з розкошшю лизали кров. Позакривавлювали собі крильця і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під піччю, та на миски на миснику, що на них були змальовані їздці у зелених кабатах, із люльками у зубах. Всюди розносили бабину кров.

Л И С Т

Політичним арештантам-мужикам на Святий Вечір

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззю лишало всі свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кождіський палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді, шо ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцячко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеси, я вже, біг-ме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Боже, Боже, як народови тісно стало жити, а як света надійдуть, та й нарід таки веселитси — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідут до нас із Николов Сименовим, із тим, шо в школах він си вчит.

— Тікай із землі, біжи д'бабі на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печи Різдво. Вінчую вас щестем, здоров'ем, аби-сте ще прожили межи нами — віншував син мамі та й цілував в руку.

— Ой, синку, міні Різдво не в голові! Я, дитинко, всі дни оплакую, і свето, і будень — казала баба та й сльози в очах показалися.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчера на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитає.

— Та шо приписує, дужий він, ци слабує?

Василь витягнув лист із череса, подав школяреві, а цей взяв читати.

— „Коханий мій брате Василю і ви, мамо!

Клонеюси до вас на Різдво і вінчую вас на ці света. Заколідував би-м вам коледку з кременалу, але боюси, шо вітер мою коледу у лісі стратит та й під ваші вікна не привіє.“

Стара мама обсипалася слізми, а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заклідууют, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом, то аж дозорці наслухають. А така коледа в неволи сумна та страшна! А собі то я вночи гет чисто нагадав за коледу. Як ще я хлопцем ходив колідувати, як ви, мамо, мене у тата здоволели, аби пустили у коліду, а потім, як ми парубками

вже ходили із скрипков колідувати. Бувало станемо, як ліс під вікном. Колідуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче і ніколи ми її не могли переколівати. Аді, отепер чую, як та скрипка плакала, таки гезди плаче...“

— Ой, сину, сину, то-то-с діти осиротив — шептала баба.

„Але годинами, мамо, та так міні у цих мурах страшно, шо не годен я сам на лужку лежети та й іду до другого, бо би-х умер. Як собі нагадаю за Настю, шо вона через мене пішла в землю та й міні діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серца капає. А крізь грати видко звізди. А я на них див'юси, як вони, котре білші, та менші за собов проваде. І почетую собі на велику, шо це Настя, а на малі, шо це Марійка зараз за нев, а це Іванко, а це Василько...“

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови — крикнула баба, як би оце Федір говорив до неї, а не писав.

„Та й все ми си привижує похорон Настин. Йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде. А хоругвами вітер носит та й питає: А чоловік цеї жінки де подівси? А подерта хорогва ему все каже: В Станіславі, в кременалі!“

— Ой, замурували ті, сину, у неволи — так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вірвали, жінку вбили та й діти ли-

шили на волю Божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла. А найдуще, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки, та аби воно не плакало, бо слина у грудці си вжирає. Знаєте, шо, як сирота плаче, то всі ангели плачут...“

— Обчісую я твої діти шосуботи та й сорочки їм перу шотижня та й пускаю старі слези за водою — відповідала баба.

„А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, як би й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...“

— Ой, Федоре, не пустю я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх як рідні — вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноена. Та й робіт так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, шо відци я вже не годен вийти. Та й припишіт до мене гет за все, шо си дома діє?“

Клонеюси до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітей моїх. — Федір.“

Баба ревно плакала, а обоє діти за нею.

— На-ко тобі грейцір, на-ко, але не плачь. Аді, чуеш, шо дедя каже, аби-с баби слухав, аби-с не пустував.

Казав оце Василь до Іванка та й дав йому новенький грейцар.

П О Б О Ж Н А

Семен та Семениха прийшли з церкви та й обідали — мачали студену кулешу у сметану. Чоловік їв, аж очі вилазили, а жінка почтиво їла. Раз-по-раз втиралася рукавом, бо чоловік кидав на неї цяточками слини. Таку мав натуру, шо цьмакав і пускав слиною, як піском, у очі.

— Не можеш ту башту трохи приперти, не мож хліба ззісти...

Семен їв і не припирав башти. Трохи його жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски.

— Чмакає, як штири свини. Боже, Боже, таку маєш гямбу нехарাপутну, як у старої конини.

Семен іще мовчав. Трохи був і винен, а, по-друге, хотів добре попоїсти. Врешті встав і перехристився. Вийшов надвір, дав свиням пити і вернувся, аби лягати.

— Аді, насадивси, та й легає як колода, ану-ко, ци він вікаже де носа? Гние отак кожного света та й неділі.

— Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш? Як я то-

бі зав'єжу гудз, то ти его не роз'єжиш, я тобі дам гудза!

— Я би тебе шонеділі живого кусала.

— Коби то свиня мала роги...

— Стоїт у церкві, як баран недорізаний. Інші газди, як газди; а він такий зателепаний, як коле-ра. Міні аж лице лупаєси за такого газду.

— Ото, бідна головко, та й втратю царство небесне! Нагаруйси цілий тиждень, та ще у церкві гаптах стій! Стій уже ти за мене, а я і так Божого слова віслуваю.

— Ой, вже ти слухаєш слова Божого. Одного лумера не знаєш, шо ксьондз казав на казаню. Станеш насеред церкві, як сновида. Дивиси, а очи вже пішли у стовбїрь, дивиси, а рот вже розхиливси, як ворота, дивиси, а слина тече вже з рота. А я дивлюси, та й земля підо мнов горит зі встиду!

— Уступиси від мене ти, побожна, най я трохи очи прижмурю. Тобі однако молоти, а я ледви тлінний.

— Бо не стій у церкві, як слуп. Лиш ксьондз стане з книжки читати, а ти вже очи віпулиш, як цибулі. Та й махаєш головов, як конина на сонце, та й пускаєш нитки слини, як павук, такі тоненькі — лиш шо не захаркотиш у церкві. А моя мама казали, шо то нечисте крадаєси та чоловіка на сон ломит, аби Божого слова не слухав. А коло тебе нема Бога, ой, біг-ме, нема!

— Агій на тебе, таже най твої голови дідько

причепитси, не мої! Ото побожна!? Мой, та ти написаласи у яkes архиримске браство та гадаєш, шо-с вже света? Та я тобі так шкіру спишу, як у книжці, такими синими редами... Зійшлиси газдині у браство! Ніхто такого не чув та й не видів. Одна мала дитину дівков, друга одовов, трета найшла собі без чоловіка — самі поредні газдині зійшлиси. Та якби вас тоті черці знали, шо ви за чилідинка, та вони би вас буком з церк-кови. Аді, які міні побожні, лиш фоста на заді хибує! Книжки читают, образи купуют, таки жи-ві до раю!

Семениха аж заплакала, аж затремтіла.

— То було ні не брати, як мала-м дитину! Ото-м собі долю напигала. Таже за тебе була би й сука не пішла, за такого вола невмиваного! Ще молиси Богу, шо-м собі світ з тобов зав'езала, бо був би-с ходив отак до гробної дошки.

— Бо-м був дурний, злакомивси на поле, та й відьму взев до хати. Я би тепер і свого додав, коби си відчепити!

— Ой, не відчепиши! Я знаю, ти би хотів ще другу взети з полем, але не біси, мене не доїш і не діб'єш. Я таки буду жити, таки мусиш на ні дивитиси та й решта!

— Та жий, поки світа та сонца...

— Та й до браства буду ходити, та й шо ми зробиш!

— О, вже ти в тім брастві не будеш, хиба би мене не було! Я ті книжки пошпурею, а тебе при-

в'єжу. Вже ти міні не будеш приносити розуму від черців...

— Ой, буду, буду та й вже!

— А відчеписи від мене, бо як озму яке лихота й перевалю!

— Мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, то-то-с ми світ зав'езала! Аді, в неділю береси бити!

— Аді, аді, мой, а то ж я розчинав сварку? Та міркуйте собі, що це за побожна? Ёй, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Таже через цу побожну граба би хату покидати! Оце біда, але буду бити!

Семениха втікала надвір, але чоловік ймив у сіннях і бив. Мусів бити.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Не міг сісти, так його щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатня і кути замазувалися і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше.

— Оце така хвилина, коли малі діти вибігають із хати на толоку і граються дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хотять гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться, — і співають, аби голос стелився. А взимі то мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, якби банували за молодим віком. Діти сходяться разом до купи і шепочуть на печі та й засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, якби хотів усі свої думки замкнути у голові, аби не повилітали, бо широко хотів їх перегадувати.

— Ба не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре пам'ятаю, як ми раз сиділи у ньо-

го в садку. Відай тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, із золотими берегами сунеться по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — та й за годину нема ні хмарки, ні лілій. Лиш голубе небо морщить, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини.

— От, я вже забув кінець. Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще донедавна тямив. Зараз. Я займив із Марійкою вівці в поле, у сіножаті. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі між фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусів завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця, та така влізлива, що жадній сіянці не дарувала. Та й я скинув окрайку і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хліб і сир із листка...

Вже сидів на м'якім кріслі і хлоп'ячі спомини гонили його, як сон, на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Верталися з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Маріїні рукави. Та й наказували Марійці, аби ніколи не брала три нитці, лишень дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мені

казали, аби не качатися з гори, бо сорочку підру, або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овец пильнуйте“. А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен ані годинки тихо посидіти“? Та й тоді злетів бузьок на млаку, таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна та й почали співати:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
бо си зросиш по коліна,
Та най тота чайка косит,
шо набакир шапку носит.

Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати решту співанки, і не міг. Очі посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли додому, а я бігав до вечера за бузьком та приспівував: „Ой, не коси, бузьку, сіна...“

Розбігався, як той хлопець, що хоче яр перекочити і над самим яром усе стримується. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг далі нагадати. Зітхнув і чорний обвід коло очей ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвалася! Вона вже тоді рвалася, як мені мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всі ми тоді плакали, бо мене пускали у світ на науку. І ходив я по тім світі і гнувся, як лоза, для кавалка хліба і чув на собі сотки гордих очей.

Махнув рукою, якби хотів відігнати ті горді очі.

— По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена, стара, з костуром у руках сиділа на приспі та грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привітала: „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби-с не сумував. Та, як умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, що ти надїдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Та й умерла.“ Отак рвалася та нитка...

Несвідомо говорив мамину співанку: Ой, не коси, бузьку, сїна...

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добилися. „Аді, синку, оце Марїїн грїб. Я вже насадила рути і барвінку і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посажу.“ Сїли ми коло гробу і мама оповїдали мені за бїду Марїїчину. Чоловік злий, діти малі, бїда в хаті. Вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на грїб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі, як ми з Марїїкою вівці пасли...

Гарячі сльози впали на стїл.

А потім мама вмерли. Грїб мамин недалеко від Марїїного. Цвіт із маминої вишеньки падає на грїб Марїї, а з Марїїної на мамин грїб. Був я там раз. Сидїв межі тими гробами і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидїв я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт

із гробів летїв за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой, не коси, бузьку, сїна,
бо си зресиш по колїна.
Та най тота чайка косит,
шо набакир шапку носит.

З МІСТА ЙДУЧИ

Перший:

— Лишень самого полотна зо п'ятьдесят звоїв по смерті лишилися. Такого багатиря пошукати. Хліб стояв від десять років немолочений — там були маетки! А кілька сума?! Таке небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маетки? Та й не знати, хто тими грішми загрівся? — Прийшла смерть та й мус усе покидати!

— Бувало прийдемо до него колідувати. Віколдуем, шо віколдуем, а він виходит із хати та й: „Проще, братя, до хати, най вам файно подекую за коледку“. Входимо до хати, пообсажує за стів та й каже: „Приймати мете, як є, бо як би я не одинокий, то жінка би якос прилагодила, а так най жінка з Богом спочиває на могилі, а ви вібацейте“. Та й сам нас приймав. Бувало понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така, як долоня завгрубшки. Такої сьогодні і в різничок не видно. Горівки вже кілька було, шо би вужі мали доста.

То, бувало, п'ємо та їмо, а він просит як на весілю: „Пийте, братя, як не стане, то ще принесу, напийтеси у старого!“ То п'ємо та колідуємо старому:

...Будь же нам здоров, пане Максиме, в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Вінчуем тебе щестем, здоров'єм, в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Чесний, велишний, а в Бога вдешний, в неділю...

— То як вже віколдуємо, а він п'є порцію до нас та й слози обтирає. „Як стара моя, каже, жила, то ви і її коледку колідували, а тепер нема кому заколідувати та й старому сорочки віпрати. Я, каже, не знаю, у котрий кут головов ударити, де си притулити?“ То, знаєте, аж нам слози станут в очах, як він зачне за свою садинокість уповідати. Так ми сиділи не раз добрих три години у Максима. Бувало вже зберемси, а він не пускає. „Є, каже, в мене і їсти і пити, як якис казав: і хліб і до хліба — та ще забавтеси, бо безпешно, як умру, то в ці хаті не мете напиватиси. Лиш мене, каже, припорпают, а мій Тимофій все пустит — шо до цинтля. Я, каже, старий, аби брехати, а ви, молоді, мете жити та мете видіти.“ Та й, аді, так сталоси, як небіщик віщував.

Другий:

— Якос паламариха на сапаню вповідала, шо він, небіщик, не любив до коршми заходити. Лиш, каже, раз або два в рік вперізував черес, клав у „злодійку“ п'етку та й гайда до коршми! Правда, шо не любив ходити до коршми, але вже як

пішов, то сороки й ворони пили — пив, хто не хотів! А дес по півночі вертавси додому вже добре горівчаний. То, каже, усі сусіди знали, що він іде додому. Стане, бувало, на воротях у себе та й кричит: „На сироти, на бідні запишу, а ему не дам, що довкола мізинного палца обмотати!“ Та й ішов собі на приспу. Як був п'ений, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо — все на приспі спав. Та й уповідають, що якес нечисте присилува- лоси до него та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як худобина, та й сфатитси з приспи та довкола хати біжит, біжит, та кричит: „Рабівни- ки, злодії, шо мою працу розтегаєте!“ Та й, бачу, хапав дручок та обгонив ціле господарство, як пес від якихос злодіїв. Дивиси, а він знов на при- спі дрімає. Ого, вже за мінуту та й верещит, аж крізь вуха промикаєси: „Паршеку, а ти ж, мой, шо корову із колешні виводиш?! Та я тобі аминь зроблю!“ Та й знов літав, як несповна розуму, по тоці. То казала паламариха, шо так цілу ніч Божу ним носило та мордувало. Спит на приспі та крізь сон гукає: „Аді, аді, вже ліцтуют, вже б'ют печет- ки, вже на бубень вікликають!“ Відай, воно правда, шо він із-за-мблodu купив собі щезника. Він і до худоби знав, таже корови у него по дійниці мо- лока давали.

Третій:

— Якос незабавки, як Максим умер, та в мене хлопец заслаб. Гадаю собі: „Таже траба якогос ліку шукати! Умре, бідний світе, та й ховай не

знати з чим та й у чім?“ Та й пішов-сми до нашої брехунки, до Касіянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеві та й, якто знаєте, пошта — сіла та й розповідає. Ходит по селі та все знає, шо де дієси. Та й уповідає жінці, шо, каже, тиж- нем перед смертев та був у мене Максим. Слухаю і я. „Ще, відай, каже, і на день не займалоси, як прийшов. Вчула я, шо хтос дверима рипнув та й сфатила-м си, кажу: певне до родів. Дивлюси, а то старий Максим. „Ти, бабо, дес каже і небіщик, ще спиш, а то вже днина“. „Ей, де, каже, днина!“ Сів він на лаві та й такий обмінений сидит, шо аж. „Ти, каже небіщик, — якас брехунка та дай міні розв'езок на сон. Саме, каже, вопівночі приснило- си міні, шо дес я віхожу з хати надвір, а то спо- лудня така чорна хмара, шо аж сина краями! Га- даю собі: Ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хліб унівець! Та й пішов-ем до хати, вініс кочергу та й лопату та й склав на́вхрест. Та лиш я склав на́вхрест, дивлюси, а то з-під вугла вода просікаєси. Став я та й дивуюси. Е, та бо то з-під другого, з-під третого, ба й з-під усіх нори пу- стили! Дес я збоявси. Глипнув-ем на тік, а там такі нори грают, як на сіножетах. Дес я побіг за рускалем, дес я спускаю ту воду в став, дес та вода снопи підмулює, колешні підмиває. Відкидаю дес снопи та й уже упрів-ем — та й пробудив-ем си. Ти якас, каже, брехунка, та розв'єжи міні цес сон, шо воно має бути з тими норами?“ Та й, ка- же Касіяниха, шо я ему сказала, то сказала, але

він у тиждень та й умер.“ Тота відьма допомгла таке Максимови, як мому хлопцеві. Але коби-х єї лице уздрів, та й би-х перевалив, як суку! І гроші взела і горівку пила, а хлопец до трьох день та й на лаві!

Перший:-

— Знак тому, що був віщун, бо все сповнилось, як віщував. На его подвірю якурат можут тепер нори грати! Ані хліба в оденках, ані худоби, все Тимофій поспродував. Пішло маєство, як за во-дою.

Другий:

— Коли бо, видите, за житя він не злюбив си-на та й слова доброго ему не сказав, а син, як дірвався до маєтку, та й таке понаплітував, що ніхто тому кінца не найде. Банки, якіс векслі, жи-ди і всека нужда. Пропадає на пни. Та й коби-сте знали, що Тимофій і не п'є, лиш так му все з рук паде якос. Бог знає...

Третій:

— Але ци-сте чули, яку Тимофій має патороч із жінков? Та, бачу, вже її добиває. Дес ще зосени з'їхала комісія з банку до него та й каже: „Або гроші, або пускаєм маєток на вікликане“. Звертів-си, звертівси, та й до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпишиси у нотаруша та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якис тот вексіль, вповідают люде, але тепер і тот вексіль боками лізе.

Перший:

— Ой, правда, що дурна! Друга жінка, та й ді-

тий нема... Та най би чоловікови яка примха ста-ласи та й шуруй, бабо, попід чужі плоти. Таже діти від першої зараз би нагнали. Та й шукай, бабо, права, не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а те-пер приходит речинец платити та й дотискают Та тепер там у хаті таке покаяніє, що би птаха не сіла на хату. Як дізнавси, що вексіль вже у місті, та як прилетів з міста, то й коні не розпрегав, але влетів до хати та до жінки:

— А вексіль де? — каже.

— Ой, я дала братови.

— То в тебе брат — чоловік, ци я?

— Та, бачу, бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, та й розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най рубаю; ти підеш сиру землю їсти, я на шибеницу, а діти жи-дам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а най же тобі шо станеси, та й я піду попід чужі вугли кукати?

— Меш, каже, кукати, як глуха зазуля, заки ті у гріб не зажену.

Та й легли отак спати, він з краю, а вона від стіни. Шогодини, бачу, вставав та бив. Кажут, що болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втечи, але ймив та прив'езав та місив обцасами, як у гли-ну. Най Бог боронит від такого!

Третій:

— Здурів чоловік та й решта! Таже він рано відв'їзав її та й казав, аби файно вбралася, бо підуть на храм. Та й поволочив, кальвін, таку збиту на друге село. Але вповідали люде, що на храму вона скинула кіптарь, а сорочка кервависька! Обступили її жінки та питали, що то ї таке? А вона бідна в плач! Всі храмові іззираютьси, як на чудо. А Тимофій, бачу, встав із-за стола та й: „Жінко, каже, марш додому!“ Та так вони похрамували. Як вертали додому, то лиш один Бог знає!

Перший:

— Гет люде падуть удолину так, як би їх хто трутив у бульбону.

Другий:

— Таки небіщик Максим шос знав до себе. Аді, нори зносили і его маєство, і невістці нори по плечах просікают...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли усі господарства, лиш Максимове? Аді, ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай! Де, де, де-е!

— От якос ми добилиси до села. Рот ба цеї, ба тої — балу та балу, а ноги сараки йдуть. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора!

Другий:

— А я до того паршивого Срулика, бодай его шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза.

З А С І Д А Н Н Я

Радні поволі стягалися до канцелярії. Кожний, заки входив до хати, висікався у сінях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кожний ішов межи люди. „Славайсу — Навіки слава“, та й сідав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з-половина, старші сиділи ближче до стола, а молодші трохи подальше. В куті коло печі стояли сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то вїйт кликав до себе поліціяна Тому:

— Уже, небоже, мусиш завтра прихарити канцелярію, бо, аді, прийшло письмо, шо дохторь приїде. Обшуруеш трохи підлогу, посиплеш піском, розкладеш сінники по підлозі, понакриваеш їх лентухами, поналиваеш тої смердечої води з баньки по кутах, та й очи заткаємо. Є припіс, шо шпиталь має бути на холеру, та й мус бути!

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь... А як радні потім сходилися

на раду, то всі пчихали і казали: „Але бо паскудно смердит!“ Ті, що були у війську, говорили, шо певно лікар робив „реперацію“ і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзіньо то вже добре мався. Він все дрімав на раді. То, як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мнекий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спит. Траба дохтореві сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронився, лишень глядів перестрашеними очима на радних, а лице його ставало ще чорніше, як було. Його поміркували в раді „намість дурного“ — та й всі з нього сміялися.

Тепер радні сиділи на лаві та й балакали — поволі, ліниво. Кожний сидів, як йому було ліпше і як навик. Іван Плав'юк, що сидів коло самого стола і був найстарший, схилився на черево, склав руки, як до молитви, всунув їх межи коліна та й плював, покуруючи люльку. Долоні, ніс і коліна сусідували з собою. Отак він сидів та вповідав за ярмарок.

— Дайте ми покій з такими ярмарками, як теперішні! Жиди з панами цілий світ займили. Хто продає — жид, а хто купує — пан! А люде десне-дес шо грубшу яку штуку продают. Телетко, коровку — то ще, ще, але волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кожний собі гадає: „Куплю телетко, прикохаю, дес трохи полови за-

парю, гарбузів кину та й, уважаєте, шос приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, шо тісні. Дес давно то, бувало, ксьондзи гійкали нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите, нарід і не п'є і не гайнує, а грейціря рівно не видит. Гет нарід приперси, а на Великдень таки рідко котрий солонину має. Так тежко, вам кажу, як з каменя, за той грейцір!

— Всьо перевеклювалоси. Таже давно і цеї худоби не було видко. Тепер худоба сама періста — тиролска, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний газда, а по жінці взев-єм такі білі воли, як сніг, а роги мали такі, шо в ворота не влізалиси. То, бувало, так бігли, як коні. А як їхав-єм до міста, то-м дзумбелав. Казали, шо то була венгерска худоба, як ніби за цу кажут, шо тиролска. Та й тогди була тана худоба, де-де-е!

— Тано продавалоси та й тано куповалоси, але ліпше було. Аді, таже то не лиш худоба инакша настала, а свині ж давно такі були? Були, видите, усілякої масти, і шерсть по них довга, і драганісті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як станеш на свинцкі торговици, то так ними усяно, як білим цвітом. Лиш мадзурі помежи них з черевами похожеют.

— То є, відай, усякий гатунок. А ніби люде всі однакі? Якос був-єм у Коломиї та й дивлюси — йде якес таке, як дідько, Господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби

де став уночи на мості, та й би кождому граба воду освітити. Та бо біг-ме! Якис жидок казав, шо то такі люде є під сонцем.

— Та вже певне, шо є усякий гатунок. Мій Василь, як був у Вігни при воську, та казав, шо видів такі свині, шо ані вух, ані рийки, ані ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є всього на світі, а біди найбілше...

Бесіда станула, бо вїт надійшов.

— Та шо май чувати в місті, віте?

— Коби гроші, то в місті би добре. Вижу, пани лиш зайдут на ресторацію та й п'ют та поїдают шонайліпше і гроші мают. Коби хоть на тиждень перекинутиси в пана! — говорив вїт.

— Як у якого пана. Бо є такі, шо на солومی сплют, а зубами обіскаютси. Зверьхи камазелька, а сорочки нема. Лиш притулит на груди трошки полотенца та й убравси! А неедин такий голоден, шо би макух їв, — казав Проць, шо давно у дворі служив.

— Та ще був-єм у секретаря із-за тої толоки. Шос він міні там белендів та й каже, шо коби, каже, у вашім селі менше люде тих казетів на пошти спроважували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, є шос дуже богато. То як лиш дваціта пайка даст по левови за казету, та й си зробле тисічі-тисіченні гроший задурно, запусто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурні, каже, читают та аж облизуютси, шо панцке поле на люди перейде.

— А ви певне стояли та потакували? — питав молодий радний Петро Антонів.

— Ні, брав-єм си з ним за-барки за якогос там латюгу, шо туманит людей! Добре ксьондз із Грушевої казав, шо нарід даеси на підмову всяким криміналникам, а потім, каже, прийде шо до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидит по арештах. А то ж мало попосочили та покалічили?! Я лиш не люблю, як міні хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаюси у вібір? Вібираєте, кого хочете, а я стою на боці.

— Ви би си пхали, але ми кричимо: ацю! Ви би ще й дітем ковбаси принесли додому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав війт, — мовч, бо ті скажу закувати, ти шмаркачу! Та дивітси, газди, ци я з ним свині пас?

— Ви мині носа не обтерали, а на мою бесіду можете так потакувати, як секретареви.

Сварка починала вже ставати бійкою і старий Іван вмшався в діло.

— Ти, небоже Петре, не будь угурний, таже знаеш, шо молодий мусит старшому змовчети. Один чоловік такий, шо не боїтси нічо, а другий та й боїтси. Я сам, газди, все за громадов стояв-єм і стою, але, біг-ме, на ваш збір не пішов би-х. Якос я зосени був у місті. Надибає мене злісний та й каже: „Ходіт на збір та хоть на старість подивитеси, як мужики докупи еднаютси“. Кажу я єму: „Біг-ме, би-х не пішов! Воно добре, шо

еднаютси, бо, як то приповідають, шо громада — великий чоловік, але я не піду. Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криміналі години не сидів. А тепер траба міні на старість нечести? Таже, здаєси ми, шо би кожда маленька дитина в селі показувала: аді, вуйко Іван та в арешті сиділи! Не піду, та й не піду! Мій Никола ходит, але я не піду.“

Якось старий Іван цим та не тим та й улагодив сварку. Лиш гнів лишився однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чого ви нас поскликали? — питався Іван, аби сварка не обернулася.

— Вже я вас не буду скликати, коби-м добув своє та й плюю на уред та най вам шмаркачі вітуют.

— Але, але, ви гадаєте, шо віта не найдемо, ми би з села на цілу околицу вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та шос старший брат має на раді казати — говорив війт.

Старший брат церковний, Василь, почав говорити.

— От не знаю, ци то в четвер, ци в п'єтницу та прибіг до мене писарчин парубок. „Ой, каже, вуйку, я видів, як стара Романиха з-під церькови дошку несла“. Пішов я на другий день під церькову та й якурат нема одної дошки. То ще з тих, шо від дзвінниці лишилиси. Воно правда, шо то вже здрихлавіли ті дошки, але як то з-під церькови рунтати? Та й, видите, така стара жінка та й ки-

ває того, що не до неї. Пішов я до ксьондза та й уповідаю, а ксьондз кажуть, що маєси на раду дати знати, бо, кажуть, як то церькову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церьковне, та траба его боронити — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто то надіяв би ся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за неї чутки, аби вона крапа.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей та й почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, таки-м украла, аби-сте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити. Я сижучу на печі та й замерзаю. Цілому селови шию та преду та й пальці ми деревіють. Очи ми вже скаправіли. Та ще кілька я зашию, аби душу погодувати — нема грейціря на топливце. Та я свому синові всю свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивитси. Аби увійшов та: „Бісе ци чорте, що ти дієш!“ Ні та й ні!

— Але з-під церькови красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі, та пам'ятайте і на тот бік, аби-сте що принесли. Ви — стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати, ані бити, лишень дасте лева на церькову та й йдіт собі з Богом, а білше аби я не чув за ніяку крадіжку, — судив вїйт.

Романиха кинулася, як опарена.

— Ой, віточку, та я вмру та не буду лева ма-ти! Де мині лева, де, де, де?!

— Мус! — була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, та й ще з-під церькви! Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, по шістці, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люде, казав, аби таку бідну одову не карати. Церькова відай си не загіє одовиним левом. Дес то вповідають, що давно церькви западалиси і робилоси на тім місци озеро безконешне. Якби таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церьковну, та й відай би жадна церькова не стримала сліз одовиних. Це відай би було не по правді. Та замість, аби церькова бабі дала, то ще ме від неї брати того студеного лева? Я якос був у баби за предивом. Вхожу, а в хаті студеніще, як у газдівські стайни. На опецьку горит каганец такий, як зеренце пшениці, та й кілька всего вогню у хаті. Баба сидит та мене пальці, як дерев'ені. Я би казав, газди, аби ви не казали її платити того лева.

Вїйт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева, і старий Іван сказав: „А най Бог сохрани!“ Ще казали прикликати сина бабиного і старий Іван взяв його картати.

— Мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, таже вона тебе обпирала і облатувала і плакала, як ти до бранки йшов, а ти ї віхтика соломи не кинеш? Ей, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Синя, як пуп, сиділа на печі посеред купи дрантя і безупину біла головою в стіну. На прилічку сидів син бабин.

— А хоть би-м продавси, то топлива нівідки вам не дістану, а хоть би-м украв, та й імут. Сидіт на печи, обулюйтеся в лахміте, як можете, та й тепла чекайте. У мене малі діти та в'енут, сарачета, на морозі. Аді, приніс-сми вам хліб та й горівки крішку та й білу дранку, та обійдіт собі света по-Божому. А може ще люде вам шо внесут. Та й головов у стіни не бийте, бо нічого з них не віб'ете.

— Коли-ж бо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стіну б'ю, бо би-м на місци задеревіла, як би-м не біла.

— А ноги ніц не стухають?

— Ноги, синку, як коновки, набреніли: ані їх пігнути, ані їх зібгати.

Показала ноги сині і блискучі, як скляні бервена.

— Я не годна ночі зночувати, такі ночі довгі, довгі, як коли би десять на одну склав. Всі очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини, та й дня діждатися не можу. Та й так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі.

— Та коби хоть Бог змидувавси та муки вам довгої не дав та й лежі гнилої, аби вас борзо спретав.

— Ой, синку, я так тої смерти, як мами рідної, чекаю. Вночі то в кождий кут пролуплюю очі, ци де з кута не привидитси, та й незабавки таки приходит. Але не привиджуєси.

— Та смерть прийде, але коли. А коні стоя; гай, скиньте дранку та най на вас сорочку натєгну.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, шо-м цу на собі загріла та й, як якис казав, своїй нендзі рада, шо-м заплодила, бо все вкусит, то от як тепліще в шкіру.

— Ви вже розум вістаріли — таже не мете на Різдво у такі нендзі сидіти!

Натягнув на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кости, як мечі, із шкіри вілазе, — коби борше.

— Та й я того, синку, кажу, коби борше.

— Та светкуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панцка служба.

Дрижала на печі зі студени і головою в стіну біла.

— Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене та й не забуває. Ніколи не встидавси, шо мама

з торбов ходит. Благослов'ю ті, синку, на все добре.

І рукою благословила.

Легонечко ковтала головою в стіну, якби з радости, шо сина доброго має.

— Слава-йсу!

— На віки слава!

— Я вам, бабо, солодкої пшениці та й тіста принесла, аби-сте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости-біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Христилася синіми руками.

— Слава-йсу!

— На віки слава!

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіт.

— Бо-да-прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотіла молитви.

— Слава-йсу!

— На віки слава!

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібийте. В людей свето, а в нас, якби тіло ще на лаві лежело, так плачемо. Ще того Свет-вечера вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, віб'ю поклони за вашу маму.

Дівчина плачучи вийшла, а баба продувала порошок із печі і цілувала землю і поклони біла.

Дуже багато мисочок люди поназносили.

Вечір ловив за очі і баби вже не було видно, лишень її молитви розходилися з печі по хаті.

Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли.

— Колілуй міні, грушечко, колілуй, бо ніхто міні цього вечера не заколідує, такого великого вечера, лиш ти бабі колідуєш.

В руках держала плящину з горілкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти міні файну коледочку колілуй, та й мому синові, бо свої мами не скидаєси...

Пила.

— Якби не він, та й би ні аж навесні найшли, якби сопуха з печи аж на дорогу вдарила.

Пила.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, шо каже:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна світу засіяла...

Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увес мир, увес рід колідує і веселитси, а я собі з грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрови:

Вінчую тебе шестем, здоров'єм, повій,
Повіяв вітер, похилив явір стихенька.

Верещала, якби з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колідувати. Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю та гуляю та й колі-

дую. Твоя грушечка зо мнів колідує. Ой, я вже з тобов ні, ой, ні! Я не твоя вже газдиня...

Пила.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошила та й межі люди пішла. Як-єм з торбов за твій поріг переступила, та й я вже не твоя газдиня, нема рихту.

Пила.

— Але як-сми вішла, Михайлику, перший раз з торбов на дорогу, та й чула-м, шо-с у гробі перевернувси, а міні від сонечка светого сором стало та й вернула-м си до хати. Молитви старецкі говорила-сми у твої хаті. Отаку-с газдиню лишив післі себе.

Пила.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Але-м тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натєгне, він мамі не скидаєси. За него, старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в Бога не вступиш.

Напилася.

— Але-м, старий, п'ена, але-м помийница! Ко-би-с ні тепер уздрів, та й душа би ти си зрадувала. Але би-с спарив, але би-с бив! Лиш за кіски та голову межі коліна — та й в'ези надвоє. Бий жебрачку, та вона твою памнеть з торбов світами рознесла! Бий, як суку, бий, най вона тобі д'хаті дідівських куснів не волочит!

Випила решту.

— А припри ж собі, мой, газдиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу...

Гатила головою в стіну, як скажена.

— Лиш таки отак, най креперує торба громацка!

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до корчми. Не ніс, але біг до жида, і все обзирався.

— Ого, вже біжит з бахурами, бодай же-сте голови поломили! Коби забічи до коршми, бо, як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хапнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітий!

— А ти, мерзó, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-с мала!

— Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем ті бити, буду ті бити з дітьми насеред села! Най буде покаяніє на увес світ! Давай!

— Ти, стара лерво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібец по жидах не розносит! Так

бийте, аби-сте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на п'яка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав вже десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку, уваліт му ноги, як псови, аби тегав за собов!

І плювала кров'ю і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

— Мой, таже цього ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ють, ще цицка коло рота не обісхла. Покаяніє на увес мир!

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покривавлені і не рушались з місця.

— Мой-ня, хлопці, таже ви пірветеси коло деді...

— Було брати довщі буки, аби-сте ліпше доцегали...

— Бийте по голові дедю, у розум, у тімне!...

Отак викрикував якийсь п'яний з-перед корчми. Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний.

Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав що робити. Врешті ляг на землю і скинув киптар.

— Андрійку та й ти, Іванку, йдіт тепер бийте, я ані кин'уси. Ви ще малі та вам тежко підбігати. Гай, бийте!...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляеш, аби били, аді-м лег — бийте!

Лесиха заревіла на все село.

— Шо я, люди, винна? Я б'юси по ланах з дітьми на сухім хлібци, та шо я уторгаю, то він все до коршми віносить. Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Таже він лишив нас без драночки у хаті. Шо залямит, та й до жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти і на жидів. Най си діє, шо хоче, але я вже не годна...

— Таж бийте, і палцем не кин'у!

— Най тебе, чоловіче, Бог піб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілька набивси, шо ми ніколи з синців не віходимо, як воли з ярма. Таже я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібиваеш. А кілька я з дітьми начувала на морозі, а кілька ти лишень вікон набивси? Нічо ти не кажу, най ті Бог скарає за мене та й за діти! Ото-м собі долю в Бога вімолила... Люди, люди, не дивуйтеси, бо не знаєте.

Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушався.

— Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вістрою, що земля здригнесь!

І лежав і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати у городі, у бур'янах. Боялася п'яного Лєся, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними у сердачині.

— Діти, діти, що мемо робити? То-то-м вам постелила сьогодні на увес вік! І пімрете, та слави не збудетесь! Не годна я цього за вас відмолити...

І плакала і наслухала, чи Лєсь не вертає.

Небо дрижало разом зі звіздами. Одна впала з неба. Лєсиха перехристилася.

МАМИН СИНОК

Юрчикові

У суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінким голосом:

— Ба, не знав, де бахур подівси? Дєс воно ландає, дєс воно нишпорит по дворі, як курка. Ану, ци би ти его вдержела у хаті? Счесала би-х бахура, та й нема.

За хвилину пішла до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура.

— Ото в тебе також розум?! Не наженеш хлопца до хати, але коло себе тримаєш на студені. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, шо аж!

— Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чесати та й гулит тебе — сказав і зареготався Михайло.

— Цєс чоловік, біг-ме, вістарів розум! Таже дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, дєді, бо дєдя дурний, але ходи до хати, я тебе счешу та й дам булку та й яблуко. Ая!

— Коли ви не дасте.

— Ходи, ходи, біг-ме, дам.

Та й взяла за руку та й повела до хати.
— Я тебе файно вімию, вічешу, а завтра підеш
зо мнов до церькови. Мама таку файну сорочечку
і поясок даст. Всі будут дивитиси та й мут каза-
ти: „Аді, який Андрійко красний“.

- А яблуко дасте, ма?
- Дам, дам, багато.
- А булку?
- Та й булку...
- А до церькови озмете?
- Озму, озму...
- То чишіт.

І мама взяла мити голову Андрійкові. Цятки во-
ди спадали поза ковнір і Андрійко ледве витри-
мував, аби не плакати.

— Тихонько, тихонько, мама так файно віміє,
віміє! Личко буде, як папірчик, а волосе таке, як
ден. Над усі хлопці будеш найкращий!

- Коли бо кусає...
- Мама гет вічеше, нічо не буде кусати. Так
легонько буде, шо ей — де!
- А як вічешите та й дасте булку та й яблуко,
то пустите надвір?
- А шо ж, уберу тебе та й підеш гет далеко,
гет, гет...
- Добре, я піду до вуйниного Івана.

Мама Андрійка вимила та й взяла на коліна та й
чесала.

— Ма, а коло деді є кіт, та й таких миший ло-
вит та й душит.

- Бо миши зерно труб'є та шкоду робле...
- Нашо шкоду?
- Аби не було шо молотити та й молоти.
- А шо ж вони їде?
- Таже зерно...
- Як?
- Е, з тобов не договорив би си...
- Траба, аби ті дедя увечір підстриг, бо, аді,
яке патлате волосе.
- По-парубоцки, ма?
- А-як-же, таже ти у мене парубок.
- Та й видиш, шо вже, а ти не хочеш ніколи
давати чесатиси. Ану-ко подивиси в дзерькало, як
файно?

Андрійко виглядав, як скупаний, волосся спа-
дало маленькими, білими нивками на чоло і шию.
Очі були сині, а губи червоні. Мама дала йому
яблуко і булку, він сховав у пазуху.

- Я хочу до вуйни.
- Уперед ззіж яблуко, та потім підеш, бо хлоп-
ці відоймут.
- Я не покажу. Хочу до вуйни.
- То йди, про мене.
- Вбрала його в чобітки, в свою кожушину, в та-
тів капелюх та й пустила надвір.
- А дивиси, аби-с упав, та й буду бити...
- Сіла в хаті шити.
- Не біси, такий мудрий, як старий. Не мав би
си в кого вдати! Вікапаній Міхайло. А зараз упо-
минаеси заплати за чесане...

І мама всміхнулася і шила далі.

— Коби здоров ріс та чемний. Має три роки та й гет оченашу береси. Такий старогрецький, а такий пустек, шо хату догори ногами здоймає. Так нераз допече, шо мус бити. Якби не бив, та й нічо би з него не було.

Підняла голову, глянула у вікно.

— Це вже вполудне, а Михайло ще не входить полуднувати. А бахура нема. Дес певне чипит на снігу та й ме кашлати...

Вечером сидів Михайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед піччю та й варила вечерю.

— Ти зійшов, старигане, на діточий розум, та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом. Йди, Андрійку, до мами.

— Коли я не хочу.

— А ти чій, дедів, чи мамин? — питав Михайло.

— Дедів...

— А кого меш бити?

— Маму.

— А, ти підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти меш мене бити!

— Дедя тобі купит багато яблук, бо ти дедів.

— Ой, ци не цес дедя тобі купит? Ти би ніколи не видів нічо.

— Ану-ко покажи, як ти меш їхати у воську на кони?

Хлопець сів на поривач і брикав по хаті.

— Доста, доста, Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай.

Андрій опинився коло печі і збирав пінку.

— Мо, Андрі, а ти шо купиш мамі?

— Червоні чоботи.

— А дедиви?

— Дедиви нічо не хочу.

— Файний синок мамин.

Михайло взяв його знов на коліна.

— Ти як називаєшси?

— Андрій Косминка.

— А хто ти є?

— Луский радикал.

— Добре. А куди ти поїдеш?

— До Канади.

— На чім поїдеш?

— На такі шіфі, як хата, великі, таким морем шіроким — шіроким, гет, гет...

— А дедю озмеш з собов?

— Озму дедю та й маму та й Івана вуйниного, та й гет поїдемо...

— Йди, йди, не зіціруй хлопца та не бери на акзамент, бо ще всне без вечері.

— Але поміркуй, який бахур мудрий, гет все знає!

М А Й С Т Е Р

То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя. Всі, що були у корчмі, слухали його з увагою, навіть і жид слухав.

— Та я вам, мой-ня, не буду ні цеї, ні тої гордити. Був-ем майстер, був-ем газда — ціле село прикаже. Тепер я лайдак, най і це село прикаже — марного слова не скажу. Не скажу, бо що правда, то не гріх. Але як то воно на мене впало? За оце ви питаєте...

— Прийду до газди, обдивлюси по матріяні, по пляцови, приб'ю торг, могоричь віп'ємо та й до роботи! Плюну у жмені, сокиру в руки та й дивиси, а будинок, як дзигарок, віріс на подвір'ю. З котрого хочь боку заходи — дзигарок.

— Віду в неділю з церькови, йду додому та й нютую собі в голові, шо най лиш пожию з десіть років, та й село гет перебудую. Так перебудую, шо не жель буде у него зайти...

— Дома пообідаю та й йду в поле на жито подивитиси. На биті горі обернуси, глипну на село,

а мої, моспане, будинки, як та птаха легка, шо ледви землі доторкаєси. Як стану, як глипну, то так міні весело, як мамі, шо дивитси на свої діти. А так міні легко, шо сто миль перелетів би-х...

— А так міні Бог годив, шо шо загадаю, та й маю. Я собі нивку купив одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. Годило, у руки йшло, як з води йшло.

— А мама, бувало, припадают коло мене та приповідают: „Ой, синку, то-то ти Бог файний талан дав у руки, нема такої днини і години, аби-м Богови светому не декувала за тебе“. Кажут: „Старий, старий, а встань-ко та подивиси на нашого Івана, який він газда“? А жінка слухає того та, як скрипочка, увихаєси по хаті..

На цім місці Іван випростовувався, лице його пашіло великою радістю. Ті, шо його слухали, дивилися на нього якось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою. Робив із корчми церкву.

— Але потім, братя, пішло все коміть головою. Якби взев на долоню піре та й подув, то так пішло все. Не лишилося нічо навкруг палца обвити...

— Прийшов одної неділі чоловік з Луговиск та й каже: „Так і так, ксьондз наш закликає вас до себе“. Зібрав я си та й іду. То не далека україна та й прихожу до Лугівського ксьондза.

— А шос міні вже дорогов на души потенькувало. Прихожу, поцулував ксьондза в руку, а він

міні каже, що так і так, у наших селі граба нову церкву класти. „Ми, каже, не погодилися з тим гуцулом, що кладе церкви, а чули-м, що ти — добрий майстер, та й порадили-м си, аби ти нам клав церкву“.

— Як я, знаєте, це вчув, та й на мене піт збив, як коли на слабу худобину. Аді, сьогодні ще не памнетаю, що я на то сказав ксьондзови, як я із хати вішов? Шос ні обмарило...

— Вертаюси додому, а міні то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонит. А в голові, як коли би цигани клевцями гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Дес я собі думая: „Мой, таже це не стодола, таже тут, бре, тисічі дают на твої руки, таже церкву люди виде ізо всіх селів. Такий я страх дістав, що най Бог боронит! Отак якби ні хто сокиров зарубав у голову...“

— Прихожу я додому та й ані жінка, ані діти міні не милі. Нічо я нікому не кажу — мну в собі.

— Лег я спати. Сплю, як камінь, спю — не вісиплеюси. А міні снитси, що я дес у вишневім саду лежу та на сопівку граю. Вишні зацвили, аж молоко капає, а я лежу та на сопівку граю. Але дес коло того саду вчиниласи церквова, я її дес вже поклав, а вона коло саду вчиниласи. Як нараз дес не заgrimит, як коли би гора завалиласи! А то церквова розлетіласи на порох. Тот дзвінок, що на самі горі стоїт, дес так дзвонит, але так желісливо, що аж! Сам дзвонит. Дес я хочу підвестиси, а то мене церква гет привалила. Дес во-

да велика вчиниласи, дес по воді ворін-ворін таких пливає, що вода чорніська. А дзвінок на горі форт дзвонит; і церкви нема, а дзвінок на горі все дзвонит...

— Дес я кричу ратунку, та й мене збудили та трохи спамнетали.

— Дальше нічо не темлю. Доста того, шо-м вілежев три місіці, та й потім нічо з мене не зробилоси...

— Гуцул поклав таки церкву в Луговисках, а мене світа збавив, збавив навіки...

Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім сталося.

Врешті і не міг розповідати, бо, дійшовши до цього місця в оповіданню, клав наперед себе пляшку горілки і пив понад міру. Зато ті, що дотепер слухали його і мовчки сиділи, розбалакувалися і жалували майстра.

— То, видите, чоловік ба цеї, ба тої собі загадує, а то все Божа міць. У Бога нема, шо цес файний, а цес старий, а цес бідний, у Бога всі однакі; шо має Бог дати, то даст і найбіднішому і найбогатшому...

— Та вже воно правда, шо від Божої моци ніхто не сховаєси, але бо дес такі люди є, шо чоловіка збавлеют. Аді, гуцул поробив му якус біду, ци підсипав, ци розум зав'езав, та й шо з чоловіка зробилоси — ніц, болото зробилоси. Та оце є, шо чоловік чоловіка так зупсує...

— Та то гуцулска віра, бодай го шлях трафив!

Аді, генси паршек лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула. Бо він озме гроші, маєток зарбаує, але розуму не відбере. А гуцул поробит таке, шо чоловік б-світі си забуває. Гуцула гони від хати, як пса!...

— Правду кажете, ой, біг-ме, правду. Таже Іван потім вдурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив, де шо є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, шо лечно до неї увіти. Аді, не за довгий час піде відци додому та й віб'є вікна та й леже на пічь та ме співати. Та ніби він тепер має добрий розум? Таже розумний не бив би вікна у свої хаті та не купував би шомісіця два рази. То лиш так здаеси, шо він добре говорит, але ему в голові рівно хибá?...

— Пустив го невіра марне. Так го зсукав, шо до смерти ніхто го не розсуче. Зломив му волю, его ні робота не береси, ні нічо, а шо заробит трошки, та й все посідає в коршмі...

— Най Пан Біг хоронит кожного доброго чоловіка...

О С І Н Ї

Дмитро латав жоночі чоботи. Не латав, а зчіплював докупи. Гріх би було давати таке дрантя до шевця, та й за грейцар скупю. А жінка боса-босіська, води внести до хати не було в чім. Тому Дмитро вже від ранку взявся до чобіт. Сидів коло лави проти вікна, обклався старим шкураттям, воскував нитки на дратву і бісився, як пес.

— Біг-ме, кину в пічь, шпурну у вогонь та й збудуси! Шкіра здривіла, нитки не прімкнеш, бо прірвеси — вікинь на гній та й плюнь та й вже!

Приговорюючи до чобіт, Дмитро все таки з великою старанністю їх латав. Шо провів нитку крізь шкіру, то все неспокійно оглядав, чи не прорвалася. Через те робота йшла пиняво і Дмитро сердився.

— Залізо не шкіра, та й зшуровуеси, шо то говорити? Уже штири роки як куплені, бо штири вже цеї осени, та вже їм чес. Але ще цу зиму мусе служити, хоть би там не-знаті-шо.

І латав і бісився і сто разів хотів кидати у піч або на гній.

Дмитриха сиділа на припічку і латала дранки.

— Порозпадалися на січку. Колопеньок не посієш, бо траба їсти, полотенця не купиш, бо грейціря нема — прийде до такого, що мемо голі ходити. Залатай в однім місци, то просічеси в другім. Якби ще не прав, то може би не так дерлиси. Вже я їх і не перу, як варт, але павутина все павутинов! Бог знає, як їх латати, з котрого боку братиси до них?

З отакими гадками сиділа Дмитриха над купою дрантя. Мізерне її лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів із війни. А вона, як бідна милосерна сестра, з сумом і резигнацією хоч чим-тим хотіла допомогти нещасливим раненим.

— Та ще зиму якос переходимо, але літо, то вже Бог знає.

І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірим життям своїм.

На печі лежала Дмитрова мама. Дрібка жінки — завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

— Божечку, Божечку, найди міні смерти, най я так гіренько не валеюси! Вже-м відай спокутувала усі гріхи, шо-м нагрішила... Дес умирают такі, шо лиш би їм бути, покидают добро і маєтки, а я як отот твердий камінь, шо го ніхто не годе роздавити. Боже, Боже, ба за шо ні так тежко караєш?

І розтріскувалася від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходила від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу та говорили: „Аді, аді, баба вже умирают“. А як баба відкашлялася, то все говорила до них: „Де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене“.

Але Дмитрові вже остогидло борикатися із здривілими чобітьми. Шпурнув під лаву та й почав сваритися.

— Коби-м вам на смерть лагодив, то би ми лекше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати — таки нічо не мож настарчити. Ходіт-ко трохи босі, та може вас борше повіхаплює.

Сів коло стола.

— Та може би-с дала ми шо їсти, газдине моя. Таже знаєш, шо-м ще сьогодні нічо у роті не мав.

Дмитриха встала з припічка і подала йому бараболю. Була застрашена, як вівця.

Дмитро лупив бараболю, мачав у сіль і гриз хліб.

— Вже ти мене годуєш... Але я тебе так нагодую, шо здохнеш, так я тебе нагодую. Коби якого борщику, або бевки, або дідька рогатого, або шо... Тицьне тобі барабулю та й дависи! Я вже не годе ноги за собов волочити!

— А шо ж вона тобі, синку, зварит? Олію нема, муки нема, та шо вона тобі зварит?

— Ваше, мамо, говорене скінчилось. Сидіт собі на печи та кашляйте. Маєтків від вас не посів-єм,

волів і коров не забрав-єм, та й сидіт собі тихонько. Або ліпше собі погадайте, чим я вас буду ховати? Чикаєте тої смерти, як каня дощу, все „Божечку, Божечку, найди міні смерть“, а то все на мою голову...

Баба хотіла заплакати, але закашлялася.

— Біг-ме, оглухну — казав Дмитро.

— Мой, ти шибинику, чого ти чіпаєшси гредок, хочеш горшки побити? Та коби-с вже зачепивси навіки...

І почав бити хлопця.

Діти зверещали, баба не переставала кашляти.

— Та на цу хату птах би не сів — говорив Дмитро.

— Але чого ти до дітий прискіпавси, а вони шо винні, шо чоботи здривіли?

— Ти, суко, поналіплювала-с їх та поначинювала, та ще гавкаєш за ними? Я вас усіх поріжу...

Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті затагнув на себе кожушину та й виходив із хати.

— Аби я не дїждав вертатиси до цеї хати — сказав уже на порозі.

— Йди, йди, слухай за Канаду; гадаєш, шо я піду з дітьми дес на край світа?... навздогін сказала йому жінка.

* * *

Дмитриха топила в печі. Диму напхалося повна хата і вона все втирала сльози. Дим очі виїдав.

Баба на печі стогнала.

— Коби то літо. Порозходили би си по роботі та й би не гризлиси на купі. Сонечко би порозводило гет по полю. А так пекло у хаті. Боже, Боже, не тримай ні більше на світі, бо видиш, шо нема як жити...

Діти бігали по хаті. Але, як хто здубонів у сінях, то вони тікали на піч д'бабі. Тогди тварі їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив. Але, як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, аби гарцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і перепуджені злітают під небо.

Ш К О Д А

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі і сумно дивилася великими, сивими очима. Ніздря дрижали, шкіра морщилася-дрижала ціла у гарячці. Пахло від неї слабкістю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитися.

— То очи виде, що вона не буде. Може би й поміг шо, якби то кров, а то хтос кинув оком на ню, бодай му повізіали, та й тепер нема ради. Здайтеся на Бога — може вас потішит... — так казав, Ілаш, що знав до худоби.

— Ой, Ілашку, видко, шо не буде, але, як її не буде, та й мене не траба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатися. Від чоловіка лишила-м си, син умер у ваську, а я крірвала та робила і ніч і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини преду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один Бог знає, як я тот грейцірь гірко претала, заки напратала...

— То, видите, бідному то все так, а хотьби-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде!

Уже так є, та й шо діяти? Траба якос так жити...

— Та й не знати, шо свої голові робити та й шо діяти та й хто би міні раду дав?

— Ще кличтеси на яку днинку, аби-сте службу наймили та й обідець зробили. Або дайтеся на відпуст Івана Сучавського; кажут, шо багато помагає.

— Ой, вже я си покликкала і на днинку і на Зарваницьку МатірЬ Божу і кличуси на Івана Сучавського.

— Може, кажу, Бог вам поможе, як здастеси на Него. Най вам Бог даст якнайліпше.

І Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови і пильнувала її, аби не згубла. Давала їй, шо мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю їй завдавала.

— Маленька, маленька, шо тебе болит? Не лишей стару бабу без лижки молока. Потіш ні хоть трошки.

І гладила корову по чолі і попід горло, і голосила над нею.

— Де, де я годна стегнутиси на другу?! Ані пушок зложити, ані гли прімкнути вже-м не годна; де міні на старість за корову дбати?

Корова дрижала, а Романиха її накрила своїм кожухом і чипіла над нею розгорнена на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

— А може це за гріхи так мене Бог карає? Бо нераз я через тебе, небого, нагрішила! Дес межі

трошки підпасла, дес гарбузик урвала, дес пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не желувала. Дес дитина занеможе, дес жінка у злогох, а я йду з горнетком та й несучу молочка. Та й сирца я роздавала людям до кулешки. Господи, не карай ні тежко — бідну одову. Нічо вже чужого не порунтаю, лиш даруй ми корову!

Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила її свяченою водою, але ніщо не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаенку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічого не могла вдіяти.

Місяць освічував стаенку через двері і баба виділа кожний рух корови. Вона врешті піднялася. Ледве держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, якби прощалася з кожним кутом.

Потім упала на соломку і розтяглася, як струна. Романиха прилягла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею діється. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося гаряче, жовто в очах, і закривавлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі боролися зі смертю.

КАТРУСЯ

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила:

— Катрусе, доки ти, небого, меш слабувати? Гроші минулиси, других заробити не заробиши, хотьби-с і підвеласи. А я повідносувала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користі. Правда, ворожка угадала за все, як дома дієси, яка тобі біль, але коріне нічо не помагає. Віддай тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухонькою рукою по тварі. Сині нігті були, як її сині очі, і здавалося, що по лиці вандрує багато синіх очей, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову.

— Ой, нема, бідний світе, нема. А дедя гет зжуривси. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш. Коли на ті подивитси, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, гет з усього вішли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зломаного грейціра нема. Якби-с умерла, та й би-м

стали, як серед води. Коби ті Бог хоть до осені додержев... Ей, дівко, дівко, то-то-с себе та й нас зневолила!

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно гориш, та так кашлаєш, що най Бог сохранив! Ані дранку натегнути на тебе, ані розчесати, ані вмити. Боже, Боже, як ми гіренько мучимоси. Просю Бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситиси.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся і пропадали, як вода у піску.

— Шо то з тебе зробилоси? Така-с була годна, така робітниця, шо на все село! Аж нам си душа радувала, гадали-м, шо нам лекше стане із-за тебе, а то, аді, яке лекше! Коби хоть шо їстки доброго, а то ми зав'еваємо на барабули, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже-м си кілька находила, шо тепер нема як лица вказувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нашо я квіток тобі накупувала? Увалила-м два леви, як у болото. Вже, відай, я тебе у ті квітки на смерть уберу...

Заплакали.

— Ану-ко, дайте, я подивлюси на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице її слабо усміхалося, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай суда, борзенько, аді, дедя йде та скаже, шо тобі ще у голові дівочтво.

* * *

Катрусю поклали на віз, аби везти до лікаря. Мама, плачучи, підкладала їй подушку під голову.

— Бодай я вже не дочикав вас дохторувати! Коби-сте поздыхали, то би-м раз поховав та й збувси!

Держав віжки від однокінки і аж чупер собі микав зі злости.

— А ти, розпаднице, памнетай, шо, як я гроші задурно по дохторах розсію, та й ти амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохторь. А відки-ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! Та мій мозиль не годен цему вітримати, ой, не годен. Наймив-ем фіру, та ліпше вже відвезти на могилу та вівернути та й збутиси. Боже, Боже, шо це мене найшло цієї днини. Ну, ганциго, тіпай тими безклубими боками!

Потяг конину батоном та й виїхав за ворота.

На вулиці Катруся цікаво розглядалася. Від осені багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Николай пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлювалася на всі боки.

На полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ним співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла і все собі гадала:

— Маю в Бозі надію, шо підведуси, шо ще

весни не стратю. Зараз таки найду собі роботу...
Боже, Боже, знайди мені лік!

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів на переді і довго мовчав. Врешті почав говорити.

— Аді, днинка, як золото, а ти ходи по дохторах!

Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти мені, дівко, що я маю з тобов робити? Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні смерти. Я гроший набираю та набираю, та й все задурно! Коби-м знав, де тобі лік, тобі-м шукав, а так, що я знаю? Коби-с вже або суда, або туда! І тобі ліпше, нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема що плакати, лиш таки що правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, ніби то не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке жите, то ліпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім полі! Вже-м гроший набрав, та ще наберу на похорон, та й на старість жиди з хати віженут. Ех, коби-м знав, що не буде тобі ліку, та й би-х зараз завертавси додому. Добро, що-то лишило би си на погріб.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко та й якимось не-сміливо подав донці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків.

— Не плачь, небого, я тобі не воріг. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не

скалічити та й аби тобі не допомгло. Таже ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я би тобі мізинного палца врубав та й би-м не желував. Я за тебе маю у людей честь, як за хлопца, бо-с робітница на все село. Синку, я на тебе дув, як на пінку, та й вижу, що вмреш. То видко очима, що тобі нема виходу. Ой, небого, небого, то-то мемо бідити без тебе... Ой, будем та будем...

Старий замовк.

— Ой, умру-умру, вже вижу, що мені нема виходу — шепотіла Катруся.

В'їзджали в місто.

* * *

Вертали додому. Сусід Николай також з ними.

— Він мені таке напіяв, що де, де, де-е-е! Мужикови до докторів нездало ходити. Коби, каже, багато молока пила та мнеса якого легкого аби поїдала, аби трунок собі вілагодила, аби хліба білого — де що на світі є, то загадав. Може воно у панстві допомгло би, але у нашім стані то не може. Доста того, що як він зачев почетувати, то я таки не дослухував до кінца. Ніби було би що з того, що я би вислухав? Най умирає так, як є. Най віп'є тоті мидицини, шо-м узев в аптиці, та най або віхуруеси, або як сама хоче...

— А ви ж гадаєте — почав сусід, — шо докторі дають мужикови такий лік, як панови або жидови? Бодай так здорови! Мужикови шо вткне, вткне, та й спасайси. Ніби ему хочеси мужикови добро-

го ліку пошукати? З паном що день, то добрий-день, а з мужиком що?

— Коби то, уважете, кому порадити, а то наше яке? Поцулував у руку та й чикай, аж скажуть гроші дати...

— Найліпше було візнати у старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до дохтора, та й, як він зачев єї шукати, то вона єму навправці: „Ой, каже, пані дохторь, дайте міні послідний лік. Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого дохторуватиси, та дайте міні послідний лік.“ Дохторь, бачу, відививси на бабу та й каже: „А ти відки знаєш“? „Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте міні таку риципку на послідний лік“. Як зачела, як зачела, та й дав. І до сьогодні ходит...

— Коли ж бо не стало розуму запитатиси. Ви гадаєте, що то з паном так говорити, як вам си здає? Кажі раз-два, та й забирайси, шуруй!

— Пішла баба з тов риципков д'аптиці. Дала аптекареви, а сама, не біси, мудра, дивитси, як він ме тот лік вілагожувати. То вповідала, що, як собі капнув того ліку на долоню, та й наскрізь руку перейшов. Але то лиш дес сотому удастси такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здалний, що або суда, або туда!

— Ей, бідний світе, шо я не розпитав баби, як воно траба того ліку просити! А так і гроші загубив, і нічо не поможе... То-то-м гідно зробив.

— Та відай нема ваші дівці віходу. Адіт, як во-

на горит? Нема з неї так нічо, як з отого листка, шо відчімхнувси від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коби-м був хоть Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптикарь має свою аптику та вмирає...

А Н Г Е Л

Юрчикові

То такого миру відти йшло, що аж; як коли з церкви на храм. Доста миру. Та й вона собі за людьми. Увійшла на підсіння, а там не змальовано усяко, аж за очі хватає.

— Ади, ади, вже за гомівку фатає.

— Але-бо й зуби має та цес би, мой, й вола роздер. Аби так фузія, лиш озми та віціль та бахни та й у тім оменті по нім.

— Ого, вже роздер чоловіка, а най же Бог боронить усіх ерщених. Игій, якось їй боязко стало від того ведмедя, що чоловіка роздер. Воно ніби змальовано, але ляк і від того є. Ще якби таки на одним образі, але-бо то багато тих образів. На одним ще ловить, але так, що аж її хтось за тайстру хапає, а на другім то і ведмідь біжить і чоловік біжить, але видко, що не втече той чоловік. А ті решта образи то ще гірші.

Так молодій жінці стало маркотно, як коли би її брата ведмідь забив.

Вже завернулася, аби не дивитися, бо ще вночі та ме привиджуватися, та й того вона доробиться.

Але глипнула вона на другій бік та й як камінь з серця спав.

По другім боці був образок, а на нім змальований такий файний ангел, та ще три червоні рожі у руках тримав.

Та той ангел так приязно дивився на неї, що їй доразу весело стало. Тут-тут розрегочеться та вповість людям, що вона образків боїться. А ті рожі то якби наставляв до неї, лиш що не говорить: „Та візьми, як ти даю“.

Сиділа вона на возі. Розстелила образ на сіні та так щире дивилася на ангела, та так тішилася. І твар її все усміхалася, усміхалася, аж така стала як у ангела. Лиш ще рож червоних у руках не мала.

Надійшла зима та й довгі вечорі. Жінка сіла собі у великій хаті та й робила з білого паперу голубці: Голову позолотила, а крила посріблила. Наробила десять та й обтикала ангела. Але тогди зогрішила. Якже нитками прив'язала, та й примклося їй в бесіді: „Най си грає, та воно таке мацьке“.

Роки йшли та й минали, а ангел все приязно дивився, все усміхався. Така хата була весела. Хто увійшов, то до кожного сміявся та й рожі давав.

Все бувало дітям показувала ангела: „А диви-ко си, Васильку, як він до тебе сьмієси, а диви, а диви!“ А Василько так сміявся до ангела, як ангел.

А потім прийшли внуки. Баба брала їх до великої хати та й підносила до образа: „Ану-ко,

донько, який файний ангелик, як він до тебе сміє-
си, видиш“?

Раз маленький внук забіг до великої хати сам.
Став на стіл, скинув сорочинку та й то на себе,
то на ангела дивився.

— Ба, аді, я такий як ангел.

— Де ти, синку, ангел, хиба би-с умер, то тогди
Матір Божа дала би тобі три ружі, та й би-с був
ангелом.

Вже вона така стара стала, що смерть була
близько. Пішла до великої хати та й вибирала:
„Це дітим, це внукам, а це собі на смерть“.

Але дуже ослабла та й сіла. Сперлася на руки
та й дивилася на ангела. Стало їй дуже банно, що
раз банно. „Розумремоси“ — шептала баба до
ангела.

А ангел перший раз заплакав. Баба як то вздрі-
ла, та собі в плач, а ангел то, як мала дитина,
плакав, та плакав. Баба вже більше не плакала,
а ангел все плакав.

А Н Г Е Л

Зонечці

Стара Тимчиха грілася на приспі проти сонця.
Поперед ворота проходили люди і ніхто з бабою
слова не заговорив. „Слава-йсу“ — „На віки сла-
ва“, лиш кілька бесіди і розмови.

— Старого лиш озми та закопай! Шкода тої
лижки стравни, шо ззіст, та того кута пёчи, шо за-
лежит. Всім великий у очах, ніхто слова не заго-
ворит: ци бісе, ци чорте! Таки не варт старому
жити та й решта!

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка:

— То, стара, так є, шо моя голова напереді,
а твоя зараз за моев. А як мої не стане, то твоя
ніц не вартує. Лиш аби-с мене одного дня похо-
вала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти,
як у комірне, у свої хаті...

— Ей, старий, старий, то-то-с ні лишив, як коли
би-с утік від слюбу. Був-ес плохий, куда-м ті по-
трутила, тудя подавав-ес си, але все я із-за твої
голови була газдиня. Була-м та й була-м...

Смутно бабі Тимчисі було, хоч сонце, як рідна
мама, розгрівало старі кості.

— Та ти гадаєш, старий, що хтос за тебе нагадує? Якби мене не було, та й би ніхто і не гавкнув за тобов. Ой, сьогодні діти, такі діти, що аж у п'єтах постиває! Але-с дурний, біг-ме-с, дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити по-панцки. А то запобігали-м обое, яечка желували на яешницу, а сьогодні і обідцу за тебе ніхто не зробит.

Баба Тимчиха закрила лице долонями та й шепотіла до старого Тимка.

— Коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідець був. А як не зможеш підвестиси, то здихай на барабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би-с їла.

Встала з приспи та пішла подивитися до курей.

— То в старого, біг-ме, такий розум, як у дитини. Таке-м понаплітала, що встид перед сонцем світим! Вони, сараки, мають свої діти та мусе за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Не дурно якис вігадав, що в старого дитинячий розум...

З оцим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одєжу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

— Все ще нашого стараня, нитки діточої нема. Всего-м собі налагодила д'смерті. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди, та було і для людей. Вже-м ті, старий, поховала, як газду! Ніхто не писнув, аби-м чоґос желувала.

Виймала червоні чоботи.

— Лиш раз убувані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку та й купив. На́, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як ті діти мут шінувати? Все ліпше мати своє. Аби-с мала поредний чобіт на нозі, бо то Бог знає, ци я вперед умру, ци ти!

Баба заплакала.

— Не журітси, дітоньки, я вам кошту не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, шо лиш один Бог знає, але таки не вмер без свічки.

На споді скрині найшла баба вузлик із грішми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

— Ой, діти, діти, то-то-м си вас набавила та напістувала! Бувало біжу з міста на́-голову, а все мині на гадці, шо вони там діют самі у хаті? Добігаю до ліса, а вони йдуть протів мене, ледви землев котєси. Підо мнов аж ноги дрозут, аби борше додому, а вони зіпрут, та й мус сідати та роздавати дарунки. Понабирають та й далі! Лиш небіжка Доця зо мнов ішла, а бахурі полетіли, як вітер...

Обличчя бабине подобріло і прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, шо тримав у товстих руках дві червоні рожі.

— Ой, ти голаку, все ще смієшси з старої баби. А як баба постаріласи, а ти все молоденький, все

бабі хату звеселеєш. Ой, дитинко Божа, минув вік, як у батіг траснув!

Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи.

— Ще Юрчика, відай, на світі не було, як я его купила. Якис панок поначіплював на підсіню таких образів, шо на фіру не забрав би. Людей таких обзирало багато, як на ярмарку. Якас там була така люта звірь змальована, шо в казці би не склав. А якіс царі такі страшні, московські та турецькі, та всекого дива. Межи ними був ангелик, та й я его купила. То так він приязно дививси, та так ружі кождому наставляє, лиш бери. Де, де, то вже вік минув відтогди...

— Бувало зимовими вечерами то понароблею з паперу голубів. Головки позолотю, крилца посріблю, та як приберу его у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси.

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала.

— Ой, розумремоси, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, шо жила...

КАМІННИЙ ХРЕСТ

Старшому моему другові Кирилові
Гамораківі присвячую

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлюю і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирає може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися, як струни, і однако згори волочилися по землі. До гори ліз кінь, як по леду, а Івана, як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, якби Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сіттю синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Нераз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на

собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишель, якби під пахою. І кінь і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли вдолину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори, Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де будяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван із пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, найбіжит, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув будяк далше. Як не міг будяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Не біси, вігниеш та й сам випадеш, а я не маю часу з тобов панькатиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба, щонайви-

щого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грону, та й по нитці розлетишси, який же-с тежкий!

Але відай ніколи не grimнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноем на верх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солено в роті, аж гірко. Ледви я добивси на гору. А на горі такий вітрец дунув на мене, але такий легонький, шо аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачело ножами шпикати — гадав-сми, шо минуси!

Від цієї пригоди Іван ходив все зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов удолину тручєє!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як великана схиленого в поясі. Іван тогди показував пальцем на свою тїнь і говорив горбові:

— Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носє, то мус родити хлїб! Нема задурно їсти сонце і дощє пити!

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви лиш раз у рік, на Великдень, ходив і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хочби Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хїба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у воську, та я стола не знав та й коло стола минаї їда не їде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав все, що мав. Сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусів вкінці уступити.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горілки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Декую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядїв наперед себе і хитав головою, якби молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долїшня хвиля викарбутить великий камїнь з води і покладе його на беріг, то той камїнь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нїм маленькі, фосфоричні звїзди. Блимає той камїнь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядїть на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядїть з берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камїнь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою кованою з ниток сталевих, і договорював:

— Та декую вам краснó, та най вам Бог даст,

шо собі в него жедаєте. Дай вам Боже здоров'є, діду Михайле...

Подавав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце та й допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволив... Газди, а проше, а доцегніт же... Гадав-єм, шо вас за стів пообсажую, як прийдете на весіліє синове, але инакше зробилоси. То вже таке, шо за шо наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйте ж си, газди, та й вібачейте за решту.

Взяв порцію горілки та й підійшов д'жінкам, шо сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас налитиси. Див'юси на вас та й ми, як якис казав, молоді літа нагадуютси. Де, де, де-е! Ото-сте були хлоп'енна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили, як сновавка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережитье та й вібачейте, шо-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, шо плакала межи жінками, і виймив із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пилнуй, а плакати ще маеш доста чесу, ще так си наплачеш, шо очи ти вітечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос би-м сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу та й підеш у ту Гамерику, як жидівка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг та й дітем своїм не воріг, та й єї банно за родом та й за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То єї банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Озміт та вгатіт мй сокиру отут у печінки, та може той жовчъ трісне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памнетаю, шо си зо мнов робит!

III

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й мині старому не дивуйтеся, шо трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважеете, письменні, та як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, та й пилили ні, пилили, аж перерубали. Два роки нічо

в хаті не говорилося, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, що однако ні мут отут на старість гризти, як не піду, та й ем продав все що до крішки. Сини не хоче бути наймитами після мої голови та й кажут: „Ти — наш тато, та й заведи нас до землі та дай нам хліба, бо, як нас розділиш, та й не буде з чим киватиси“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а міні однако гинути. Але, газди, а міні переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йой-кнєш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серца брати! Ця земля не годна кілько народа здержети та й кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обое вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипают; шо-с платив лева, то тепер п'єть, шо-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой, ззолили нас, тақ нас ймили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш гет іти. Але колис на ці землі буде покаянїє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!...

— Декую вам за це слово, але его не приймаю. Певне, шо нарід поріжеси. А тож Бог не гніваеси на таких, шо землю на гиндель пускают. Тепер нікому не траба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаермани, шо за

землев не згоріли. А дивіт-ко си на ту стару скрипку, та пускати і єї на гиндель! Таже то дуплава верба, кині палцем, та й маком седе! Та гадаєте, шо вона зайде на місце. От перевернеси дес в окіп та й пси розтегнут, а нас поженут далі і подивитиси не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш. Де ті покладу в могилу? Ци риба ті має ззісти? Та тут поредні рибі нема шо на один зуб узети! Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Куда цему, газди, йти з печи? Була-с поредна газдиня, тежко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібрала-с си. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по поли. Бог знає, як з нами буде..., а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпрощитиси. Так, як слюбсми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощитиси з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може ті коли скривдив, прости міні і перший раз, і другий раз, і третий раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то ті, небого, в далеку могилу везу...

Але цих слів вже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-помежи гострих мечів повіяв і всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пилнуй, аби кожду своє дійшло та напийси раз, аби-м ті на віку видів п'єну.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пусте в село на пошту, що нас із старов уже нема. Та би-м просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте си, так як сьогодні, зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може Пан Біг менше гріха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий та й слухний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь встид.

— Ви старому не дивуйтеся та й не смійтеся з діда. Міні самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що би-м гріх мав, якби-м цього вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий теж-

кий, що горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілька памнетки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взев з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шо-м так глибоко зогрішив, шо женеш ні за світові води? Я ціле жите лиш роб, та й роб, та й роб! Нераз, як днинка кіньчиласи, а я впаду на ниву та й ревно молюси до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би-х не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім такий мене туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, кочев-єм си по соломі, як худобина. А потім нечисте цукнулося до мене! Не знаю, і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був би-м си затег. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест та й мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько та й якос ми лекше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходит ми з голови. Таки го вижу та й вижу, та й умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а его не забуду. Співанки-м знав та й на нім забув-ем, силу-м мав та й на нім лишив-ем.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, газди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минули. Будькотрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свіченув водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сте міні мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіт дідови его волю.

Як коли би хотів рядом простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет его відкиньте. Ми вас все будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте поредний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люде нагадувати та й хреста вашого на світу неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер, хто ні любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко

вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, та й буде також.

Почалася п'ятика, та п'ятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний вже Іван казав закликати муз'їку, аби грав молоді, що ціле подвір'я заступила.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусілося сказати, хоч би на вітер.

— Як-ем го віпуцував, то був віпуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунку, цісарь міг сідати! Але-м грошій мав, ой мав, мав.

— Коби-м учинивси серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Аби-м ходив, як дика звірь, лиш коби-х не видів ні тих жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називалоси, шо-м пан! А ца земля най западаеси, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрегали, а нам вже кусня хліба не дают прожерти... Е, коби то так по-мому...

— Ще не находивси такий секвертант, аби шо з него стег за податок, ой, ні! Був чех, був німець, був поляк, — гівно, пробачейте, взяли. Але як настав мадзур, та й найшов кожушину аж під

вишневі. Кажу вам, мадзур — біда, очи печи та й гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найрізніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки вривався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його нераз чути на весіллях, як старі мужики доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Йдуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняється на кождім ярочку і дрижить подертими берегами, як перед смертю.

Іван та й Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них, навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сугави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахиливалися до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате; ой, Михайле, приятелю!

VI

— Дедю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися, як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад. Поклав Іван голову в долоні і довго щось собі нагадував. Встав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір, инц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцки та й підемо панувати.

Вийшли обое.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Якби хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, якби горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось згори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за-барки і шалено термосив ним і верещав, як скажений.

— Мой, як-єс газда, то фурни тото катранє з себе, бо ті віполічкую як курву!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки міні грай, по-панцки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, якби не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приловідала:

— Ото-сми ті виходила, ото-сми ті вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроваджували Івана. Він йшов зі старою, згорблений, в цайговім сивім одінню і щохвилини танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твое намено. Не біси, є і мое і твое...

С А Н Ч А Т А

(Хлоп'яча зимова сценка)

ІВАНКО

МАРІЯ, його сестра

МАМА їх.

(Мужицька хата взимі. Мама і Марія сидять на лаві під вікном. Мама пряде куделю. Марія вишиває плечика. На печі з-за горну видко малу ніжку, відти падають на припічок маленькі трісочки).

В ХАТІ.

Мама: Ти знов майструєш, майстре? Я то тебе, мой, намайструю! Аби-м де ніж сховала — все найде. Але коби-с си втев та аби-с плакав, то ж то спарю.

Іванко: Ая! Таки зараз?

Мама: Но, но!

Марія: Аякай, аякай, але як скау дедиви, шо з кошниці дралиці витегаєш та санки майструєш, то вони тебе облуп'є.

Мама: То він санки майструє, цес кустрюбатий майстер?

(Підлізає на піч та й відбирає санчата. То дві дралиці споєні поперечкою і затесані, як копила від саней).

Мама: А то стариган, вже би худібку обійшов, а він сидит у попелі та санки віроб'єє. А потім, сновида, лізе в сніг та й кашлає і спати не дає.

(Іванко зсувається з печі, в одній руці великий ніж, а в другій друга поперечка від саночок та крізь плач):

Іванко: Чікайте, чікайте, не куп'ю вам червоних чобіт д'Великодню.

Мама: (Усміхається). Не треба міні твоїх чобіт.

Марія: Та най майструє, мамо, бо ме ландувати лавицями та павуків шукати та й стіни обшурувати.

Мама: На! Майструй, але якби-х ті надвори вздріла, та й амінь ти зроб'ю.

(До Марії)

Мама: Але всему то ти, сивуле, винна, бо даєш му чоботи, а воно плентаєси по надвір'ю.

(Іванко сідає серед хати та й теше другу поперечку).

Мама: Дівко, ня, може би-с собі найшла яку роботу? Вішиваєш та вімережуєш як безробітна.

Марія: Таже в зимі нема сапаня, не знати, що робити?

(Прикладає плечика до рукавів)

Марія: Дивіт-ко си, як файно!

Мама: Файно, файно, але чес корови дойти.

(Виходить).

Іванко: Маріє, пусти надвір, лиш трошки.

(Злізає з печі з готовими санчатами).

Марія: Заберешси! Треба міні ганьбу за тебе відбирати?

Іванко: Чіка, чіка! А волічку тобі не звивав-сми? А видиш? Пусти, пусти!

Марія: Про мене, але мама наб'ют.

Іванко: Ая! Зараз таки.

(Витягає з-під постелі сестрині чоботи і влізає в них та й шкрьомбає по хаті).

Марія: Ой, ти, шкрьомбо, підвіяна! Ходи най онучі навию на ноги, бо заков'єзниш.

(Саджає Іванка на коліна і вбирає).

Іванко: Маріє, борзо, бо мама надійдут.

Марія: Годі!

(Завиває братові голову червоною платиною і вбирає в кожушинку. Іванко так убраний йде до дверей).

Марія: Таже груди голі, чикай, най ті зацінкаю.

(Зацінкає. Іванко виходить).

НА СНІГУ.

Дві вишні за хатою обсіпані снігом. Горбик. Іванко попід вишні бредє снігом та все оглядається на санчата. Паде в сніг, „агій“ — каже та встає. Бродить по снігу та все глядить на санчата і знов паде. „Та бо“, — говорить і підймається. Стоїть, витягає руку з рукава і шпортає пальцем в снігу, конче хоче здоймити звіздочку біленьку, що блищить в снігу. Пробує кілька разів — не можна. „Заєдно втече“, — говорить та й кладе змерзлий палець у рот і другою тягне санчата. Бродить ще хвилину: „Я вже йду до хати“. Заходить в задні двері.

ЗНОВ У ХАТІ.

Мама: Ци ти, дівко, маєш розум, ци ти вістарила его, що пускаєш дитину у сніг. Посинів і за-

мерз, як кочен. Але, біг-ме, скажу дедиви, най го і вб'є. — Дуже змерз?

Іванко: Так щипає в пальці, шо е!

Мама: Видиш, дівко, видиш твій розум. Таже розбери го. Та води дай, най му запарі відийдут.

Марія: Видиш, чорте, лиш ганьби наслухайси за тебе.

(Термосить ним).

Мама: Борзо, борзо, бо дедя йде до хати.

(Обі скоро розбирають Іванка, він лізе на піч, а мама ховає саночки під постіль).

ПРО ХЛОПЧИКА, ЩО ЙОГО ВЕСНА ВБИЛА

У долинку коло ставу зійшлися сонце, вітер, воздухи та й став та й таки верби, що над ставом стояли, та й радили, коли весну пустити з неба. Морозу та й місяця не було, щось гнівалися та й дома лишились.

То заки вони ще радили, то сонце так сміялося, але так сміялося, що хмари всі повтікали у море. А як хмари повтікали, то воздухи стали такі легкі, такі чисті, та й дякували сонцеві, та й за те всі сонцеві промінчики пускали на землю погратися. Вітер за той час все ставав на став, аби слід зробити та й аби видіти, чи в нього ніжка файна. Але став лоскотав його в ногу, а він тікав на верби та й допікав вербам. Вони із-за того все покиували руками, а часом то ловили вітра та й кидали ним до землі.

— Шо, мой, драпанишси на мене, — казала верба — не можеш каменем сісти?

А вітер — пустяк, скіц, та й знов на вербі. Вербя люта, аж люта.

— Зачинаймо, мей, ту раду — каже сонце —
міні далеко, нема як баритиси.

— Та як зачнемо, — каже вітер, — коли землі
ще нема.

— Аді, генди суне вже, — кажуть воздуха, —
дрантива та й чорна, як коли би штири дни не їла.
Вже всі зійшлися.

Стали вони радити, радять, радять, одно цієї,
друге тої, от як то в раді.

Але вибігає до них хлопчик. Такий файний та
любий, та й зачав гратися. Оббігли його сонцеві
промінчики та й зачіпають його. Один лізе в очі,
другий у пазуху, то в рукави. Аж сонце каже
дітям:

— Мой, бахурія, лишите хлопця!

Втекли. Став хлопець над ставом та й ймився
верби; верба рада, така рада, — то так давно, як
її хлопці не обіймали! А вітер собі до хлопця. За-
біг у пазуху та й вибіг рукавом, замотався у во-
лосся а звідси скочив у вухо і не гвалтує у вусі,
ні, аж хлопець мусів його вигнати. Став зачав
собі робити фотографію з хлопця, бо був фай-
ний, а воздуха забігли йому у груди, аби там по-
дивитися на серце, чи добре.

Пропала рада. Усі коло хлопця.

Весна вже чекала коло радних і мала зараз спу-
ститися на землю, як лиш урадять, що має вона
бути. Земля собі чекала, бо весна її все убирає,
як княгиню до шлюбу. А то диви, ніщо з ради —
усі коло хлопця.

Гадає собі весна: Я цього хлопця вб'ю!

Гадає собі земля: Я цього хлопця вб'ю!

Минуло щось зо дві неділі і знов була рада.

Сонце каже:

— Гадаєте, міні весни треба? Міні лиш робо-
та. Рано вставай, пізно лягай.

Каже вітер:

— Най буде весна! Я маю тільки втіхи тогди.
Забіжу помежи чічки, шо то ними земля завіт-
чаласи, та й термошу, рву, розкидаю, а земля
така злосна, як дівка на данци, як ї парубок бар-
вінок з позліткою зірве.

Кажуть воздуха:

— Міні весни на яку стиглу матір! Накличе со-
бі хмарів, та так мене обмочит, шо рубца нема
сухого. Та коби це! А то ті хмари, як си зітрут,
то вогню дают. То як зачнут мене печи, як циган
залізом! Я тогди так реву, так реву, так грим'ю!

Але верби, став, земля конче хотіли весни та й
рада стала така, шо весна має бути. Вже була
весна, вже земля лагодилася до шлюбу, а фай-
ний хлопчик вибіг у долинку та й ляг на травичку
та й уснув. Прийшла весна та й пустила йому їди
в кров, прийшла земля та й сказала: Я тебе ззім.

Вбила весна хлопчика, а земля його з'їла. Його
ховали навесну на могилі. То було давно.

МОЄ СЛОВО

Присвячую Євгенії К.

Білими губами у-півголос буду Вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте!

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий, З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою подлість за тихий хід і кров моя дитяча з серця капала.

А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ, сплетених розпустою.

Листочок білої берези на сміттю.

Я скинув мамину сорочку. Мій дитячий світ і далеко покоління мужицьке лишилося за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за його поли, а він згідно глядів на мене.

Як жебрак маленький.

Я занімів був з болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зломаного хреста на могилу в чужині!

Я найшов товаришів.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покинений і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть, не покидати було мене.

І лишився я, як корч луку серед поля.

Я сидів посеред піль.

Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріллі. Сссали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоем, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі вогники між маленькими пастухами і вівці по полю.

Я тут буду, як буйний вітер, панувати, заспіваю свою пісню!

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене сине поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне.

А в серці моїм мій світ шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

У своїм царстві.

Буду свій світ різьбити, як камінь.

Слово своє буду гострити на кремені моєї душі і, намочене в труті-зіллю, пускати буду наліво...

І слово своє ломати буду на ясні сонячні промінчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду направо.

А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на мого гилу свою його покладу, як мертву красу.

А вишня в моїх головах візьме всі мої болі на свій цвіт.

А в своїм світі я живу, живу!

Як безумний бриду хмарою своєї фантазії.

Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами відшукали мені щастя моє.

По тихім ставу моєї минувшини пливають неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого.

Але неводи рвуться і не годні нічого зловити.

Вертають до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.

І я сумний дримаю на хмарах.

А як грім трісне, то я здіймаю чоло вгору на-ново.

І лечу, лечу на чорних хмарах...

Золотою стрілою прорізаю світляні висоти.

В чорний чупер ховаються звізди, як у чорну хмару.

Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на землю.

Але сонця дійти я не годен.

І падаю з високости, в долину.

Як старий жовнір дерев'яними ногами блукає, так я блукаю.

А крила гояться і я знов лечу до сонця, до щастя.

І знов ріжу зводи небесні і падаю.

Я був щасливий.

Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя — я був щасливий.

А тепер на ті очі смерть долоню поклала.

А я шукаю щастя під небом і падаю...

П І Д П И С

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лишень чути було мляскання губів, як газди мочили лufко в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подивиси, як воно вігледає?

— Ще чепірнате, таке, як нечисане повісмо, ще пиштіт.

І газда пхав олівець в рот і починав знов писати.

— Ануж-ко глипни на мое, бо я вже его чешу другий вечір, аж ні груди боле. Ану читай, шо я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Та так воно там стоїт, шо кождий пізнаст?

— Хто вчений, та й кождий.

І Павло почервонів із утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

— Ануж-ко я ще раз его віпишу.

І нахилився і слинив олівець.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі газдів; її мама дивилася з печі і утихомиряла хлопців, аби не верещали, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві години глядів із найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, газди, та лишіт трохи на завтра, таже груди вам потріскают.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вішукав-ем вам добро, та й маєте міні подекувати, а Доци маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Викслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Таже всі знаєте, шо-м на горівку не в'їзав землю по банках, бо би ні Бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви мой і молоді і вчетеси, вижу, письма, та й нічо не знаєте. Уходит з комори та й каже: „Мой, старий, таже муки нема лиш зо дві мищині в мі-

ху". А я подумав, подумав та й гай до міста писатися на сотку до заволічкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, що так і так: Не стало хліба межі діти та й прошу, пане, вашої ласки та й Божої позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сегодни ніхто не даст.

— А стоїт на тобі?

— На міні.

— Табуля чиста?

— Гет все чисто.

— Довги маєш?

— Та дес межі жидами є, не такий то довг, лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат та й підеш на посідзене.

— Та коли прийти на то посідзене?

— Говори до мужика, тебе на посідзене не траба, лиш паперів.

— Вібачейте мені, пані, бо я не порозумів а папері аді гезди. Та й вітег з пазухи та й подав. Там, кажу, дес є все, бо я то докупки все складаю, всі письма. Я, видите, тóму не розумію нічо та все тото разом тримаю. Перебрав він, найшов шо до него та й каже: За тиждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже нарешті, шо є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де, пане! У школі мене не вчили, у воську не був-ем та й сми цалком сліпий.

— То мусиш підписуватися у нотаря.

— Я, проши, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіт...

— Не можна, каже, на векслех хрестів класти...

— А я в гадках став. Це, як озмуг упіс, як процент наперед відберут, як нотарєви заплачу, та й того капітану мало шо міні лишитси.

— Звертів я си по місті за ручителями та й надибаю шевца, отого злодюгу Ляпчінцкоґо. Воно, біда, все никає по місті. Став я та й розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гние цілу зиму та й би не навчивси навіт свое порекло на письмі покласти.

— А хоть ти — злодюґа вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш, погадав-ем собі та й побіг далі.

— Привів ручителів, підписали-м си у нотаря, але з сотки тринацїть лєвів обірвали.

— Несу я ті гроші додому, а тот швец міні з голови не вілазит. Злодій, то злодій, але слушні слова говорит. Аді, рвут шкіру, здоймают, як з вола. Сотку ніби-с узєв, а додому шо несєш?

На цїм місці все Яків плював і тепєр плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а то бо вже так стало тісно, шо раз тісно.

— Поклав-сми гроші у скриню, а сам до Доці. „Ти, Доцько, діда навчи підписати намено, най дід

панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волю тобі плахтиночку купити...”

— Та й навчила, та й сте по селі перечули, та й сте з діда насміхалися. Але прийшло до крутого, траба викслі підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, шо вже не мете гроші утрачети.

— Та вже не мемо — відповідали газди — та маємо вам подекувати та й Доци, наші навчительці.

— Але маєте всі ї по дарункови принести.

— Таже певне...

Доцька сиділа на печі і дуже тішилася, і мама її усміхалася.

Н О В И Н А

У селі сталася новина, шо Гриць Летючий утопив в ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грицixa вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам із дрібними дітьми. Ніхто за нього не знав, як він жиє, шо діє, хіба найближчі сусіди. Уповідали вони, шо Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило. То прийшов він вечером додому та й застав дівчата на печі.

— Дедю, ми хочемо їсти — сказала старша Гандзуня.

— То їжте мене, а шо ж я дам вам їсти? Аді, е хліб, та й начинейтеси!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята кодо голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову,

бодай ї земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би з вітром, як пир'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них із лави і погадав: мерці, і напудився так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: мерці.

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечера прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посоловив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печи, та підемо дес у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драпочки, взяв меншу Доцьку на руки, а Гандзуню

за руку та й вийшов із ними. Йшов довго лугами, та став на горі. У місячним світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися вдолину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий вогневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усеї сили кинув у воду.

Йому стало лекше і він заговорив скоро.

— Скажу панам, що не було ніякої ради; ані їсти шо, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц! Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибиницу!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дедику, не топіт мене, не топіт, не топіт!

— Та, як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а міні однако паціти, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамкі жидам та й знов меш бідити. Як собі хочеш.

— Не топіт мене, не топіт!...

— Ні, ні, не буду, але Доци вже ліпше буде, як тобі. То вертайси до села, а я йду мелдуватиси. Аді, оцев стежечков йди, гет, гет, аж угору, а там прийдеш до першої хати та й увійди та й кажи,

шо так і так, дедя хотіли мене утопити, але я си віпросила та й прийшла, аби-сте мене переночували. А завтра кажи: може би ви мене де наймили до дитини бавити. Гай, іди, бо то нічь.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надигає, та й роздере, а з бучком май безпешнійше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць заковував штани, аби перейти річку, бо туди була дорога до міста. Вступив уже у воду по кістки, та й задеревів.

— Мнеоца і сина і світого духа амінь. Очинаш іжи-єс на-небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

Л А Н

Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти не мож. Пливе у вітрі, в сонці потопає. Людські ниви заливає. Як широкий довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нім. Під корчем мала дитина. І хліб іще і огірок та й мищина. Чорний сверщок дотулився ніжки та й утік. Зелений коваль держиться подалеки. Мідяна жу-желиця борзенько оббігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Та й звернулося і впало. Впало ротом до корча. Б'є ніжками, дуже пручається і поволеньки синіє.

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана, ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям до чорної землі, як камінь.

Сонце радо би цілу міць свою на її лиці покласти. Не може її піднести та й за хмару заходить.

Чорний вброн знявся, облітає, облітає та й кранче.

Врешті зірвалася. Наслухає, наслухає.

— Ото я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз-попри-раз корчі розриває.

— Добре, шо спит. Така мука, така мука ему та й міні з ним. А заробити траба, бо взимі ніхто не даст.

Нагнулася та й копає, борзо, хутко. А той корч обминає. Стільки спокою, доки спить...

С К І Н

Як глуха осінь настала, як з ліса все листя обпало, як чорні ворони поле вкрили, та тогди до старого Леся прийшла смерть.

Умирати би кождому, смерть не страшна, але довга лежа — ото мука. І Лесь мучився. Серед своєї муки він то западався в якийсь другий світ, то виринав з нього. А той другий світ був болючо дивний. І нічим Лесь не міг спертися тому світові, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими, так ловився маленького каганця. В'язався очима, держався його і все мав страх, що повіки запруться, а він стрімголов у невидінний світ звалиться.

Перед ним на землі сини і доньки покотом поснули, не могли тільки ночей не спати. Він держався каганця всею міццю і не давався смерті. Повіки великим тягарем зайшли понад очі.

Він видить на подвір'ю багато малих дівчат, кожда в руці жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерті виглядають. Потім всі очі повертають на нього. Хмара очей, синіх і сивих і чор-

них. Та хмара пливе до його чола, гладить його і простужує...

Продер очі, ймив жилу на шиї між пальці, бо голову з пліч скидала, і погадав:

— Аді, це ангели перед смертев показуютси. А як він гадав, а каганець утік з-перед очей.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дрижить і усіяке зілля до себе клонить, аби з нього води напитися. Він оре на ниві і руками чепіг не може вдержати, бо палить його спрагнота у горлі. І волів палить, бо ротами вогку землю риють. Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона його на вуголь спалює...

Каганець випровадив його з того світа.

— І не раз та й не два я на поли без води погибав, у Бога все записано!

І знов запався.

Поконець стола сидить його небіжка мама та й пісню співає. Потихо та сумно голос по хаті стелиться і до нього доходить. То та співанка, що мама йому маленькому співала. І він плаче і болить у серцю і долонями сльози ловить. А мама співає просто в його душу і всі муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверей, за нею і спів іде і муки з душі.

Та й знов каганець показався.

— Мама із того світа має прийти та й над своєв дитинов має заплакати. Таке Бог право їм відав.

Ноги тріскали від студени, він хотів на них ко-

жушавку накинути та й серед того очі йому згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова йому розскакується, зуби з рота вилітають. Дзвонів серця відриваються від них і падають йому на голову і ранять..

Роззявив очі страшні і безпритомні.

— Я помінив купити дзвін, аби по селу вогонь вівстив, але роки були ціпко тісні та й я все не вітекав. Прости міні, Господи милосерний.

І наново скотився у пропасть.

З гори, з височенної високости снопи ячмінні кербутом на нього падають. Падають і закидають його. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами і вся коло серця сходиться і пече пекельним вогнем і ріже в саміське серце...

Розвів очі вже мертві і безсвітні.

— Мартинови не давали заробленого ячменю і той ячмінь міні смерть робит.

Хотів крикнути на діти, аби Мартинові ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продертися, лиш гарячою смолою по тілі розходився. Вивалив чорний язик, запхав пальці в рот, аби голос з горла вивести. Але зуби кланцнули і заціпилися і пальці затисли. Повіки впали з громом.

Вікна в хаті отворяються. До хати всотується біла плахта, всотується без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта його уповиває, як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Йому легонько, легонько. Потім залізає

в голову і скобоче в мозок, всотується в кожний сустав і м'ягонько вистелює. А накінець горло обсотує все тугіше, все міцніше. Вітром довкола шії облітає і обсотує, обсотує...

Д О Р О Г А

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди, сину...

Пішов, бо стелилася перед його очима ясна і далека.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи.

У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а вночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвіла і квітами своїми сміялася до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожда квітка кидала йому одну перлу під ноги.

Очі його веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній дорозі.

Аж людей спіткав.

Вбиті по коліна в землю вони у безтямній многості падали і здоймалися.

Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі.

Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.

Здоймалися і падали.

А ніч клала їх в сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицами- обернені до неба, як морем голов проти моря зв'язд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць висав чувства. А як сонце родилося в крові і цілувало поміж довгі вії їх очі, то в його серці породилася пісня.

Розспівалася в його душі, як буря, розколисала- ся, як мамино слово.

І став сильний і гордий. Вітер нагнув д' ньому всі квіти.

Ступав своєю дорогою даліше.

Вона, як полотно, під ним угиналася.

Минав усі ворота, білі вікна помикали.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів.

Вогонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках, як на Великдень.

Але снопи пропадали з-над дітей і вогонь вжи- рався в їх білі голови.

Вони вгризалися знов у жовті лани.

Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовцю.

І пісня його душі згіркла, як зігнила пшениця.

Очі його помутніли, а чоло його подобало на скаламучену керничку при дорозі.

Сила його і гордість впали на тверду дорогу.

Строївся.

Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує.

На свіжій ріллі під веселою дугою стояла його любов. Земля радувалася її білими слідами.

Як безсильна дитина протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріллю округи своєї пісні і поволікся дальше. Йшов як тїнь спорохнявілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна, як сліпому, молоденькому каліці.

Одного дня спотикнувся на грїб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз.

Здригнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплився безіменний і самотній.

— Боже, Ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!

І скакав з могили на могилу, як осіннє переко-типоле.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий, перший його був.

Припав до нього, як давно до маминої пазухи.

ДАВНИНА

Вони всі троє вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять і хрести дубові у їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лишень з бабою, але з волами, з коровою і кількома моргами поля. То коло хати і коло волів ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп і за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвір'я і витинав коло плотів будяки. Але найстарша його робота то була така: він вилізав на стаєнний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої не мало призбиралося за п'ятдесятилітнє газдування. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Це була його найлюбіша робота. Він, відай, нагадував собі давні літа коло тої роботи, і тому, відай, так вона йому прийшла в смак. Як не чесав

волів, то певно майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двісті ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжжя не молотив по кільканадцять років і подвір'я його було закладене довкола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідній білий, а сьогорічній жовтий, як віск.

Щомісяця, він смотрив ті стіжки, чи миші їх не поїли або чи не стухли. Витягав з них кожного жменю стебілю і нюхав і дивився, чи володка не зсічена. Як котрий треба було змолотити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку і замикав на колодку.

До церкви ходив щодругої неділі, бо перепускався зі старою: вона на першу Богородицю, він на другу, вона на Великдень, а він на Різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіней великі чоботиська і маленькі. Великі були його парубоцькі, шлюбні, ще з молодих літ газдування, маленькі були його синів, як ще у нього росли хлопцями. З тими чобітьми він сидав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтем. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень

чесала воли, але аби давала п'озір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку запліснілі грейцарі і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити, — казали люди.

— Моя верства вімерла і на війнах погинула, я не маю з ким говорити.

Як вернувся додому, то їв або хліб з часником або солонину, як не було посту. Солонини в морі стояло три бочці. В одній трилітня, жовта і м'яка як масло, це дідова бочка, в другій дволітня, пів-жовта, пів-біла, це бабина бочка, а в третій сьогорічній біла, як папір, це була дитяча, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивитися до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідові с'отався день по дневі мирно і супокійно. Ніколи його зуби не боліли, ані ніяка слабість не терла і ціле життя не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь, не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала, він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

— Оце то старе доробало, гадає, що го цулувати буду.

І плювала і йшла до воріт або над став шукати

жінок, ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постарілася; і лице, як шкіра на старім чоботі, і волосє, як молоко, а язик не постарівси. Сто корців на днину перемолока би та й ще би дивиласи, чи нема де других сто...

Бабі не дав Бог доньки. Вона все надіялася за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки Бог не дав, а баба наткала та нашила тільки, що грядки під полотнами та коверцями вгиналися. Дід нераз аж говорив зі злости, кому вона тільки катрання нашиває та натикає.

— Иди, старий, иди, не говори мині, бо я твое дранте, що черваки на стриху переїли, кину у вогонь. Лиш ти мині втеркайся до моїх гредок та й я зайду та й твої плуги і вози всі у піч!

Дід скулювався, як воробець, і тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти! А баба сідала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

— У кожді перекладині є всего однако, там, і там, і там. Кожда невістка най собі бзме хоть цу, хоть ту, бо каждая однака. А п'ета перекладина на церкву за старого і за мене, цеї неруш мині жадна, бо би-х руки обтела!

В неділю пополудні приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл,

давала сьогорічної солонини і балакала з ними і кудкудакала, як квочка між курятами.

— Як умру, то каждая собі забере одну перекладину з гредок, бо каждая однака, бо ви в мене однакі — мої діти. Але, якби дід аж по міні умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взети. Він би так забанував, що би зараз умер. Та й чоловікам наказуйте, аби вони ему із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би его зарізали. Най Пан-Біг сохрани! А як я вмру, то маєте всі штири надо мнов голосити чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, та й ему маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лишит грощий, що мете гратиси в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ю гралися з дідом внуки, кожний мав від баби булку або яблуко і пильно дивився на яворовий, старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з внуками йшли додому, а баба їх выводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третій межі ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через горбд. Баба Дмитриха все носила йому обідати і ве-

черяти, бо він був самотній і старий. Та віддай ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чого ви тільки тої горівки п'єте? Та же вона у вас колис запалити!

— Бабко, Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові, як заяці, бігають! Кождий стих, кожда титла пресь, аби її співати або читати, а мені голова розскакуєся. Всі зберуться як хмара малих дітей, і хочуть у одні вузькі двері пропхатися і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі накупі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися та й міні дали трошки супкою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото, яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов грошей на горілку. Зато він неодної неділі приходив до бабиної хати і читав смішні книжечки. Сини і невістки помирали зо сміху від Луця Заливайка та від індики, що лишень тільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базю прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли.

„Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люде ваші потоплю. Дощі не упадуть на землю, а земля будет, як камінь, і не видасть плода із себе...“

Базю і сам побачив, що трохи перебрав мірку і найшов у тій книжці такі слова:

„Кто сей лист при собі має або часто читає, з прилижністю слухає або переписує, той сподобиться ласці Божой... В котрім домі той лист знаходиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може“...

Це трохи додало духа і Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби їм тоту книжку купив. За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані від вогню і грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку. Потім щонеділі читав тоту книжку все в іншій газдині і брав за то дві шустці на горілку і колач, аби мав чим закусити. Вже небагато йому хибувало, аби всі хати обчитати, бо лишилося лишень кілька бідних хаток під лісом, як Базю заслаб. Кинуло його в дрощі, потім у гарячку, потім, уповідають люди, що з рота вийшов маленький, синій вогник, і Базю Богові віддав свою душу. Відай горілка в нім запалилася. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним.

Баба Дмитриха недовго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люди за них давно забули, бо то вже не нині,

як вони померли. Лишень читальники не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.

— То сам почеток читальні заходить ще від старого діда Мйтра, і від баби Митрихи, і дека Базя. У їх хаті зачев дек перший раз читати книжечки. Ще й тепер дес попід сволоками заткнені „Божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тепер ніхто вже їх не читає, минулиси...

— Ой, минулиси.

— І тотя трояка солонина минуласи.

— Ого, конем не здогониш!

ПАЛІЙ

Присвячено Сафатові Шмігерові

I

Сільський багач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Багацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам багач найгірше томився у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів.

Коло нього на лаві, під вікном, сидів його довголітній робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щесливої години, аби я спокоем кусень хліба прожер. Бігаю та вгонею, та лиш дес уздрите, а я впаду та й здохну! А мині ж оца їда має йти всмак, як я знаю, шо вони без мене в stodолі нічо не робле? Лиш аби нажертиси та день трутити! Шо вже чужим казати, як свої діти та й вони не хоте робити! Я, біг-ме, не

знаю, як цес нарід має на світі жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж йому очі вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви ж годні робити? Вже ваша робота скіньчилася, Федоре.

— Най би-м і не робив, лиш коби хто дав їсти задурно.

— Це не! Сегодни задурно нема їсти, сегодни і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казав-ем вам: найміт у мене дівку, були би-сте тепер мали свої гроші.

— Коли ж бо не хотіла та й пішла до двора.

— Таже певне, хто не хоче робити, той пхаєси до двора, бо хоть їсти трішки, але мож валетиси. Бідні люди такі настали, шо лиш аби раз на день їв, але аби нічо не робив, та й тогди рай! Як робле, так мают, так їм Бог благословит. Сегодни би у вужевку скрутитиси, аби шос мати... Та тих два леви я ще вам дам, шо буду з вами робити, може якос відтрутите, але білше не приходіт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, шо ваша робота ні-по-чому.

— Та я, Андрію, мусю си коло людей тулити, а де ж я си подію?!

— Дівайтеси, де хочете, а межи газди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у жида або в пана, — там робота лекша.

— Ви мене файно радите! Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов жидам воду носити.

— Задурно-сте міні не робили.

— От, бувайте здорові!

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, шо ціпа в руках не годно удержети, та й ще воно кокошитси! Іди на зломану голову! Гадає, шо я гроші кую або краду!

Федір чалалав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я єї проданцував, ци я єї пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоім подвірю. А я ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи та й ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не піяли, як він зірвався, гримнув клубами до дощок, знов ляг і знов зірвався. Через маленьке віконце гляділа на нього осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, шо голосила по вуглах хати і дивилася на нього, сивавим, немилосердним оком. Вона його так сціпила, шо він не міг рушитися, і показувала йому ніби образи на віконці, ніби привиди у воздуху.

Ото сидить він між маленькими жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице..

То знов клячить він у церкві, у тім куті, де же-

браки чолами о підлогу гримають. Він гримає ще голосніше, а всі жінки йдуть до нього і дають кожда по бохонцеві хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступаються. А йому встид, встид, а чоло так болить!...

О, він іде городом Курочки, — не йде, а скрадається під стодолу. Вітягає снопок зі стріхи, насилає в нього з люльки ватерки і тікає, тікає... Чує поза собою, — як коли очима видить, — що з-під стріхи вилизується маленький, червоний язичок, вилизується і ховається...

— Ой, йой, йой!

Той язичок запік його у самий мозок. З усеї сили він освободився з невидимих в'язів, зірвався і подивився у віконце. Воно, як кат, прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настривився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утекти. І перед ним якби якісь ворота утворилися, йому стало легше і він борзенько подався у них.

II

Може мав шіснадцять літ, як йшов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянувся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, та й вернув би ся, ой, то-то вернув би ся!

— Він мене б'є, катує, їсти не дає, нічо на мене

не покладе — лунав його голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто, що виліскувалося проти сонця, як змії блискучий...

Всі дивувалися його силі і боялися. Жиди не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпурляв міхами, як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхліра, то зі шпіхліра на брику.

— Хребет ми тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді від горілки хребет затерпав, якби рукою відняло.

А в неділю і свята йшов з товариством до шинку. Тоті шинки стояли за містом, між селом і містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертався також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про то, кілька з цісарської каси щопершого грошей побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горілкою з великої пошани. Але як трохи підпилися, то виломлювалися з-під їх моральної влади і тоді панам приходилося круто.

— Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межі таким великим панством водитси?

Пани гуляли, мусіли. Мужики обступали їх колесом і реготалися, аж корчма дудніла.

— Гопа дзись!

— Єще раз!

— По-лігоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцкі вуши по кишнях та й марш із коршми, бо мужики хоте собі самі межі собов погуляти!

І пани, як зайці, висувалися.

— Я тих панів умію ріхтувати, то таке легоньке, як піре: подуй, а воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаємо!

Жид борзенько, накладав всего на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? За клубом? Пий та й запри собі гямбу, бо в мене забава!

Безклубий ще гірше заревів.

— Тихо, бо б'ю!

— Нє-руш?

— А то котрий, мо?!

— А ти шо за пан?

Федір устав із-за стола і тріснув того напасного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зроби-

лися дві партії. В корчмі все заворушилося. Жид утік, горілка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крові і поломані падали. А в болоті зі слини, горілки і крові лежали обі партії і стогнали. Лишень Безклубий сидів у куточку і ревів, як від, — не знати за ким і за чим.

Незабаром прибігала поліція і тверезила голбдників. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голбдники падали, як дуби, а підносилися, як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблі плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка шовкова сіль. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колоссям лящіла, співала, словами говорила.

— Мошку, на важки, бо йду собі гет!

Зіскочив з брики і пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти певне або злодій, або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає світами!

— Мете видіти. Тато шо по панчині не пропили, то голодних років попродали, та й приймили зетя до сестри, та й умерли, а зеть доти бив, аж-єм утік від хати.

— А у вас, у бойків, бачу, коровами орют?

— Ні, то відай ще за нами є німці, та вони коровами орют.

— Та скинь постоди та вінеси кожушину до хорім, аби-с не напустив нєндзи, та й легай. А церьква у вас така, як у нас? І ксьондз є?

— Так саме, як у вас.

— Та буду видіти, як си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш боятиси, та й ті найму.

Наймився. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає і приймало за свого. А він пізнав, як котре поле називається, чиє воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі — найліпший злодій, котре — найбільший багач — і зробився сільський.

Послужив кілька літ, а добрі люди зачали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дівка годна і постарана, та й бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, та й клади собі хату. А най вона буде, як куча, але твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за богацкого вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене старого...

Оженився, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху, і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, якби хто пустив межі громаду гарних птахів маленьку,

кострубату курочку. Але Федорові вона і така була мила...

Минуло кільканадцять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина, — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинадцятилітню Настю і восьмилітка Марійку, і все їх питався: „Що мемо, доньки, без мами діяти? Котра з вас дедеви обід зварит?“

А як жінку ложили в трунву, то він зарідав.

— Беріт її по-легоньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобов наговоритиси, а ти огніваласи та й пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботів за ню забув, та й за бесіду. Прости мині, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так, як під воду пірнула, ніхто її вже не видів межі людьми. Аж тепер вірнула межі вами... на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького!...

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти ж сама, а чоловік твій де?

Настя зарідала, заголосила, а він слова більше

до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходився з нею, та тогди заговорив:

— Дай тобі, Боже, дитинко, якнайліпше, але дивиси, аби-с дитини не стратила, бо встиду вже не покриєш, а гріха неспасеного до купишси. Та переказуй, як тобі тут буде..

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кості боліли, кінці їх стиралися і пекли. Але неділя ставала на порятунок, бо в неділю він йшов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні попусували, а трава не могла виссати того болю, що запікся в старих костях. А ще вселився кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа..

Розвидалося, віконце побіліло, а Федір вернувся з далекої вандрівки свого минулого життя. Вмився, помолився і збирався іти до двора.

— Наймуси у пана від весни, озму на чоботи і трохи арнарії та й якос я перезимую, заки піду до служби.

III

По селі білі, вузькі стежки всі хати до купи пов'язали, лишень Федорова хата стояла поза

сіттю стежок, як пустка. Федір зимував, як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим дальше заводилося в зиму, тим він сходив на дитячий розум.

— Тепер, Федоре, небоже, встань та укрій собі гріночку хліба, але тоненьку, панску, бо-с, вижу, зголоднів.

Він сміявся, злазив з печі і краєв хліба та дивився до вікна, чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночей він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вімерло шо до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не див'юси!

Але власні слова переймали його боязню, він пітнів зі страху і скакав з печі до віконця, аби переконатися, чи в корчмі є світло? Успокоївшись, він вертав на піч.

А як пробуджувався вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволака, то приходив до пам'яті.

Тої зими його хатина заповнилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. Вилітали до сіней і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товклися, аж стеля дупалася, дзвонили у вікна, аби його заманити надвір. Він не давався, намагався не боятися, тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили і в рот онучі запихали. Одної ночі злетілися до хати всі чорти. Гуляли, аж хата дрижала, а вітер

такий здохли, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язика такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав, як мертвий, аж як кури запіяли, то він ледве піднявся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, він забував навіть христитися. Ті мари так його змордували, що, як прийшла весна, то він ледве дихав і побілів, як папір.

— Траба брати грошей вітки голова, та посвяти хату, бо тут нечисте злізлося з цілого села на купу. Віпили з мене кров, що вітер ні з ніг ізгонит!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волокни до постолів і тішився, що раз вже піде до служби.

— Уберуси, вбюси файно та й до двора: Прощи вельможного пана, я мельдуюси до панцкої служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан, — ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлуг припісу мельдуєши.

І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхався.

IV

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами, як

ланцюг, у котрім залізо спювало м'ясо людське з м'ясом волів.

— Вже мое оране скінчилося! Старе вогниво, та й вікинули, бо ланцух серед дороги урвав би си!

Похитав головою та й пішов до стодолі брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лишень від наймитських хаток доходили крики бабів і плач дітей.

Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдєртїших мужиків і найжовтїших жінок і додав ще голої дробини — дітей, і все те поставив близько себе накупі, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де ж би я там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кождих чотирьох сидів погонич і дозиравав, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатирі і сівачі. Латали собі постолі, стягали мотузками сердачини і направляли істики. Кождий коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли, один по одному, падали на солому, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по утомі зораних ланів

паде на стайню, як тяжкий камінь. Федір також засунувся перед воли.

— Свинару, мой, а марш з-перед волів мѣжи свині! Ще тобі лужко стелити!... Твоя Марійка добре нас рихтує. Тікаєси, як сука, з фірманом, та відаєє єму шонайлїпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з-перед волів!

Федір виліз з ясел і ляг під брамою на в'язку соломи. Забута кривда в тій хвилині пробудилася.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, грїх...

Стайня стогнала, позивала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, якби десь глибоко, в землі, душилися тисячі людей.

— Молиси за мене, най мене Бог хоронит, най мене направит на лїпший розум, бо ті спечу у вогни, як пацюка, бо меш три дни попів за своїм богацтвом згортати...

Над раном і він скотився у чорну пропасть стаєнного сну.

V

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у стодолі і не показував на очі. По Великодні Марія віддалася за фірманом і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов за ними за браму і попрощався.

— Маріє, а памнєтай, шо я хату при людих Нєсти відкажу, аби ти єї не вігонила, бо вона, сарака, одна одиница!

І вернувся. В хліві, аби ніхто не бачив, заплакав.
— Тепер жий з ким хочеш!

Тої днини вплився і прийшов вечером до стайні.

— Мой, скарбов'яне, тепер ні не вігонїт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от легайте та спїт, як-сте набрали повну голову.

— Певне, шо п'єному добре спати, так і Бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаюси, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова, то ти міні скажи, де я маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулився, так близько присунувся зі своїм питанням.

— Де впадете, там будете спати.

— А якби я тут у яселца, га?

Він злобно засміявся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шию, та буюком: „А марш, старий псе!“

Погоничі повилїзали з ясел, аби дивитися на комедію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів та й маєш зогнити, бо ти не знаєш, шо то є чоловік, — ти вів, ти хати ніколи нє видів! Ти поредного чоловіка з ясел буюком! Але ти мене питаєши: „А де ти, васпан, дотепер був?“ А я тобі кажу: „Був-сми мѣжи людьми, любо міні було“. Але ти кажеш: „А чо-го ж тебе люди від себе прїгнали?“ Отут гудз! А я тобі на це нічо не скажу, лиш три слові: „Нєма у людий Бога“. А ти голова розумна та й все вже знаєш...

— Ідіт, старий, спати, не гніт бандиги, а завтра підемо в село на вібір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вібір піду і людем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше гатунок, як ти, я білше світа видів, як твій пан. Але чикай, я тобі буду казати, як на протокулі. Я був помийник жидівський, я валевси попід жидівські лави, по всіх кременалах. А Бог най пише гріх, а я не боюси, я за все відповім, так відрубую, як першому ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи, та тим били! Не біси, я вікажу, я вів'ежуси шо до крішки. Но, але дав міні Бог такий розтулок у голові, шо я привернувси назад до нашої віри. Як-ем уздрів Єго ласку небесну по полю, як жито просилоси під серп і земля аж цепала: йди, Федоре, бери з мене хліб, — а я лишив жида серед дороги та й пішов до Божої роботи. Декую Господеви і досегодни!

Він христовився, цілував землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люди, а міні світ розтворивси! То-то-м з ними гарував! Оженив-сми си, поклав хату з цього мозиля. Вже має міні бути добре. Але гріхи траба відпокутувати, Бог буком не б'є! Умерла міні Катерина, но, ніц, Єго воля, Єго розказ. Тішуси дітьми, годую, забігаю, — вігодував. Я вігодував, а люде взели та й знівечили. Пішла моя Настя ні сьак, ні так, пішла знов по жидах, а Марія, аді, помандрувала з отим ляхом. Ме

бідити. Але ніц, най ні Бог скарає, як шо кажу. Кара має бути!...

Він ймив пушками губи і стиснув, аби проти Бога не говорити.

— А я лишивси босий! Іду я до него у таку плюту: „Дай міні грейцір, най ноги вбую“. А він міні каже: „Йди до жидів“. Прийшов я до вас, а ви міні: марш! А куди ж я маю тепер іти?! Карає Бог, карают люди, караєте ви, а я кількі карі не годен вітримати!

— Ідіт, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді! А ти ж би любив, якби я з твого хліба всю мнєкушку вїїв, а тобі лишив саму згорену шкірку? Правда, шо ти би не любив, бо то не по правді?

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпунив під воли.

— Тепер дивиси, яку міні шкірочку богачі лишили. Та з чим тут жити, а шо ж тут є вже карати?!

Він голий перевернувся на землю. Наймити його прикривали, чим мали найліпшим.

VI

Коло громадської канцелярії стояли дві купі. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чи-ста, біла, охоча — наймити і газди. З одної і другої купі хтось викликуваний заходив до канце-

лярії і голосував. Економ аж захрип, бо кожному наймитові мусів називати пана, вїйта і жида. Жан-дарми снувалися і усміхалися, як коли би мали перед собою дитячу забавку.

— Ну, хлопці, тепер вже вибрали-сте пана, сїдайте та й мете пити горівку — сказав економ.

Газди здоймили галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рип'є?

— Най рип'є, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку воліємо!

— Ото нам пани вїшукали право, аби голодники розбоем ішли на село!

— Ти, читалнику, ти гадаєш, шо я не був у читални? Таже і там бідний нарїд стоїт коло порога. За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дек читає тоти казета, а ви покивуєте головами, як воли, ніби шос ви з того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читалня ваша, шо богачь за столом, а наймит коло порога. Так у церькві, так у канцілярїї, так усюда. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопска голова не до письма, а зад не до крісла!

Наймити зареготалися.

— А тихо ж ви, невмивані, вперед вуши повібivate, а потім учїт газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми?

Таже ти гірше жида! Чого горланиш?! Не біси, твое богацтво піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твої роботи хороба нагрїла. А ци ти міні за цілий тиждень вінс буточку хліба або води напитиси? Та ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Таже ти гірше жида, бо то рахуєси не наша віра. Але пусте твої діти тото богацтво, шо з него слїду не буде! Ти кальвін!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, шо його обїлляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намнецкаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горїли, як грань, від червоних язичків, шо тисячами вогників розбігалися по тілі і смажили його на вуголь. Ті язички, як блискавки, літали по всіх жилах і верталися до очей. Гриз кулаки, бив чолом до стїни, аби вогонь з очей випав.

Запалився, чув, шо з нього бухає полумїнь, ймився руками за очі. Один страшний крик, надлюдський зойк! Язички вилетїли з тіла і прилипли на шибках віконця. Зїрвався. Віконце червонїло, як свіжа рана, і ляло кров на хатчину.

— Все мое най вігорит! Все, шо-м лишив на його подвірю.

Він скакав, танцював, реготався.

Віконце дрижало, тряслося і щораз більше тої крові напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі добувалися скажені голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрижали, смажилися в вогні.

— Я чужого не хочу, лиш най мое вігорит!

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

I

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони попускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горілки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень спочивали би зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі, чорні тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рушалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охристили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережійте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так си має: шо де у сьвіті є найгірше, то він має то спожити, шо де у сьвіті є найтежче, то він має то віконати...

— На то-сми рожені — відповідали побожно куми.

Як порція обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло фляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіт... Та й дивітси, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, біг-ме, не знаю, шо з цього має бути?! Ци маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку Божу та й тегнути голоден косов? Бо вже моє таке має бути, бо у такий чес ніхто до хати на прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину та й радуйси, бо ще їх мало маєш!

— Не марікуйте, куме, та не гнівт Бога, бо то Его воля, не ваша. А діти — піна на воді, шос на них трісне — та й понесете всі на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак аби такий не тулевси до жінки, аби не дививси в тот бік, де жінка, то би найліпше зробив! Тогди і Бог не даст...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди маютси плодити.

— Коби ж то люди, а то жебраки плодеси. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодьси, не розводиси, як миш, ти будь контетний, як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, аби-с не голоден та й як ті ніхто по лицу не лупит. Як ці три ділі маєш, та й має тобі бути добре, а від жінки гет уступиси.

— Куме Іване, дайте трошки споки, бо жінка, як си має звичій у такім антересі, та єї не траба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колис иншим, ліпшим чесом.

— Я вас дуже перепрошею за мою таку бесіду, але ви гадаете, шо я за нев дбаю, або за дїтьми дбаю, або за собов я дбаю?! Біг-ме, не дбаю, най їх і зараз віфатає, та й мене з ними! Овва, ото би сми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, шо Івана не переможуть і хотіли, аби скорше виговорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати.

— Та чому не летите з мої голови? Я вам утворю і вікна і двері, гай!...

Діти засунулися на піч так, шо їх не було вже видко.

— Ади, саранча, лиш хліба та й хліба та й хліба! А відки ж я тобі того хліба наберу?! Та то би на дванацїтий сніп якис раз торгнути, то би якис раз схилитиси, то з поперека вогонь у пазуху сиплеси! То тебе кожде стебелце у серце дюгне!

Це було до дїтей, а тепер він звернувся до кумів.

— А у вечір, лиш си укажеш до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос, і жінка і діти: нема хліба! Та й ти не йдеш,

бідний чоловіче, спати, але ти тегнеш ціп та й молотиш напотемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалит на сніп, та й так деревіеш до ранку у соню, аж ті роса припаде. Та й лишень очи пролупиш, то зараз тебе тота роса їст, бо мало тебе біда їст, ще вона вночи тебе найде! Промієш очи та й течешси на лан такий чорний, шо сонце перед тобов мерькне.

— Іване, не журітси дітьми, бо то не лишень ви, але Бог їм тато старший від вас.

— Я з Богом за барки не лов'юси, але нашо він тото пускає на світ, як голе в терне? Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес світ кричит: мужики — злодії, розбійники, душегубці! Зіпреси один з другим у церкві, такий гладкий, шо муха по нім не полізе, та корит та картає: Ви, каже, дітий не научюете страху Божого, ви їх самі посилаєте красти, — ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка і нянька і добродзейка ходила, коби міні люди всего назносили, то і я би, еґомость, знав, як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак, як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їде? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани та й забуваю не лиш за діти, але за себе не памнетаю! Ви би хотіли, аби я і ваші лани зробив і діти аби-м учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше жите...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нім бродимо.

— Я на діти див'юси, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло доладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убралоси в силу, аби путерії набрало, аби воно коло мене нажилоси. Коби лиш богачь або пан утворив пашеку, а я его туда кидаю, аби лишень збутиси! А потім воно бігає коло худоби, ноги — одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти би ему завернув худобу, поцулував би-с его в ноги, бо-с го сплотив та й сумліне ті п'є, але минаєш, ще і ховаєшси від него, аби-с не чув!...

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиваєси слозами. А підросте, та й шос воно украде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішитиси. Дивиси, іде до тебе шандарь. Скує тебе, наб'єси, як товарини, бо ти тато злодієви та й мусиш з ним бути у змові. Та й ес злодій навіки! Але це не решта, конец ще напереді. Най би син, ваша дитина, а люцкий злодій, най би зогнив у кременалі, бо злодія не шкода! Най би! А то вони озмут здоров'є та й дают до шпиталю лічити, а потім пускают письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігонєют, під пліт вікидают з бебехами! Ідеш до віта, по руках цулуєш: „Віточку, віберіт ні із цеї карі“.

„Ти, — каже віт, — бідний чоловік та мож ті випустити, але яку я вигоду буду мати за твою вигоду“? Стиснеш плечима, складешся, як цизорик, та й кажеш: „Місіць вам буду задурно служити...“ Так ци не так, люде, правду кажу, ци брешу, як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного-сте слова не замилили!

Іван дрижав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люде, шо кранчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіт, люде, не кажіт! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жель кракає, серце кранче!

Очі його запалилися і в них появилася страшна любов до дітей, він шукав їх очима по хаті.

— Бо вигледає так, шо я свої діти гет позбиткував, гірше, як темний воріг. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув з-перед очий сьогодні і завтра і рік і другий і подививси на мої діти, шо вони там діют. А шо-м уздрів та й сказав-ем. Я пішов до них у гості та й кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилині.

— Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й би-м пішя з ними туда йшов, аби їх занести далеко від цього поруганя. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама, марна, жовта і бгала коліна під груди. По чорнім, нечесаним волоссю спливала мука і біль, а губи заціпилися, аби не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївси?

— Вже — відповів шестилітній хлопець.

— То озми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна хилетиси, бо дуже болит усередині. Не кури дуже!

— Уступітси, бо через вас я не можу замітати! Мама звелася і поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийси, і Катруся і Марія най си вмийют, і побігни в збанок води начернути, але не впадь у керницу, не хилейси дуже!...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку наквасила, бо я вижу, шо буду слаба, та не будете мати шо з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огирчине, але рви попри саме билб...

— Семенку, здойми з гредок сорочки, аби-м полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, шо мама казала,

і раз-по-раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як віростут, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я си найму та й там міні будут сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тішси, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Аді, дедя зросли у службі та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде тріскати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайси дедиви-нести обід. Він дес такий голодний, шо му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дедиву палицу брати, аби від псів обгонитиси.

— А як загубиш, та й буде дедя нас обое бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дедів капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, шо не видко дороги.

— Вімий збанок, та й сип борщу!

— Ви мене не вчіт кільки, бо я знаю.

— Семенку, а дивиси, аби ті пси не покусали...

III

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене поредно

спарит. Але я собі заберу волосе, так як жовнір, та й буде міні ліпще йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскачів і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як я си найму, та я тогди собі капелюшок...

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпичами.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицу, потім рисував проміні в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазирає, чи нема на подвір'ю пса і аж тоді борзенько перебігав. З одного обістя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив, зверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивити і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— Нáj, нáj, ціган, на кулеші, але не кусай, бо болит дуже та й штроф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломит за тот штроф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по куснику і сміявся, що він на воздусі хапає. Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чій, шибенику, що пси по дорогах го-
дуеш, а в поле що понесеш? ..

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотів мене роз-
дерти!

— А ти чій, такий чемний?

— Я — Івана Петрового, але мама мали дитину
та й слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають,
а ви ще б'єте...

— Ой, яке я тебе біла... Кудаж ти несеш їсти?

— Дедеви несуч на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несуч тудаж обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія і Ка-
терина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочують по землі, так
стогнут, шо аж! Але я за них роб'ю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану запитай-
теси мами, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима
і замовк. За ним біг пес, а він нібито кидав йому
кулеші і загулював іти за собою.

IV

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри і корито
з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зе-

леними, накришеними огірками і хліб. На постелі
лежала їх мама, обложена зеленими, вербовими
галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу
дитину до Василихи, аби поплекала. Деда казали,
аби нести рано, вполудне і надвечір, а увечір вони
самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, шо ви спали. Деда казали давати
вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна,
шо вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз.
Але я набив та й відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Деда зсукали ще свічку та й казали, шо як
би-сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити.
Коли я не знаю, коли давати?...

Мама подивилася великими, блискучими очима
на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний
страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві
білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли.

— Деда рано в хоромаж також плакали, так го-
ловов до одвірка лупили! Заплакані взели косу
та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

— Семенку, аби-с не давав Катрусю і Марійку
і Василька бити мачусі. Чуеш? Бо мачуха буде вас
бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й дедеви буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймилиций, ди-

тинко моя найзолотища! Як віростеш, аби-сте си
межи собою дуже любили, дуже, дуже!... Аби-с
помагав їм, аби-с не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх
не дам, я буду до них шонеділі приходити.

— Семенку, аби-с просив дедю, шо мама нака-
зувала, аби вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дитині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А ма-
ма обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася її душа
і потихоньки спадала mezi діти і цілувала їх по
головах. Слова тихі, невиразні говорили, шо кле-
нові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто
їх позбирати не годен і ніколи вони не зазелені-
ють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти
в пуге поле за листочками...

В І С Т У Н И

То будуть старі, бідні вдови або їх внуки або
старі діди, шо коло своїх дітей туляться і чують
щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть мо-
лоді жінки з малими дітьми, шо їх чоловіки поки-
нули і десь у великім місті за них забули. Вони
будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести,
шо тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть
за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і бу-
дуть розходитися по сивих монотонних стернях,
діти будуть шукати колосся, а старі тамтогорічних
ковіньок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з дво-
ма хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ни-
ми. Хлопці будуть, як лошачки, то перебігати ді-
да, то лишатися далеко позаду, а Оксана буде все
йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку
на плечах і буде покашлювати, Оксана буде мати
в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме
полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони іти, іти, і зіпруться на одній ниві.

Дід стане коло межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч по полю, керначочок ясных і батіжків та ножикив загублених пастухами.

Оксана здоймає кожний колосок, що надібле, і буде всі складати в ліву руку, а як жмут згрубіє, то вона буде його складати понад ярк, аби потім легко найти. Вишукувати буде долики, рови, бо там найбільше колосся. Сто разів на мінуту буде схилитися і буде виглядати, як найпильніша робітниця. Згодом зачнуть їй поперед очі бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви буде така, як має бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очі і буде хвилинку стояти, потім нагло візьме з-перед очей руки і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихоньки, з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрижачою непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити, і кладе білі ноги з радістю по землі. А що колос здоймає, то співанку свою урве і наново її зачне з новим дрижанням тоненького голосу; як ото павутиння, що трясеться на стернях. А як прийде до краю, то сяде собі на пильній доріжці і підпре голову таким дуже маленьким кулачком, як головка будяка, що буде над нею шуміти тихеньке пророцтво її цілого життя...

Зато дід не буде сидати, але зігнеться дугою і почне кашляти.

— І не знати, що то там не дає дихнути; аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти вікинув, та може би ще прожив трохи...

І буде далі витягати ковіньки і буде кашляти і сидати. А попри роботу будуть налітати на нього думки і за осінь, і за зиму, і за весну. Десь в голові заротється таке, що він забуде за ковіньки і за кашель.

— Як є чим пропалити в зимі, то менше їсти хочеси. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери з шіпки ковіньок, насип під піч та й зараз на хаті веселіше. Катерина зварит кулешу, діти повстають та й вже є для них горечка лижка борщу та й тепла піч, та й тобі, діду, межі ними тепло. А як не мож ліпше, то й так добре. Ковінька, як суха, то вона дуже добра...

І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти і він їх не віджене.

— Коби-м не вмер ще доти, доки хлопці підростут, то мала би щесте, бо я би тото усе межі люди розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає, лише плакати! Я би тото справив на дорогу ліпше від неї...

Тепер він закличе на хлопці. Вони прибігнуть до нього з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Аксані не помагаєте; а їсти хочете? Ідіт, трошки коло неї грайтеся, бо єї скушно.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи.

— Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочикатися! Менший то штудерний, такий як старий. Узимі то допоминаєси чобіт, бо каже, що на печи ему не добре. Кілько сміху є з него, що якби вмер, та й-би-м осиротили...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустилося, і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закликає Оксану, аби йшла помагати йому зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стовп куряви підійметься над ними, дід буде кашляти, Оксана буде прижмурювати очі, а хлопці будуть їсти хліб. В цей час буде сонце над заходом. З дооколишніх сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом з росою по стернях, по дорогах заблеють вівці і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладитися додому. По долинах здойметься сива мряка, ворони будуть тягнути до садів в село і пси будуть тікати додому, бо вже не будуть могли ловити перепелиць по полю.

Дід Михайло буде христитися і збивати порох із сорочки і дуже кашляти. Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки йому допоможуть її завдати на плечі, і зйдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колосся, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки, у пазуху. Заки дійдуть додому, то пазухи їм міцно повіддуваються, а черева їх стануть чорніські від пороху.

В селі вони всі подибаються, і бідні вдови, і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули — всі з ковіньками і зі сніпками колосся. Вони вістують, що осінь приходить.

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город, як злодій, і не важився зайти.

— Ніби я знаю, ци суда можна йти, а як вібжит та даст у писок, а я відки знаю, шо не даст?

То були біленькі рівненькі стежки по панськім городі і він за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися. Покищо чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мільонів, вміють чекати довго і терпеливо. Як пан е в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихонько, тварі їх поволеньки бовваніють, а вираз з лица зсувається десь на плечі, під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужі, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залізла. Крайньому, тому найближчому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він щохвилини розтягає очі аж під чупер і оглядається неспокійно. За ним пролуплюють очі і оглядають-

ся сусіди і неспокій крайнього бушує аж до останнього, до того, що сперся до печі. Той крайній, як вітер на ниві, все неспокоїть всі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сідають. Добро для них півгодинки спочити, добро, як хоть одна рука або одна нога відпочине. Злізаються накупі і присідають собі всякі частини тіла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зім'ялися. Як вже добре стиснуться, то починають до себе шепотом говорити:

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет!

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та...

Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки з-переду пазухи аж за плечі, бо ану ж яка нужда пошукає! Шепоти стихають, лица деревіють, слина впливає з губів, а голови падають удолину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він, так як той крайній, не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука йому затерпне, або якась біда його в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушиться. За ним заворущаться сусіди і гармонія взаємного натиску пропадає. Починається уклад ніг і рук наново і знов якась біда її руйнує.

— Такі люде нетерп'єчі, шо Господи! — скаже якийсь витривалий і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають, та так чекав і Данило коло брами, хоть був сам один. На нього спадала сонність і байдужість, і думки його мішалися одна поза другу. Як він йшов до пана, то мав дуже ясний плян. Побачивши його, він мав скинути капелюх з голови і йти проти нього, так як бузюк по млаці ходить, — обережно, поволеньки, аби панського камінчика не вразити. Як наблизиться вже дуже, то має витріщити очі на пана і дивитися так, аби пан собі погадав: „Це якийсь дуже бідний“! Потім приступить до руки, поцілує її з обох боків, дотулиться чолом долоні і трохи подасться назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити:

— Я прийшов до пана найматися. Переднівок дуже прикрий, дітий маю четверо, а на то лишень латка города. Найматися мусю, а роботу кожду знаю, бо я — заробний чоловік. Та прошю Божої ласки та й панцкої, аби-м си погодили та аби пан дали міні корец орнарії таки зараз, аби дати жінці межі діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти відай злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а то ж подумана річ, аби мужик не крав?! Хибá ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— То-с певне піяк?

— Я з горівков собі не захожу, бо нема відки!

— Гавкаеш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба та й можна!

— Ти змудра міні відповідаеш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене Бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нашо ж ти кілька дітий натеребив?

— То Бог, пані, дає діти.

— То піп тебе такого навчив?

— Я з попом собі не захожу, бо то гроші коштує, я й до церькви не хожу, бо не маю в чім.

— То ти радикал та й не даєш попови з себе шкіру здирати?

— Я аби хотів шо попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має шо здерти. Ми таки не сходимоси...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися, аж потім він прийме на службу. Йшов певний себе, аж коло брами приперся. То був двір на другім селі і він не знав, куди заходитьсь до нього. А двір до того стояв на полі і не було кого спитатися. І Данило чекав. Його ясний плян затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходе собі на спацерок, бо, аді, як усипали піском.

Його очі блукали довго, аж спинилися на па-вуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якис грейцір, аби так забіг та обома руками замотавси в него... Не зна-ти, ци мнесо его добре їсти?

Він оглянувся по хатах.

— Цес має того поля доста та й робит коло хліба добре. Ба, де він тото все подіває?

Його думки розліталися на всі боки.

— Весна така красна, така красна, шо раз!

Чим далі, він нічого не спостерігав. Сидів, як стовп, і чув, шо буде спати. Аби не датися, він роздирав очі, потирав рукою лице і виглядав на нещасливого борця, шо от-от здасться на ласку і неласку ворога. За часок звалився одним боком до берега і, видко, хотів так урядитися, аби ніби спати, а ніби чекати. Потім потягнувся цілий і замкнув очі. Не проспався ще одной цілой мінути, як щось йому шепнуло:

— Спи, спи під панцков брамов, та фірман так упереже батогом, шо кров сикне!

Він зірвався, перестрашився, оглянувся довкола себе і станув, як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву і розложився до доброго сну. Привижався йому пан і його руки і білі стежки. Пан йому десь казав, аби поклав капелюх на голову, але він не хотів.

— Я, проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди і він спав спокійно.

Сонце реготалося над ним, посилало до нього свої проміні, пестило його, як мама рідна. Квіти цілували його по чорнім нечесаним волоссю, пільні коники його перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до його цеглястого тіла.

ПОХОРОН

З-переду обдертий хлопчик з біленьким ковніром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все глядить на нього. За ним такі самі чотири хлопчики несуть трунву. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя. В головах трунви прибитий віночок із жовто-брудних цвітів. З оцих самих, що ростуть попри каміння на подвір'ях кам'яничних. Такий віночок, як колачик бідного мужика, що дає в церкві за прости-біг.

За трунвою плететься кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі свічки. Під пахами несуть напівзів'ялі вазоники. То ті марні квіти, що ніколи сонця досить не мають і все з одного боку брудно-зелені, а з другого ясно-жовті.

Під ногами мокре каміння і мряка непорушна висить у воздуху.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий, то грався цілий день коло моєї будки. Порпався заєдно у тім рівці, що дощ викопав довкола будки і витягав всякі камінчи-

ки. Курятко без квочки, ну, кажу вам, як курятко. І не брешу вам, але правду говорю, що кожного дня я вибирала черствіші булки і кликала його до будки. Він сідав коло мене і їв. Як він красно їв!? Ручки такі маленькі, а він ними щипав мацінькі крішки та в ротик, у ротик. Най Бог запише мені лишень ті булки, що я йому надавала...

Жінка плаче дальше.

— Осінь, осінь його доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а його різало без вас та й зарізало. А я приходила до нього і свіженькі булки приносила, але він вже не їв. Водиці йому треба було раз-по-раз. Лежав, як рибка, і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пашіло від нього вогнем! Якби хто під ним вогонь розіклав, а його кісточки, як полінця, накидав, аби горіли...

Йдуть всі помучені, зів'ялі, сіру мряку хрестом прорізують.

— Але він умер відай від тої канапи, що на ній лежав. Відки ви таку канапу дістали? Біг-ме, така, як гріб з подертих міхів. На такій канапі може здоровий умерти. Я би боялася тої канапи, якби сама з нею лишилася. Втекла би або порубала б, ні, я би її в хаті не тримала!

— То канапа його тата, він на ній родився, то — спадок. Як вибирався з першого поверха, то нам її лишив.

— А де ж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон завертає в другу вулицю. Чорний хрест обвився сивими цяточками мряки, хлопчики померзли і баби ледве лізуть.

Йдуть серединою вулиці, як подерті тіні, чужі і незнайомі з ніким.

А цвинтар буде, лиш його крізь сіру мряку не видко.

С О Н

Присвячено Богданові Лепкому

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвалися з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеєм. Так, якби маленькі дзвіночки падали.

Вітер вив, як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на Різдво.

Третильник спав твердо. Головою сперся на свою купу кукурудзів, а ногами на дві панські. Чорне волосся посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зимна, а лице спалене вітром поцегліло.

Балакав крізь сон і за кожним словом випускав з уст сніп білої пари. Голос його йшов з вітром до ліса і бився довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай того, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго богача найшов...

Здоймив кулак, але він безсильно зсунувся на сухе бадилля.

— Я можу працювати, бо маю моцні руки, як кінцке копито... Талапну раз та й дух віскочив!...

— Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне шо правда, ой допевне! Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загіє і накриє і погодує і честь тобі поведе...

Закашляв, як у великі труби заграв.

— Як не маєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...

Поставив кулак під голову.

— Я довго бідив по чужім поли. Але Бог міні вігодив, дай, Боже, так кождому. Взєв та й дав. На тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай... Зубами держи єї, кохай, як коли жінку, шо тобі під руку вдаласи...

Капелюх впав з голови і з вітром покотився.

— Танаску, мой, а скинь капелюх, таже ти перший раз вішов цеї весни у поле — так годитси... Як Бог даст, то буде пшеница. Колачі спечемо і дамо таким, шо не мають з чого спечи... Дамо, дамо, як нам Бог дає, та й ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортит також зродити колос, бо межа таки земля, вона ще ліпше... Я тобі по смерти лишу... Аді, як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию у поли цев скатертив стів, а ти меш їсти і Бога молити, шо-с такого тата мав...

— Весна красна, аді, ори собі, не роби сказів, а воли напій та й повертайси перед сонцем, бо за худобу білший гріх, як...

Збудився, ще почув своє останнє слово спро-

сонку. Глянув на небо, потім обернувся за куражкою, посмотрив долонею по голих грудях, перехристився.

— Така лють зараз з осени? Ще сніг отут присипле... На дворі зима, а міні така файна весна приснилася... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кільки спати!...

Б А С А Р А Б И

I

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали ціпи з рук, всі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томино обійстя. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошницю і Бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми. Вони стояли і дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах, та допоміжт міні его занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаєш, що ті вкусит?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по-своєму.

— Басараби знов зачинають вішетиси, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затегси; Господи, яка тогди буря зірвалася! Міні з хати цілий причілок урвало.

— Басараби мают вже до себе, що тратеси один за другим.

— Я пам'етаю, як повісивси Николай Басараб, потім за ним стративси Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепивси Василь. Обтрес із неї увес цвіт, мав повне волосе того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюси молодий чоловік, — міні може є, а може ще нема трийцять і п'єть років.

— Ти пам'етаєш це, а я темлю, як на бантині повис їх прадід. Богатир був теменний, гроші сушив на верени і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, шо браму перескакував і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, шо він гонив людей на панщину і тим канчуком м'єсо рвав на людех. А одного ранку розійшласи чутка, шо старий атаман висит на бантині. Я ще малий був, але так як сегодни вижу цару народа на его подвірю. Як его відтели і несли до хорім, то такий був страшний, шо жінки зі страху плакали. А хлопичи нічо, лишень казали: „О, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот вісадив на бантину!“ Потім у день, чи в два дни така звіяласи буря, такі вітри подули, шо дерево з коренем віривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показуют люди ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, шо піп та має право такого

ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Вітки такого проклетого пхати межі люди!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови вдолину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цес не потегнув за собов білше, бо то їх всіх пазит. Дивиси, один стративси, дивиси, а то десіть їх наставилоси. Вони всі зчеплені до купи. Біда їх всіх на однім мотузку провадит...

— То до семого коліна буде їх так душили, а як семе коліно мине, та й нема моци вже. Дес котрис добре заслуживси перед Богом. То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог немає гіршої кари на землі...

— То видко по них, шо їх Бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі, і розум їм дає, а нараз все забирає та й вісаджує на бантину.

— Таже лишень треба подивитиси на їх очи. То не очи, то така чорна рана в чолі, шо жие і гние. У одного таке око, як пропасть, поглене та й нічо не видит, бо то око не до видіня. А в другого воно одно лишень жие, а решта коло него камінь: чоло камінь, лице камінь, все. А цей Тома, ніби він дививси коли на чоловіка, як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивитси дес у себе, дес у глибінь безмірну.

— Дивитси око на тот давний гріх, шо за него їм кара йде. Він там у них усередині покладений, аби всі дивилиси на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Цесі Басараби то на покаяніє людске родеси, і богатіют, і душу губ'є.

— Тежкий гріх мають у свої фамілії і мусе его доносити, хотьби мали всі піти марне!

— Гріх, люде, гріх, він не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалит обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікови душу озме і даст на вічні муки...

Жінки слухали і мало не христилися, діти посідали поміж ними, а хлопи ще довго балакали за гріхи і поплелися вкінці до корчми.

II

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басараби-хи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди і пиття і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плачь вже, бо доста вже з тебе, бери та сідай та тішмоси, шо-смо всі вкупці. Сідай, роде мій, най з тобов все щесте сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи пам'єтаєте, як вам флешку з горівков розбив на голові і пироги вікинув псам, шо-сте не хотіли з ним пити!

— То не було, бабо, жертву з дідом, або гинь або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юси, бо-с міні наймилі-

щий! Най си вп'ю! Бабі не багато траба, аби за-
співала дівочкої... Ей, Томо, Томо, коби-м
у твоїх роках учинилася! Гай, пий, не пускай очий
під стіл. Коби ти очи не пускав долину, але вго-
ру, то лекше би твої душі було. Пий до вуйка
Николая...

«Вона стояла перед столом висока, сива і проста.
Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними
так, якби на цілім світі не було такого кутика,
аби вона його не знала і, закотивши довгі, білі
рукави, не зробила в нім того, що порядна госпо-
диня робить, аби вона не спрятала, не прихарила
і не звела всего до порядку.»

— Бабо, у вас добре і їсти і пити, бо хоть ви
мовчите, але очи ваші просе.

— У мене таки так, я очи маю, аби сміялися,
аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не зма-
лювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий при-
гнали тоту мраку чорну, шо вам світ затемнюе.
У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба
і мої стодоли та чого їм застелюватиси журую?
Як прийде жура, а я виплачуси, зарумаюси, та
й обітруси.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, шо
хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкращу ве-
сну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітий,
у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень
хмара і полуда і довгий, чорний чупер, шо вам
сонце закрив. А Бог вас карає, бо ви маєте на Єго

сонце дивитиси, ви маєте дітьми тішитиси і зеле-
ним колосом по веселім лиці гладитиси. Томо, та
бо бери, не гнівайси на бабу. Баба тебе до хресту
носила, баба плакала, як тебе до войска виріже-
ли, баба на твоїм весіл'ю кісточками до купи дзор-
кала. Баба вам не воріг. За то, шо душу хотів-єс
загубити, за то я гніваюси на тебе. Але вперед
зіжте, шо-м вам понаварювала, бо я задурно не
хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та велишний, тішуси тобов,
як не знати чим, шо мене не забуваєш, шо мене
любиш і за моїм столом п'єш та файні слова го-
вориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сон-
це замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всі очі
піднеслися і справилися на бабу.

— Ий, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам —
саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіт так, бо ми всі такі контетні
вашими словами, як коли би-смо вино солодке
пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати,
аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ва-
ші ж жінки де, а вони не цвितут? А вони вам
сорочок не вішивають, а вони дітем вашим голов
не мият? Ви не видите нічо, не видите, бо-сте
сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо
собі льюльки, бо чого ми будемо сидіти за столом,
як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріт, а я седу собі коло Томи, та буду его питати, що таке тежке пригнітило его душу...

III

Тома — чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очі темно-карі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, якби діточе. Він висунувся з-поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тежко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не встидайси, але вікажи свою їдь, що тебе їст, та може ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нічо, та тобі лекше буде.

— То нема що таїти — відрік Тома, — я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалиси, або ми тобі догорили. Та й обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у наші фамілії стратитси, то зараз другого за собов тегне. А може межі нами вже такий є, що, як вчув за твою пригоду, та вже надумав і собі стратитси? — сказав сивий Лесь.

Басараби як винуваті попускали очі в долину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плачь, не плачь...

— Я не знаю вітки і як, але то такі гадки приходе, що не дають спокою. Ти свої, а гадки свої, ти продираєш очи, аби нагнати їх, а вони, як пси, скавуле коло голови. З добра, люде, ніхто не закладає собі воловід на шию!

— А як тобі подієси така завороть у голові, та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обседут, то вони не пусте мене кроком від такого місца, де вони гадають мене прив'єзати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'єжут, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину. Та й чую, як дзоркоте коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнут дзінькати, то голова тріскає на четверо, а вуха дес так утворюються, як рот, і так любле слухати той бренькіт. Я вночі обернуса та затулю одно вухо, а друге, а друге так розтвиряєси, що міні кости в голові тре. А я накриюси подушков, а воно по подушці тими ланцями лупит. Та й ніби каже, ніби лопатою легонькою в саму голову слово суне: „А йди ж, а йди ж, зо мнов так тобі буде добре, добре“. А я ймуси за постіль та так тримаюси, що м'єсо в руках так тріщит, якби живе розтегав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхайси, жінко, бо тепер вони від мене відвернулиси гет, міні тепер так лехко, якби-м на світ народивси. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратитси. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за його живота з него нечисте душу вікопує, отаки отак, що вікопує. Рве тіло, кости розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, аби єї відти вібрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, то за такі страждуваня дав би собі ногу або руку відтети!

— Та як воно тебе по ночах пазит, де воно тебе ловит?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня, ні ночи, ні сонца, ні хмар. Отак встанете рано, помолитеси Богу та й йдете собі на подвіре. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світит, люди вже коло хатів вікрикуют, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що шос вас у голову дюгнуло, з боку і не дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очи, в чоло. Та й вже знаєте, що дес із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонца припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, вітки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дни ви наслухаєте єї шуму, як вона залопотит попід небо. Та й пускаєте увес розум за нев, він біжит від вас, отак як пастух вівці лишит, отак дб-знаку ви лишеетеси такі самі, а страх такий великий, що боїтеси одно слово сказати. Заціпит вам зуби та й чекаете.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так, — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи шо тебе напало?!

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірчиво на Николая і замовкли.

— Люде, ви не страхайтеси, шо Тома вповідає, бо як він вам розповіст, то вже мете знати, як воно цукаеси до хрестенина. Бо то дес ваш ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітий, наткнув на спис так, як курет, та й его Бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все ему вігледало, шо він тоті діти носит. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама міні повістували за це та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покитуєте, але то межі вами дес-не-дес прокидаеси. Не кождий Басараб носит той гріх, лиш Бог одному котромус кладе его в сумліне. Та тому не напуджуйтеси, а шо Тома каже, то ви собі затемте, як то гріх грасує, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумліне точит. Та то видко на дереві, на такім великім, шо хмар досегає. Розколеш его, а там сама червоточина, червака не видко, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумліне точит з рода в рід.

— Сумліне точит, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точит? Не допоможе нічо, треба віслухати.

— Воно точит, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видит, але я невинний, а воно карає. Та як така хмара злопотит по небі, та й тогди приходит сам чес, аби тратитиси. Йдете коло води, а вона вас тегне, так цулує, як обіймає, як по чолі гладит, а чоло таке, як грань, як грань. Таки би-сте у ту воду, як у небо скочили. Але десь відкис вінирає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонит вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакуєси, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чинеси веселі, аж скачут; та й без вас, без вашої причини, самі таки. Хапаютьси за галузе, пробують, моцують, а ви от-як на боці стоїте, от-як не робите ви, лишень руки. Та й знов надбіжит слово: тікай, тікай! Руки обсипаютьси вогнем, падут як усушені, та й знов тікаєте. Як кого на очи побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричит: тікай. Але і говорить до них і смієси, а все то так, якби не я говорив, і тручєє там, де нема людей. Приходит до такого, що вам нагадуєси така грушка, що ще, як-сте дитиною були, та виділи-сте єї. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, все вам нагадаєси. То гонит воно чоловіка у тисічу боків нараз, а не знати куда йти. А потім лишит, нараз лишит. Мине година, або й дві, або й день, та й

знов приходит. Серце застигає, очи так плачут, так плачут, шо вікапують. Але ані сліз не видко, ані плачу не чути. Та й провадит вас знов, та й мордує наново. Я не раз віпивав цілу квартиру горівки і пролигав одну перчицу за другов, аби перегризло, але нічо не помагало...

— А вчера, то мене вже так придушило, шо-м стратив гет розум, і очи, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину у кошниці. Кожду крішку на ній показало, кождий сучок. Та й таки-м не спиравси, бо не було куда, лишень відмотав-єм воловід від ясел, та й заліз у кошницю. То так спокійно міні було, так лехко, шо я замотував той мотуз і пробував-єм, ци добре держит і все знав-єм, як треба зашмуток зробити, як зависоко підтегнути. Я сегодни дивуюси сам, як я так супокійно і вєсело тративси. Але тепер міні, Богу декувати, відійшло і такий-єм рад-рад...

Басараби якби піснули у дубовім сні.

— Гріхи, люде, гріхи, треба Бога просити.

— Доктори кажут, шо то така нерва є, шо вона так хорує, якби й чоловік. Вона десь є в чоловіці, та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, шо доктори знають!...

IV

— Мой, а відіт за Николаєм, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здригнулися, жаден не рушився з місця. Покаменіли.

— Та вийдіт за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робіт крику...

О З И М И Н А

Присвячую В'ячеславові Будзиновському

По селі сотається, пливе тоненькими струями, розпадається на мацінькі крапельки один голос: осінній, сільський звук. Обіймає він село і поле і небо і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискується по зораних нивах, шелестить зів'ялими межами, ховається по чорних плотах і падає разом з листям на землю. Ціле село співає, білі хати сміються несміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городі зеленіється латка озимого жита, а коло нього на кожусі лежить білий, як молоко, мужик. Старий дуже, з померклими очима. Коло кожуха його паличка лежить, також дуже давня, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє йому просто в лице, якби лишень його мало на землі.

Старий так заслухався в осінню пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а горіх раз-по-раз кидає на нього широке своє листя. Білі мотилі граються над ним, кортить їх сісти на біле дідове волосся. Але він піє, говорить, а сусідські когути тото чують і за ним потягають.

Свариться зі своєю смертю.

— Мині тебе не траба, — пищить він до сонця: — не зашкірюйся до мене, бо задурно. Мині траба дучі та штири дощі. Шкода твого труду, ти найди собі молодого якого, а мині пішли єї, бо забула сука за діда...

— Добрий косарь, нема шо казати! Колос дійшов, похиливси, землю цулуе, вже почорнів, а косарь чикає! Та чого? Гадаєш, шо піду ще данчувати?! Я своє вже відбув, я контетний, мині нічо не бракне. Озми собі пушку того духу та й пусти з-за стола, — я контетний.

— А може де є война, та вона там запобігає, бо там молоде гине таке, шо лишень цулуй. А тут шо найде коло мене, — пусту коробку! Ти не пхайси межи молодих, але бери то, шо до твого писка. Молодий най газдує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у війні, а ти його не-руш! Збирай у яму тото, шо до ями...

— Аді, руки, — підймає руку близько до очей: — ну, з чим тут бути? Таке старе шкурате, шо постола тогідного не полатаєш! Шо ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А мнесо де? Ніби я звів? Я его не кусав, а як мнесо смакувало, то най посмакує і кістки. Доїдай, було не зачинати...

— А як я руки маю, то я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками дорожитси по полю. Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця

оберну, я зеренце посію, — я все з руками зроблю! А без рук я — дурень, коли маєш знати! То не штука зробити з чоловіка нічо та й піти собі на зломану голову! Ні, васпані, бер на плечі та й покладь на місци там, де мині лежине є.

На озимині з'являються кури і пасуть.

— А-ушь, бо піб'ю на капусту! Ти не дивиси, шо я старий, але я ще такого звіря заможу, ще заможу. Не маєш шо їсти на подвір'ю?

Встає, спирається на палицю і йде на озимину.

— Файне, зелене, а вона тото псує... Земля все молода, вона — як дівка, свето є, — то вбереси, будний день, — то вона по-будному вбрана, а все дівочит, — відколи світа та сонця.

Сідає серед зеленої озимини, підпирається палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно довкола нього співає, а верби кидають у нього зісхлим листям...

ЗЛОДІЙ

Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопці. Сорочки на них подерті, лиця покривавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопили оба, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелі сперлася молода жінка, застрашена і заспана.

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишилися.

— Цес якби лучив на слабого, та й взяв би жите коло власної хати.

Приступив до лави, взяв квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотання води в гортанці. Потім рукавом обтирає лице і, глядячи на нього, казав:

— Не треба йти до цирулика, цес пустив крові доста.

А ще цих слів не сказав, як злодій вдарив його кулаком межи очі.

— Ти б'єш, та й я буду, ану хто ліпше? Буковим, грубим поліном замахнувся і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер, як можеш, я тобі нічо не скажу. Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продертися через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.
— Дай міні води, газдо.
— Дам тобі води, кріписи, бо не знаєш, шо тебе чикає!

Довга мовчанка.

— Ти, вижу, моцний, газдо.
— Я моцний, небоже, я коня на плечі беру, ти недобре трафив до мене.
— А натуру маєш мнеку?
— Я мнекий, але злодія живого з рук не пускаю!

— То я маю вже тут загигати?
— Або я знаю, ци ти твердий, ци мнекий? Як-ес твердий, то можеш вітримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.
— Затамуй собі кров.
— Нашо, аби гірше боліло, як меш бити, кров то є сама біль.
— Як я вже буду бити, то мусит боліти, хіба би-с дух спустив.

— А Бога не меш боятиси?
— А ти Бога боявси, як-ес ліз у комору? Та там увес мій добиток, та якби ти був тото забрав,

та ти би мене на віки вічні скалічив! А чому ж ти не лізеш до богача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити! Бий, та дай міні спокій!

— Певне, що буду бити.

На долівці зробилася калюжа крові.

— А ти як маєш сумліне, газдо, та не забивай мене потрошки, але озми то поліно, та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудешси клопоту, а міні лекше буде.

— Ти би хотів відразу! Чикай, жди, годи, най люди прийдуть.

— То ти хочеш добрим сусідам бай зробити?

— Вже йдуть.

— Слава-Йсу!

— На віки слава!

— У вас, Гьоргію, що-с зновилоси?

— Та зновилоси, прийшов гість та й траба его приймати.

— Нема балаканя, що траба.

Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелі, а волосся їх досягало їм поперека.

— Сідайте та вібачейте, шо-м зупсував вас ночі.

— Та то оце він на землі?

— Він.

— Хлоп, як звір, мали-сте труду доста, заки влізси до хати?

— Дужий, ей, то-то дужий, але на душого трафив! Та заки шо куда буде, та сядьте за стів та й гостя просіт.

Гьоргій вийшов і за хвилину приніс бутлю горілки, солонину і хліб.

— Та чому не берете і его за стів?

— Каже, шо не може встати.

— То я поможу.

І газда взяв злодія попід пахи і посадив за стіл.

— То ви вже в хаті мали з ним суперечку, Гьоргію?

— Та хотів мене заголомшити. Як ні угрів кулаком меже очі, то кажу вам, шо тут-тут було падати. Але-м намацав полінце коло себе, та-ем го морснув по ніжках, а він сів маком.

— Ви ему не дивуйтеси, бо кождий хоче боронитиси.

— Та я нічо не кажу.

Злодій сидів за столом блідий, апатичний, коло нього Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусі.

— Гьоргію, шо ти хочеш з ним робити? Люде, спамнетайте его, він хоче чоловіка вбити!

— Жінко, я вижу, шо ти боїшси, та ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлюси з хати!

— То меш з нами горівку пити, але не вівкай, бо спарю. Ліз на піч та й спи, або дивиси, або як хочь.

Вона ані рухнулася від печі.

— Баба бабов, Гьоргію, вона боїтси, як жид, бійки, не дивуйтеси.

— Е, шо ми будем на ню дивитиси; дай Боже здоров'е, чоловіче, я до тебе нап'юси! Не знаю, хто за кого будем гріх мати, ци ти за мене, ци я за тебе? Але гріх мусит бути, таке зайшло, шо без гріху не обійдеси. Гай, пий!

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я просю! Горівка тебе трохи одерзне, бо-с гет уплюшів.

— Я не хочу з вами напиватиси.

Всі три газди обернулися до злодія. Завзяті, чорні очі віщували йому згубу.

— То давай, най п'ю, але п'еть порцій нараз.

— Пий, а як нам збракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пи-ли Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло:

— Скажи ж нам, чоловіче, вітки ти забрив у наше село, ци ти близкий, ци далекий?

— Я із світа.

— А як ти, ци нашої мужицкої ложи, ци мешчанської, ци панської! Бо инакше до тебе засто-суємоси. Мужика то так б'єси: зо три рази люш-нев дулуманом по голові, скілька раз по лиці, аби впав. Бо мужик твердий, до него траба твер-до братиси, а як він під ногами, то легка робота. А пана ріхтуєси знов на иншу моду, люшні не по-казуй, бо вмре відразу, але пужівном настраш. А як він делькотит на цілім тілі, то дай у морду

два рази, але також не дуже: пан вже під ногами! Походи трохи по нім, мінуту, дві, та й готовий, ребра потерті на форост, бо то біленька кістка, як папірь. А жида береш на пірший вогонь за пейси; він скаче, плює, корчитси, як пружина. Але ти на то не дивишси, лишень закладаєш великий палец межі два малі та й дюгом его попід ребра, все дюгом. Це легка бійка, але болюча дуже...

Газди тяжко, тупо засміялися, а Михайло встро-мив голову поза Максима і чекав, шо йому зло-дій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш?

— То, газдо, таке, шо, як ви п'єте горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пу-стите.

— Правду кажеш, біг-ме, правду, за це ті люб'ю!

— А заки вб'єте, та дайте ще горівки, най на-п'юси, аби-м не знав, коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чьо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав! Мої, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве!

Злодій випив ще п'ять келишків.

— Бийте, кілько хочете, я вже злагожений.

— Чикай, бре, добре, шо ти вже контетний, але ми ще не контетні, ти по п'еть, а ми по одні. Як тебе здогонимо, пічнем говорити.

Михайло дивився дуже весело, Максим якусь думку мав, але боявся її виявити, а Гьоргій був неспокійний.

— Вижу, люде, шо буде біда, уступив би-м си гет, а шос ні до него тегне, ланцухами тегне... Гай, гай, пиймо закусьймо...

— Газдо, дайте, най вас поцую в руку — сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїши, ов, це не файно!

— Біг-ме, вас не боюси, біг-ме, і сто раз забожуси, шо не боюси!

— А шо ж?

— Міні легко стало на души тепер та я хочу цего газду в руку поцувувати; він — сивий чоловік, міг би бути моїм татом...

— Чоловіче, лиши мене, бо я мнекий на сумліне, я не хочу, будь собі без мене...

— Але дайте руку, бо гріх мете мати, я хочу вас поцувувати, як рідного тата.

— Я цалком мнекий, чоловіче, не цулуй мене.

Михайло і Гьоргій аж роти пороззявляли і горілку перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили.

— Тумана пускає, чьо він хоче? Ти, небоже, такого способу трібуєш, е, ми й на це вчені!

Максим витріщив очі, як баран, і не розумів, шо діється.

— Зміркував, шо я мнекий, зараз угадав...

Говорив, аби оправдатися перед Михайлом і Гьоргієм.

— Дайте, дайте, газдо, руку, але із щирого серця, бо як вас поцую в руку, то міні буде лехко.

Я вижу, шо вже міні не ходити по світі та хотів би-м віпрошитися з вами.

— Ти не цулуй, бо я гет змнекну, я тобі і так простю.

— Але я вас прошю дуже, бо я дуже тежко буду умерати, бо я ще нікого в руку не цулував, аби ніби так із серцем. Я не п'ений, біг-ме, ні, але я так хочу...

— Тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю, та й не дригнеш!

— Коли ви гадаєте, шо я дурю, а я, біг-ме, правду кажу. Я, видите, як напивси горівки, та й міні отак утворилоси в голові, шо я маю згинути і цего газду в руку поцувувати, аби міні Бог гріха зменшив. Та дайте руку, газдо, кажіт, най даст.

— Шо цес чоловік від мене хоче, коли я не порадо, бо я желісливий такий, шо я не годен тому стерпіти...

Максим не знав, де подітися, шо з собою робити в таким клопоті. Він встидався, як дівчина.

— Мнекого все таке, все він у людей на посміховиску, така натура паскудна! Та ви знаєте, шо, як я трохи горівки нап'юси, та й плачу, таже знаєте. Було мене таки суда не кликати, бо я, знаєте, такий, як предиво...

Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцувувати.

— Цес злодій хоче штуків нас зайти. Ідіт, Максиме, гет від него уступітси.

— Давайте горівки, Гьоргію, пиймо з-по три, аби-м раз дістали їдь — сказав Михайло.

— Не йдіт, Максиме, не йдіт, вучку, від мене, бо я зараз умру. Я не боюси, біг-ме, не боюси, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрижати на цілім тілі, губи тряслися як живі. Михайло і Гьоргій пили горілку і не дивилися на нього.

— Та чого ти си боїш, нема чого, я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най ні і віб'ют, вже дам, на, цулуй, як ти собі жедаш...

Злодій прилип до руки, а Максим кліпав очима так, якби хтось його раз-по-разові бив по лиці.

— Мнекому ніколи не варт бути, бо мнекий чоловік нездалий до нічого...

Михайло розставив всі пальці в руках і показував Гьоргієві.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, що раз лакомі, де ймут, там з мнесом рвут!

А Гьоргій нічого не говорив, лиш заедно плював у долоні і наливав горілки.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема Бога, я на таке не можу дивитися. Вітегни руки з пазухи, не облапуй ні, пусти, бо міні такий встид, шо не знаю, де подітиси!

— Я ще хочу образ цулувати, я ще хочу поріг, я хочу всіх, всіх, де хто є на світі — кричав злодій.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов із-за стола, темний і п'яний, як ніч, Гьоргій

стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви міні з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вб'ю, як горобца; гай, забирайтеся.

— Я пиду, Гьоргію, я вам не кажу нічо, але ви не гнівайтесь, бо ви знаєте, шо я мнекий чоловік. Міні так здаеси, шо гріх будете мати, я собі йду...

— Ідіт, ідіт, бо ви не хлоп, але зальопана баба!

— Та я то кажу, шо я не до цього, я...

Максим піднісся і вийшов з-поза стола.

— Будьте здорові та й не бануйте, бо я, як якис казав, не до цього...

Злодій один лишився за столом, блідий трохи, але веселий.

— А ти відеш із-за стола, ци треба ті відти віносити?

— Я не віду, я вижу, шо не віду, бо я маю тут під образами сидіти.

— Ой, відеш, біг-ме, відеш, ми будемо просити! І кинулися на нього, як голодні вовки.

ТАКИЙ ПАНОК

Він такий маленький панок у такому маленькім місті, що там є багато жидів і один панський склепок. Тото місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малюється селами і веселе. На ринку стоїть комедіантська буда; якісь страшні музики вигравають у ній, страшні bestii вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в бряскучі тарелі. А перед будою стоять сільські люди у всіляких строях і дивляться. Ціла товпа справляє свої очі на дерев'яного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх до середини, махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зб сміху. Але виходить дерев'яна дівчина і обіймаються з блазником. А сміху на ринку стільки, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують. Увесь сміх із сіл лунає на ринку, старі мужики тягнуть синів і молодичь за плечі, аби йти за орудками а їм ані в гадці покидати комедію. Аж надвечір маса розлізається і лишає пустий, гідкий ринок, аби зівав на місто, як велика стайня.

У такому місті живе маленький панок. Він на пенсії, дітей не має і жінки не має. Сам сивий вже, в сивім капелюсі і сивім одінню. Цілий день він сидить у панському склепочку і мовчить. Що пани другі пробують з ним говорити, то він на той час тягне зі шклянки пиво і забуває потім відповідати. Найстарший гість, пан староста, також не може до нього приступити. Панок мовчить цілий день у склепику і чекає на мужиків. То як часом мужичку хтось справить до панського склепу за таким вином, що від серця від'їдає, або за таким мощним, чорним цукром, що від нього попускає в грудях, та вона стає перед склепом і не важиться зайти. Тоді наш панок вибігає зі склепику і каже:

— Чому не йдете, але боїтеся, ходіть і скажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якос не смію йти межі пани.

— Ти, газдине, — дурна, ти за свої гроші маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло неї, якби вона до нього в гості прийшла. Вона хоче цілувати всіх панів по руках і дуже несмілива.

— Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти — газдиня, ти — ліпша газдиня, як пани, бо ти маєш свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивується і стоїть.

— Кажі, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби руські газдині знали свою гідність. Ти

панів не цілуй, бо вони з тебе живуть, вони твої слуги.

Пани регочуться, мужичка вже на правду боїться, а панок дивиться на панів і злий, дуже злий. Потім залагоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує їй, аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани — злодії, розбійники. Мужичка сміється, дякує йому за вигоду і йде. А панок вертається до склепику і глядить на панів згори і підсвистує собі так весело, що його лице молодіє, очі прояснюються.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас кажу арештувати — каже і сміється староста.

Панок тягне пиво і в той бік не глядить.

— І хто би то був надіявся, що то за анархіст з цього пана Ситника?

Панок мовчить.

— А так ішов разом з нами, бавився, в карти грав, а на старість таки показав московську душу, москаль — москалем.

Пани регочуться, бавляться, а Ситникові аж очі кров'ю заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви, і пополудні затикати подушками вікон, аби спати, я маю вмирати десь цими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двадцять центів, го, го!

— Буде вам лазня колись, то-то буде лазня!

— Що ж, як збунтуєте нарід, як косу возьмете і хлопи за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушиться, бо до склепику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете, не стійте так, як злодії, бо ви — пани собі, газди.

— Ми, проши пана, віпили би по скленочці вина, та кажут, що тут добре, що в трунку направит, бо жида болото дають...

— Ходіть зо мною до другої станції, там сядете, скажете собі дати так як люди... — каже пан Ситник.

— Нашо, пане, ми отут постоїмо, ще нам сідати траба, нема чесу...

— А видите, який ви темний нарід, а німець — також хлоп, але подивіться на нього, як він тут прийде. Просто суне, сідає і баста!

Панок показує, як німець йде, як сідає.

Пани регочуться, мужики поставали ні в п'ять, ні в десять. Вони попускали голови і не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть, ви боїтеся оцих панів? Та то — ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними пляцком!

Мужики червоніють, пітніють зі стиду і йдуть за панком. Сідають у другім покоїку коло стола і мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайтеся так, якби

між збуїв попали. Я — чоловік ваш, я з вашої кости і крові.

— Дай вам, Боже, здоров'є, пане.

— Пани мене ймили межі себе, я їм служив, я за вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

— То не так, то так тепер є, що як ти — русин, то маєш тримати з русином, а як не тримаєш, то ти — послідний лайдак, драб і розбійник, розумієте?

— То правда, шо най кождий свою віру тримає.

— А видите, а видите! Але я не був такий з-за-молоду! Я мав один образ у хаті, так я його десь купив та й повісив, руський образ одного митрополита. Але каже мені раз один пан: „Я до тебе прийду на візиту“. „Прошу, прошу дуже“ — я кажу та й іду додому, та й той образ із стіни та й під ліжку. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав, за кождим разом.

— То, пане, чоловік боїтси, аби не прошкробав, аби штерна не втели, бо то пани не люб'є мужиків, ніби руснаків, шо то так називаєси...

— То, знаєте, я той образ скидав з стіни і назад клав зо двадцять років. А прикінці то мені стало його жаль. Отак дивлюся на нього, а він такий, якби злий на мене. Не злий, але отак, якби плакав на стіні. Мені здавалося, що, як мене нема дома, то він плаче голосно, на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мені так здавалося, що він плакав, і я не раз закрадався під мої вікна та й наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з казина, вже поопівночі, та й йду додому. Прийшов під вікна, слухаю: плач, слухаю ліпше: такий плаче... Стало мені страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертатися? Стою, стою, дрижу, боюся. Зібрався я на відвагу...

— То сама опівніч, пане, то найнебезпечніша, лихе має тогди міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумління так пило, так докучало, що міні аж голос причувся. Вхожу я до хати, ледве на ногах стою, не чую нічого. Засвітив свічку, боюся на образ подивитися. Лягаю і конче хочу на образ подивитися, а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в гарячку, мене в дрож пірвало, кланцаю зубами...

— А то ж не страх, пане, самому з таким образом бути в саме опівночі!

— Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священика, розповів йому, лагоджуся на смерть... Але Бог мене помилував. По слабості я зараз виступив з уряду, подався на пенсію і сказав собі, що своїх людей не буду встидатися, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабий вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то я буду за вами ходити, як грішник, і благати вас, не відкидайте мене...

— Дзінькуємо вам, пане, що з нами так красно забалакали-сте, коби таких панів було багато, дай вам, Боже, погідливу старість...

— Ні, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривді, як по м'якій подушці, я не мав того опам'ятання...

Панок розплакався, а мужики дивилися на нього і казали:

— Пане, а дайте ж спокій, не турбуйтеся, ми на вас не гніваємося, а нам що до того, як пани живуть, вони мають своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте, я хочу, аби ви були людьми...

— Та ми, пане, кілька можемо, то ми стараємося, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам дорогу показати.

— Так, так дорогу треба знати...

.....

— Добрий якис панок оце має бути.

— Відай трохи пиячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, що як нап'ються та й плачуть, як мужики...

— Є, є і межі ними такі мнєкі — балакали два мужики, додому йдучи.

С У Д

I

Ковалюк підняв орчик догори та й казав музикам:

— Грайте до порядку, як має бути, бо це весіле буде славне на всю Україну, і в Коломиї і в Станіславі... Оцес вже не потребує весіля, але ще є два такі, що мають гуляти.

Він показував на Федька Продана, що лежав із розбитою головою на снігу. Коло нього сиділа його жінка, тримала новий капелюх у руках і питала:

— Та що кажеш робити, що до дітий переказуеш?

І ще щось до нього говорила, ніби на тамтой світ переказувала.

А Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем грубої розвори та казав до громади людей на вулиці:

— Ніюдин най не вакаєси поступити отут, бо зараз від цієї розвори усне — це вам кажу!

— Кого б'ють?

— Богачів.

— А хто б'є?

— Весіле.

— А Федька вже вбили?

— Він вже на тамтім боці.

— То его смерть, а чій кременал?

Дзвін на селі почав голосити тривогу.

— Зараз громада збіжиться та й не даст.

— Даст, даст, буде отут чипіти так, як ви — відповів Золотий.

Коло хорімних дверей чинилася нова баталія. Михайло Печенюк заперся ногами і руками у одвірки і ані Петрик Синиця, ані два Золоті, Іван та Каленик, не могли його витягнути надвір.

— Ви голодники — голодні, та я дужий, та я шодня мнесо їм, а ви бевку незабілену!

— Меш тепер сиру землю гризти.

З сіней бухав плач жінок, як червона луна.

— Не кажи їм так, Михайле, не кажи, не кажи, але проси їх дуже — казала жінка.

— Говори, дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть.

Та як вони так правдалися, а Петрик Синиця ймив у зуби Михайлів палець і витягнув в одній хвилині надвір.

— Ого, вже Михайлови аминь!

— Михайлихо, сідайте на голову, голова ґрунт...

— Ти радиш, ех, як ті порадою оцим буком.

— Кров з него садит, як з пацюка, а така червона, здорова кров...

— Мой, аді, христитси, б'ют, не дают оченаш віговорити.

— Вже по нім, Михайлиха дає свічку, але неза-свічену.

— Та шо, шо дужий — вже глина та й кінець!

— А жінка ніц не плаче, змогласи дуже.

З хорім вибігла купа жінок і Касіян поміж ними. Золоті, і Синиця кинулися за ними.

— Та не віховаешси, богачю, у підтичках жіночих!

Жінки громадно облягли Касіяна.

— Не дайте мене, не дайте!

— Касіяно боїтси, а его найліпше траба обріхтувати! Він межі богачами найгірше в'ідний.

— Боїтси, не то, шо Михайло, цес не боявси.

— Ади, жінки — біда, ади, як плюють на Золотих.

— Ймили Петрика та й всі лягли на него.

— Не дадут таки...

— А ви чоґо відти мішеетиси. Ви вмієте жінок добре бити та й жидів за пейси торгати, а як прийде на правду, то стоїте подалеки та й скавуйте, як щенюки.

Це вповіла публіці одна з тих жінок, що Касіяна боронила.

— А ви, віте, чоґу не йдете поредок робити, аді, баби роб'є за вас поредок.

— Які ви мудрі! Йди, віте, та й здихай, шо лайдаки межі собов змовилиси бити богачів!

Зробилася цілком днина. Хати на білім сніґу

стояли як громади чорних великих птахів. Ліс найспокійніше шелтав. Дзвін іще голосив тривогу.

З громади жінок вийшла Іваниха Золота, ймила скривавленого чоловіка за рукав та й так казала:

— Чоловіче, та подивиси на людей, та на село, та на ліс, та спамнеться! Та шос наробив, та люди не худоба?

За нею вийшла і Каленикова жінка.

— Ти йди, небоже, до кременалу відразу, до хати не приходи, бо я з дітьми гет піду. Не приходи таки!

Музики перестали грати, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, що з ним зробити. Сонце виказало пів золотого ока.

Три Золоті покидали буки та сапи і пішли в ліс. Ковалюк зачав плакати, а Петрик Синиця подався до хати, та на порозі впав і почав піну з рота точити. Товпа рушилася і почала здійсмати побитих.

II

В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багаті не мали права приходити на суд — судили самі бідні. Онуфрій уложив суд, і прокуратора і оборонця. Сам сидів за столом та й так казав:

— Село строєне, люди одні одних боєси, в церкві шонеділі лиш мова за бідних. По селі ухаються шандарі, дзвінки дзвоне, що комісії при-

возе. Розкидають гроби, ріжуть, пор'є, а нам, бідним, нема нівітки ані ради, ані доброго слова. То ми самі судім їх, а як учуємо, що вони завинили, то будемо їх карати.

Так говорив Онуфрій до всіх бідних. Вони зібралися майже всі з села. Заступили хату, піч, постіль, сїни і подвір'я.

— А якби віт приходив та хотів розгонити, то ви не пустіт, а якби пхавси, то дайте кілька полишників, най тікає. А тепер розкажіт нам, пані прокураторь, акт оскаржений.

З лави піднісся Яків Дідик та й зачав:

— Іван Зуб — бідний чоловік, бо знаєте, робив свої доньці весіле. Знаєте, яке бідного, усе він рад, як до него прийде богачь, бо як прийде богачь, то образи ясніщі стають, бо є кому під ними сідати. То зійшлися самі бідні, але упросив собі Зуб ще трьох богачів: Федька Мелникового, Михайла Печенюка та Касіяна Кропивку. А дай, Боже, здоров'є, а жийте здорові, а декую вам, шо-сте уступили до хати, міні весіле буде веселіще. Каже так Зуб та припадає, а бідні сараки, шо постулювалися в пороги, та й слухають: А проши, а будьте ласкаві, а доцегніт-ко, а покушійте. А все до богачів. А богачі, моспане, все п'ють, а все бідних далі д'постели вісувають. А Зуб забув за гості, лиш коло богачів ходит. Це перший пункт. Але Петрик Синиця каже:

— Ти, Зубе, ти — старий, відай забув, шо в тебе є ще другі гості, не лиш ці три.

А Зуб вже горівчений був та й каже:

— Синичко, ти міні не давай ред, і мої хаті. Як я хочу, так буде.

— Ой, не буде так, я пришов на весіле, як другий, я приніс такі дари, як другий, то я маю мати таку честь, як другий!

Каже Синиця оце, а бідні понащорювали вуха та таке їм це слово миле, як мід солодкий. Та й на тім тимчасом стало. Зачели відавати обід. Перед богачами все солонина та мнесо, а начинки лиш трошки, а перед бідними все лиш начинка, а мнеса крішка. Фукают бідні, їде або не їде. А богачі аж лікті собі позамащували.

Але взяв Іван Золотий з-перед богачів скленку з горівков та й каже:

— Пиймо, братя, хоть горівки, як їсти не дають.

— Мой, Золотий, а перед тобов же що стоїт, не дар божий? — каже Зуб.

— Але чьо перед богачами кілько дару божого, а перед нами лиш крішка.

А богачі лиш червоніють, лиш позирають, але мовче.

Відійшла вечеря, зачали музики грати. Гуляють. Але взяв Печенюк Касіяниху в данец. Та все данцує та розтручує. Не вітерпів уже Петрик та й лус в лице Міхайла, а Міхайло ні дві, ні три та й Петрика.

— Гов! Перестаньте грати — кричить Зуб.

А Касіянка каже Зубови:

— Знаєте шо, Зубе, нате вам п'етьдесеть левів

гезди, платю вам все весіле, але ви гет віметіт це сміте з хати. Це другий пунт.

Прийшло до такого, шо аж мусіло чіес жите йти на смерть. Ех, Господи, як Калинюк Золотий не хомне Касіянка у писок, аж повна миска нащоркотіла. А Міхайло Каленика як уфатив за шкіру на потилиці, та й вірвав у пушках, лиш лишилося голе мнесо.

— Мой, богачі, або зараз відци забирайтиси, або буде з вас саме фалате! Коби ж були послушали. Та й зачеласи баталія. Всі, шо май боязливі, повтікали, лиш лишилися три богачі та п'еть бідних та жінки. Жінки лишилися всі, бо вони знають, шо їх ніхто не б'є у бійці. То вперед вівели Федька Мелника. Вівів его Ковалюк і Петрик і Іван. І Ковалюк лиш раз свиснув по голові орчиком та й череп хрус на місци, а Федько уснув на місци, як куре.

А Печенюка Міхайла вже не так було лехко. Хлоп дужий, як медвідь, бо знаєте, а не боїзливий. З ним валувалися зо три години по хаті; їх штири, а він один. Правда, помагали і жінки, але шо баби годні. Звалили го в хаті, — розкидав з себе штири хлопи, як галушки, звалили в хоромах — знов не давси. Приволікли до дверей та й ймивси одвірків. Але Петрик Синиця уфатив его палец у зуби та віпровадив, а як віпровадили, та й убили колами. Убив Петрик та й Каленик та й Іван. Хотіли ще Касіяна вбити, але одно, шо дуже просив жінок та вони тримали его під со-

рочками, а друге, що зробивси день та й люди зпамнеталиси.

То вбили: Іван, Каленик та Дмитро Золоті та Петрик Синиця, та Никифір Ковалюк.

— Оце прокураторь сказав оскаржене, а тепер будемо слухати винуванців — сказав Онуфрій.

— Іван Золотий!

— Гір!

— Ти винен, шо-с убив Міхайла та й Федька Мелника?

— Ні, не винен!

— А хто ж винен?

— Та ми не винні, але богачі.

— Як богачі?

— А так винні, шо нас хотіли вігнати з весіля.

— Хотіли, але ви не далиси, а їх вігнали-сте на той світ.

— Або шо мене маєте питати?

— Іванку, руй, гадино, не підтикай під ніс, бо зараз дістанеш. Кажи, чи убив-ес?

Тут Онуфрієві почала помагати публіка.

— Ти, Золотий, кажи все по правді, бо зараз дістанеш буки — казали з сіней газди.

— Я, біг-ме, лиш раз ударив!

— Чим?

— Сапов.

— По чім?

— По плечах.

— Ну, а Каленик?

— Я не знаю.

— Як не знаєш, то сідай.

— Каленик Золотий!

— Я сам!

— Ти вбив Міхайла?

— Єго вбило єго богацтво.

— Лиш не змудра, Каленику.

— Яке змудра, п'ений-єм був, весіле було, музики грали, а богачі хотіли нас вігнати, то ми хотіли набити.

— Добре набили, але хто вбив?

— Я не тємлю.

— Памнеть коротка якас.

— Чим бив-ес?

— Чим мав.

Онуфрій нічого вже не казав, лиш махнув рукою на парубків. Ці ймили Каленика в руки.

— Дайте му п'етнацїть буків та й буде говорити.

І пішли дальші зізнання. Публіка хотіла конче карати, та Онуфрій не позволяв і випитував дальших оскаржених. Та серед того, як оскаржені не хотіли зізнавати перед Онуфрієм, всі, що стояли в сінях, почали кричати: Вони вбили, най же відпокутуют.

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті, руки, багато їх, хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі хвилі пімсти.

ДИТЯЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка; о, туди, стежков попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку лехко, не сіпай, вона маленька; та й не неси, бо ти ще негоден.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

— Ніби я знаю, куда вночі єї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

— Видиш, Насте, куля брїнькнула та й убила маму, а ти винна; чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі шо вадило? Утікали-м, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати маму, підеш служити...

— Вже не говоре, вже таки вмерли. Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але шо така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмієш, а я хлопец і мені не пасує голосити...

— Видиш, як восько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне та й зараз видит, де жовнір, та бахне кулев у него, а він зараз легає,

так як мама. Легай борзо коло мами, бо зараз кулі будут летіти. А чуй, як брїнькают...

— А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуреють, але високо, високо, а куля горит, горит, а потім гасне. Грають-си ними, о, яких багато!...

— Ади, гармата, гу, гу, гу, але вона в люди не стрієє, лиш у церкви, або в хатї, або в школу.

— Ти гармати аби-с ніколи не бояласи. Куля в неї така, як я, завелика, а колеса, як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лиш ходити ледви знаєш. То я вмю брикати, як кїнь...

— Ховайси за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле як рантух, зараз на нас наверне, ади, які ми білі, а вже кулі знов свищут. Ова, як мене куля трафит, то я лежу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вб'є, бо я трафлю сам і дам знати, та вас обое вуйко поховає.

— Вже плачеш, ніби то від кулі болит? Лиш дзенькне та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече та й по вас. То не так як дома, шо слабуєш, шо горівков натирают...

— Їсти хочу..., Богу декивати! Я шо тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дають? Кажі мамі, ану, кажі. А шо, говоре мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а шо, не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа, і говорит і дає хліба і б'є...

— Насте, біг-ме, буду бити, шо я тобі дам їсти?

Ти дивиси на войну, яка вона файна, а рано аж підемо до вуйка та будемо їсти борщ... Або чикай, відай мама мають хліб у пазусі... Цить, є хліб у мами у пазусі, на, їж, це то пажерлива дівка...

— Знов пускає рантух, який же біленький, як сніг. Йде на нас, о! Насте, а тобі шо? Го-го, цілий рот кєрвавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака-Настунька, легай вже коло мами..., шо меш робити...

— Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крові, в мамині пазусі. А то погана дівка, все їст, як свиня, о, замазала лице і руки кров'ю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закровавлену? Але чикай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то меш ревіти несвоїми голосами, а я ще й наб'ю.

— Вже си наїла, то легай коло мами, а я коло тебе, ти всередині, вовк тебе не зіст, спи, а я буду ще дивитиси на войну, та й грійси коло мене...

— А може куля вже і дєдю убила на войні, а може ще до ранку і мене вб'є і Настю та й би не було нікого, нікого...

Заснув. До білого дня біле, світляне покривало дрижало над ними і заєдно тікало за Дністер.

МАРІЯ

Присвячую пам'яті Івана Франка

Марія сиділа на приспі й шептала.

— Бодай дівки ніколи на світ не родилиси; як суки валеютси, одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нашо воно родитси на світ божий? І дурне і пусте, ще й з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві донці в потайничок у льоху, як у селі зчинили крик, що йдуть вже свіжі козаки.

Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стоділи пусті, комора без дверей, порожня, хата гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тота її хата.

Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чепець із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло вгору. Воно морщилося, тікало під залізний чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, палали села,

а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спуги.

За її плечима дрижали вікна за кожним гарматним громом. А може там і її сини, може вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіша, а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого, і маєток.

То як бувало жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хіба, щоб зізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і зізду ймила би на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіні досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними додому: одно на руках, а двоє коло запаски. А по дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хіба ж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ніодно не сла-

бувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колю, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині напереді горіло її серце. Між тими панями-мамами почула себе перший раз у житті рівною зі всіми панями й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними. А на вакації з'їздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата начеб ширшала, двором ставала. Співали, розмовляли, читали книжки ласкаві до простого народа, і нарід до них прилип, коло них цвів: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з-давен-давня закопали в палацах. Ішли лавою, з хоругвами над собою, і пани їм проступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а й найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як почало світати, на зорях як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехай же тепер і сивіє.

Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

Але ніодин не повернувся, ніодин не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до вуха:

— Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку.

Гірка крапелька просякла з її серця і втроїла її відразу.

В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попроситися.

Відвела їх трохи на бік, від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала: Найменший Дмитро най лишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж. Сказала це і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножом світ надвое: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї. І впала.

Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжим, синку, за ними, аби-м їх здогонила, най мені, дурній мужичці, просте. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими

довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочуняла з півсну споминів, заломила руки та й кричала.

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду, позбираю їх і принесу на плечах додому.

Чула, що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люди і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще менші діти, мами несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, бляєли вівці, коні розбивали людей і самих себе.

За цими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багрянну луну і подобала на мстивий меч, який простягся здовж землі. Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютої, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржитья на ті свої рани.

А як стрінулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люди закопані в землю скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехристити діти, червона ріка збивала шум з крові і він, як вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

По битві копали гроби, витягали мерців з води.

Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попроварили салдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далеко би йти, кров буде течи з хлоп'ячих ніг, сліди червоні... А й старий повіз офіцерів попри ті хрестики і пролав досьгодні.

— Ой, небожета, лишили ж ви мене саму стерегти з совами ваших пустих хоромів.

— Як у Марії спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то у ворота, на подвір'я, заїхали козаки.

Була люта, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно:

— А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагрітися в хаті, пустіть! Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

— То йдіт, грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був — приступив і дуже просив, щоби вона та увійшла враз з ними в хату; самі ж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люди — казав — не кацапи ми і не турки.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирают та вішеют людей; мерці гойдаються лісами, аж дика звірь утікає...

Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам щонебудь їсти; голодні ми, матусю.

— Що ж вам дам їсти? Там, на полиці, є хліб; а грошей ваших мені не траба, бо одні даєте, а другі заходите і назад відбираєте та ще й б'єте. Царь ваш такий великий та багатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досегніт з полиці бохоне.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви здоймили його з-під образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й не пам'ятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклала в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам.

Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував в руку і сказав:

— Матусенько, я ж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хіба ж ви не даєте нам образа,

щоб ми його привели назад до чести й поставили під образами?

— А хто ж ви є? Шо за одні? Відкіля приходите? Жидам дозволяєте тримати свою віру й письмо, а наше всьо касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але — коли б не він, то ви би виділи, шо всіма дорогами, по всему селі, розкинені наші книги з читалень. То, шо бідний нарід встарав собі на науку для дітей, всьо то пішло під кінцкі копита.

— Дайте, дайте нам образ!

Поволі витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, шо вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймили вишивані та гаптовані хустки, та довкола прикрашували.

— Лиш дивітси, козаки, чи мило то буде цему образу, як ви его вберете у рабоване жидівське плате.

Та тут же, в тій хвилині, зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оце вам, матусю, наш грабунок, шо всі ми без сорочок ходимо, хоч могли б багато — багато придбати. А оці хустини, шо ми ними Шевченка вбрали, це ж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

Марія глянула на них, непевно підступила й сказала:

— Ви відай тоті, шо мої сини вас любили... українці...

— Ми самі, один одного ріжем.

Підлізла Марія на грядки, виймила зі скрині сорочку і подала роздягнутому.

— Вбирай, це з мого сина; Бог знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, пошануймо Батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Ви ж знаєте, як ще нам далеко їхати — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забриніли вікна, пісня поміж блеск сонця на склі вийшла надвір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, шо це в тебе. П'єні, чи загулюют дівки співанками?

— Ні, це інші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, шо це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначе б хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила, всю росу, яка падала на її

голову і всі подуви вітру, які колинебудь гладили її по лиці.

Виймала ота пісня з її душі, як з чорної скрині, все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім світанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила і подув цих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кожним звуком. Чує кожне їх слово колинебудь сказане і кожду розмову за Україну. Всі невиразні і таємні назви випрядуються з волосся зізд, і, як пребагате намисто, обіймають її шию.

Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море — а нарід зривається на ноги. Напереді її сини і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушно, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу декувати, що ви вже раз прийшли — говорила.

— Ой, ніхто, небожета, нас не любить. Кілько

переходило войска — всі нас не любле. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм таки селі, все чужі і чужі ми і ніхто нам не дає віри.

— Йй, чога ж ви хочете від них? Це ж не наше войско. Вони такі, як у книжках писано здавна, або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам помогти? Отак, потихонько, аби ніхто не чув, то забалакают.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, шо то наші.

— Це навіть не кажіт, бо за це може нам бути велика кара.

Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розпукою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Оца Марія, шо ми в неї, дивітси, як задервіла від вашого співу. Вона банує за синами, шо два пішли до наших охітників, а найменшого взяли москалі на Сибір! Дес то він серед таких, як ви, напастував вашого царя, шо дуже мучит наш нарід. А вони лиш хап його — та й пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ніодна мама так не банує за синами.

— Небога, Маріє, небога! — шептали жінки.

— То таки саме перед войною було, як ми сипали могилу оцему Шевченкови, шо перед вами

на столі. Сипали другі села на пам'ятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали вдень сипати, робота в поли, а ми змовилися і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, иньші лиш рускалями. Таку могилу висипали, як дзвінниця. І Марія з трьома синами помагала.

— Та шо з того, шо сипали? Лише біди селови наробили. Москалі прийшли та могилу розкидали, гроший шукали, чи чого, та й за ту могилу і мій Михайло пропав.

— А хочби й на віки пропав ваш Михайло, то люди ніколи його не забудут. Не боявси він москалів, а сказав їм правду: „Ви — каже — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити“?

— Добре тобі, Катерино, говорити, а він лишив жінку та діти.

— Та й мій мене лишив з дітьми.

— З вас відий котрийс мусит бути письменний. Та напишіт, аби світ знав, як нас москалі з ярма випрегают. Ми їм ту могилу не зараз забудемо. Як ми її досипали, то свитало, роса нас припала і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Марїїн виліз на сам вершечок та й так ладно говорив до нас, шо з цеї нашої могили будемо дивитиси на велику могилу на Україні, шоби ми були всі одної мисли. Дививси так дивно, наче б поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Марїїних синів. Тому не будіт єї, най ї здаєси, шо це єї сини співають...

П І С Т У Н К А

Сидить мала пістунка Парася й держить у подолку дитину; кругом неї такі самі пістунки і пістуни. Група виглядає так, якби хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалилися.

Парася каже, щоби гратися в похорон, і щоби голосити.

— Та чого в похорон? Та чого голосити?

— Я вам скажу чого. Я чула, що мої тато вночі казали, аби ця дитина не находилася в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московского, то кажут тато до мами: „Або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу“. А мама кажут: „А як я закопаю живу дитину“? — „То ти вперед убий, а потім закопай“. — Та тому так досвіта я з цев дитинов чекаю на вас, що ви ще спите, бо тато кричут: Забирайси мені з цим байстрюком.

Малий Максим, якого гусарі все дуже інтересували, викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину.

Він говорить:

— Це така дитина, як кожда, а твій тато якийс дурний.

— Але як тато гадає душити цу дитину?

— А то штука таке мале душити? Задушит та й поховают.

— Ото твоя мама буде голосити, ай-ай!

— Голосім, але самі дівчата! Хлопці мовчіт, бо ви не голосите.

Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом.

А баба Дмитриха кричить із-за воріт:

— Шо ви? Подуріли дівки з своїм голосінем? Гріх голосити, як нема вмерлого.

— Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її маюг задушити, тому не гріх голосити.

Баба христиться, діти дальше голосять.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячую пам'яті мого батька

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Слава Йсу Христу, люде добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, війна вігнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте та будьте гостями. Седу я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятьдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її дес на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не

вздріла вже свого села, то зацімила. Та сидит отут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони, як пташечки, б'ютьси по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед світим Николаєм проведіт її молитву; може народитси в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи і голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх світих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не мое діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковани я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взели вночи Бог вість куда, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрікси землі та й кров свою наклав на ковани вози, аби ніхто її не споганив. Царь православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде і сонце залегає. І Хіна і Сибірсь та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки гвартуют та цицки відрубуют, а малі діти ведут у колію та розкидают по пустих землях у далекім царстві... Та

вікна в селі посліпли, а дзвони зацімліли. Кара божа спустилася на нас за гріхи цілого світа. І від тежкої руки Господа милосерного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вечеріти, Даниле, а Бога не гнівів своїм нерозумним жалем.

*

— Іжте та досегайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цієї гиркої та може старі наші плечі від землі відвернутися вгору.

Вечеря немила була нікому, лиш оба діди попидали горілку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам Бог ясні сни намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівалися, то я би що-с сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби его голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам декую...

— Та куда ви си вібрали? За панамі і за жидами? Цісарь має для них касу отворену, а вам касу заперта. Як увідете у чужий язик, у великі

студені мури, то доля розфурее вас по каміню і лиш снитиси вам буде наша красна земля, а руки закастенілі будут з непам'єти сіяти на сміх панам, що спацірують, яру пшеницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на наші землі. Вертайтиси на свою мнеконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибеници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучереві. Я зараз завертаю вози до схід сонца, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землев; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбиши, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату і дітей і внуків, що регочутся, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. Не йди, Даниле, з панамі та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не траба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог даст усе найліпше; я вертаю додому, най си діє Божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, додому, ідім!

— Ат сука баба, як вішло на її, то зараз заговорила!

— А тепер приймо на „будьте здорові“; дай Бо-

же, аби-м лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кости зогнивали в наші землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа всередині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не легає!
Дитину колише,
Дрібне листе пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі.

С И Н И

Присвячую моему другові Левкові Бачинському

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розіп'ялася і впала аж на плечі. Хмара куряви з-під борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідних нив говорили до себе:

— Старий пес все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із-замолоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричить, і на поли і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кости, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати нідóчого. Як ноги погинаються коло коний, а в данци подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Ліз, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав дальше:

— Та на піч, бре, я ще годен вілізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивлютси на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хотіли їх багато, а всі вони до нічого світці. Синів нема, стару запорпав в землю, а ви, боги, мусите вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звідочолий, поки нам Бог назначив, берімси, бре, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'яке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звідочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене жує; він свійов гривов обтирає дідові слози, а ти, поганий, серца не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волося вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світій Юрій, то, біг-ме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змиї розби-

вати; робити землю ти нездатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім!...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: Колисочку я вам постелив мнеконьку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти стара корсо, хрупаш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крови і сів.

— Скло залізло, маттері твої! Тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хиба си розскочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спаси-біг будеш мати з цієї старої крови, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи він випряг коні, повів до воза та наклавав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, шо за борзо робит полудне; старий не має чим ходити... Він витяг з торби хліб, солонину та пляшку

і вимивав рану горілкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горілки, взяв хліб, кусав його та наново сердитий вигукував:

— Це хліб? Ним лиш коня жидівського чисати, бо на добрім кони шкіру зідре. Приходе до мене роєм ті підкьопані: „Діду, — кажут — ми вам печі будемо, прати будемо, запишіт нам поля“. — Ці подерті суки гадают, шо я їм поле трімав? Як умру, то най на моїм поли чічки ростут та най своїми маленькими головками кажут оченаш за діда.

Зі злости шпурив хлібом далеко на ріллю.

— Зуби* здрігаютси від цього макуха; піймо, Максимку, горівки, вона гладко йде..

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взевси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі гет до неба, скажи свому богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий модний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за єго волі я лишивси сам на всі землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як

шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шо-с співала, так траба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце, і всі висипали божий глас і надо мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас янестев і вся земля і всі люди віблискували золотом. Так-то сонце розченило весну на землі, як у великім кориті..

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до слюбу, і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав у моє серце, як різка вода в новий збанок..

— Іди ж собі пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітий не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

— Встид тобі, сивий волосе, встидайси, шо приповідаетш та приспівуетш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе..

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, шо ти мав сина, брешут, шо-с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я лежу коло них. Ти ви-

диш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як моє серце!...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не легали в білу постіль? Та вони були, як дуби, кучереві... Та принеси на руках байстретко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байстрюкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здоймив обі руки вгору й кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не траба!

Голосно заридав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини, та на твої шиї я вздрю его руки, а на твоїх губах зачервоніют его губи, а з твоїх очий, як з глибокої кирниці, я вілов'ю его очи і сховаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю его чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратуй старого!

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю.

— Сиве волосє, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідний раз прийшов Андрій; він був у мене вчений. „Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну“. — „За яку Україну“? — А він підоймив шаблев груду землі та й каже: „Оце Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров, землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси та й бувайте здорові!“ — Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. „Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік“. — „Добре, каже, тату, підемо оба“. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, шо смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бо-м чув, шо її очи віпали і покотилиси, як мертве каміне по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: „Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене памне-тайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...“

До самого вечора Максим водив коні по ниві та

не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

*

Пізнім вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замёртвіла, якби в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм Сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар в'їздив в село форшпаном і дивувався, що воно ще стоїть чисте і біле.

— Цим мужикам, думав він, і чорт нічого не вдіє, а не то війна; жеруть, як свині, та заливаються ремункою. Цікаво, чи підуть і кілька дадуть заробити. Я їх умію поскоботати...

Максим Онищук побачив від своєї хати пана, та зараз забіг за вугол, аби скритися.

— Відки ца Польца кілька тих підпанків набрала! Возимо та й возимо та й перевозити негодні. Ліпше сховаюси, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований, як пацюк, всі богачі повтікают в хашу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала „Слава-Йсу“ і шептала:

— Це якес старе дупло, не буде ландувати ногами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку...

Отець парох, як лошак, побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрятче в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит...

Учитель низько поклонився комісареві і сказав „падам до нуг“, бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

Коло громадської канцелярії війт з байратом очікували комісаря. Війт каже:

— Люде добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голюкают, як на пса. Нема спокою ні вдень, ні вночі. Давай їм їсти, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками, шукай гверів, шукай письмів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу. Взими двері не запираються, так що стара замерзає на печі. Пошукайте собі другого віта, бо я довше не годен цей тегар двигати. От, видите, вже їде; бодай его шлях трафив!

— Віте, а де люде? Я ж наказував вам, щоби всі зійшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людем приходити, може ще посходеси.

— Мужик все дурний; як платити, то він хапає книжку з-під сводока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити; а як гроші брати,

то мужик на печі. Йй, чорт вас бери, менше буду роботи мати, а пенсія одна.

— Прошу пана, вже ми набралися, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, газдо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай Боже!...

— Війте, ідіть ви перші списувати военні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

— Називається?

— Михайло Вахнюк.

— Кілько моргів?

— Які там морги, діти розібрали...

— Але кілько ви обробляєте?

— Може десіть, може більше, може менче.

— Пишім дванадцять.

— Кілько нема.

— То пишім одинадцять.

— Та най буде...

— Які шкоди военні?

— Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне, пусто говорити і писати...

— Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди военні поплатимо.

— Бог би з вас говорив...

— Тепер ми ваші, а ви наші.

— О, то ще хто знає, як буде.

— Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть золота від мадярів, від німців та від москалів, та й жийте в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?

— Та пара коний та віз ще на почетку війни австріяки взели, коні з возом — тисечу корон. Москалі взели корову і телицу; за обоє рахую вісімсот корон.

— Що ще?

— Ще мадяри заробували два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, та й нашо згадувати лихе, добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені, та ціле сало вхопили, та сани, та дрова з-під хати; де я все то годен збагнути?

— Отож видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, виносить дві тисячі шістьсот золотих корон, а перемініть на марки, то маєте жити чим до кінця віку.

— Ей, пане, Бог ті корони буде рахувати, а марок мені не траба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон.

— Шо буду дарувати більшим панам від мене.

Байрати таксамо нерадо списували шкоди, а люди, які вже походилися, перераховували вій-

тові золоті корони на марки і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та аж як Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли:

— О, паршивий нарахував аж три тисечі золотих корон, а кривий Дмитро увес маєток ему в себе преховав і дивіт, кільки гроший набере.

— Я в Карпатах їв два місіці сиру барабулю, стратив коні і віз, ледви добивси додому і півроку відлежев, та аби я нічо не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати свояків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люди, що ваше село розумне і всі шкоди вам попишу, але піду їсти, бо я голоден.

І разом з війтом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували і повиходили червоні, як раки. Радний Корч вже знав, що комісареві треба ромунки, масла, курей та яець. За те, що людей про ці потреби комісаря повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдалше за місяць. І заки пан писав в канцелярії, то жінки до комори поліцая назносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали ромунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, таксамо їх кривні. Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо гурторив аж до опівночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курей

і яець забагато для комісаря, а особливо забагато ромунки.

Вопівночі мужики, як бджоли матку, обступили пана та відпроваджували до Кальмана на вечерю. На зорях висадили комісаря на форшпан, обложили курми, яйцями і ромункою і так, бажаючи йому та Николаєві щасливої дороги, вернули веселі додому.

У Кальмана лишився лише Свіц. До сходу сонця гукав п'яний:

— Най тих москалів шлях трафіт, шо мене не обрабували!

А Николай добрими кіньми як переїздив через хашу, то на нього і комісаря напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з лица: Николай рукавом, а комісар хустинкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування, чорта в зуби!

І так було.

M O R I T U R I

Присвячую Володимирові Дорошенкові

Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб, то солонину, то інший харч, а грошей ніколи. Їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні помиралі, а другі пропали на війні. Але від тридцяти літ вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

*

— Коби-сте не курили такі тютюни, шо я гину від них, та не рзали, як коні, бо я глухну.

— Сиди, Насте, тихо, а глуха — то ти давно.

— Як не глухнути в таких млині, встидайтесь, старі пайташі.

— Та чогу ви слухаєте музику з беззубого гребіня? — каже Тимко.

— О, якого газду маю, видите, ступня! І він ще храпливий та слинавий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу на тебе, старий!

— Вона би ще хотіла так, як давно, аби її попліскувати по мнєкім, але, небого, вібачей, мнєкого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, таже сьогодні-завтра до дучі маєш забиратиси...

— Най і до дучі, а таки старих бабів не буду плєскати.

Регіт, сміх, Настин кашель.

*

— Тимку, бери, мой, кліщі та тєгни зуб, та я цеї ночі по стінах дравси.

— Котрий зуб?

— Та на, дивиси.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби та-кі, шо залізо перекусиш.

— А я не годен вітримати.

— Я, небоже, не буду до служби Божої тєгнути. Терпи як можеш до післі служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— І-і, кільки ти нам крові вже пустив перед службою з борода та лица.

— То нехотічи, а це инше.

— Васи, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село та й нема.

— Нешті румунешті!

— А я зараз найду, але аж на кінци села.

— А кільки нас є?

Порахували.

— Літерку як купиш, та й буде.

Всі шукали грошей, поволі, ніби невдоволені, але раді, шо буде забава.

*

— Розроблейте мило, котрі голитеси, а котрі стрижитеси, то сідайте, бо сонце сходить.

— Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусит цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, шо я борше би дику свиню віголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода, а на Юрка нарікаєш, шо має мнєкий волос.

— Бо також пустий волос, такий, як у дівки межи пахами... Міні вже рука дрожит, я не знаю, як я вас доголю до кінца а як ще котрий з вас вівернете ратиці, то таки не знаю, як его на лаву покласти.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплєні паперцями та чекали на горілку.

Микита врешті прийшов з пляшкою і, заки ще обголився, то на столі була горілка і накроєний хліб з часником.

*

— Пиймо, бре, бо гони наші короткі! Шо будемо собі желувати?

— Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то ще би-смо дубали поволі. Віта вже не кладемо, ради не вібираємо, послів не посилаємо.

— Все перейшло на читальню, там тепер ред.

— От, ред, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без встиду та сорому, весілля справляють та беруть гроші за білета.

— Така тепер у них настала забава, але вони мають розум, не бійси; молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хоче, а панцкі ґрунти хоче розділити.

— Біг-ме добре, ніц не кажіт, тепер з цев Польщев ніхто негоден вітримати: і маеткове і до-ходове і ґрунтове і від псів і від гноївки..., але де шо на світі є!

— Та коби могли вібороти! От дай, Боже, здоровле, Насте, та й не кричи на нас, бо, небого, вже-м на розході.

— Та шо я вам кажу, дай, Боже, і вам здоровле, лиш не заґрійте голови, як котрих зелених свет: люди йдуть до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дуб'є під любистком...

— Тогди був гелт, де ті часи?...

Довго ще балакали і Василеві на хорій зуб лишили зо два келішки.

— Та йдіт вже додому, та коли вас жінки зберут до церкви, і коли я вімету оте волосе, кінцкі гриви з білих коний...

І вони виходили з хати зі спеченими обличчями, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, та й вони його несли до своїх домів.

*

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимові.

— Та яка біда, а дітем від тебе зась!

— Та дітем зась, але стара. Вже цікає, аж очи відивила, аби мене чісати.

— Сам си чіши.

— А де ж би вона дала, вона ціпко любить полюване робити в чупрі, та зараз занюхає, шо-м пив горівку. Та й казане: Не маєш встиду, старий, ні від сонца, ні від людий.

— То сховайси дес у стодолі.

— То пропало, вона би мене з гребенем шукала до завтра.

ДИД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати мого старого приятеля Гриця. Він давно оглух і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали; я переродивси на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зійду, чи на стару голову встиду наберу. Чую тоту музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали в вуха. Дотепер були, як оловом залеті. Мука бути глухому, слова в'єнут на язиці, а стара лиш посмішковуєси з мене та пищит, як сойка, в самі вуха: А нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити. Міні з желю за люцким словом не раз хотілося дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом.

— Приходитси сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всьо розбите і понівечене. Дес як з мраки, як з мокрого попелу, таскати свій розбитий маєток та від спузи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

— Давно дуже, як нас у місті, самих господарів, багато зібралоси з Черемша, з-над Прута і з-над Дністра, як привезли хлопців до школи. Вони такі тихонькі на міськїм ринку, як риба розкидана по дорозі; гинут тікати в зелене поле. Мами сиде на возах, плачут та потихо проклинають наших дорадників, а ми, батьки, радуємоси: Та доки, кажемо, будемо дурні та панам служити будемо, поки діти не вівчимо, а тоді і панів понагонимо. А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них, як бджоли коло цвіту.

— І той жель, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачев забувати то, що мене в житю все радувало. Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то, Господи, відай все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в міні, всі пшениці, шо-м вікосив, ще немолочені. Тепер я — богач, ще погодюю цілу Україну. Всі морози, шо підо мнов жили віки, тепер мене кладут на ноги. Іду ніби до дітий, стара напхала в торбу всілячини: і цего їм, і того їм, не желеє мене, сідлає, як коня. А я замітіями та бурєю йду радий, веселий, бо напереді діти, а назаді біла хата.

— А шо вони здорові, ростут, вчутси?

— Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галузе під небесами, в школі. Тепер я віджив і ще-м дужий, похожу ще по свої

дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— Гей, як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них, до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисечами, моцні та розумні, свої напереді. Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчит нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кожний з нас посидит у кременалі за мужицку справу, то вже ніколи нічо боятиси не буде... А Павлик ледви дише, розповідає завзето тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там з-заду, від дверий, крикливий Трильовский в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все блище тиснутси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під нами і неоден панцкый вугол утік із свого гнізда.

— А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хоть як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щесливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду та й кажу: „Господи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив Ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня“.

— А в хаті я єму сказав: „Мині неписьменному ваше письмо одно за другим сини читают, старе і нове. Коби вам Бог кілька сили дав, аби-сте відшукали всі наші письма, з землі, з старих монастирів і ті; шо замуровані в панцких палатах. Та нагадуйте і нас, хоть потрохи. На другий день я віз его до колії та здибав якогос пана з кіньми, як зміями, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.“

— Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та война багато їх поклала в сиру землю, а всі, шо лишилися, яких ми вігодували і шо їх Франко навчив, зробили одну коенду українську, а коенда каже: має бути Україна. Хто цего чесу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділив.

— Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала: „Ходив ти, каже, ціле жите по вічах та й діти заказив та й пустив їх стрімголов“. А діти нібито нічо не кажут, обминают, шо я кости їх дітий порозкидав по всему світу.

— Я вже був і злагодивси йти за внуками, та поляки ймили на границі, та притащили додому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати та не смів до неї ввійти їсти; зробив собі постіль між худобов, та там перебував і літо і зиму. Я оглух,

осліп, їсти не їв, хиба бараболюку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

— Та найгірші ті наші, що пішли на службу. Бо як приходив польський жандар та гонить сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, аби-м лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілька моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, кажу, не чую нічо. — То вожу або дівки з ними, або вулицями сміте закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби від мене відвертаються, ніби не пізнають, ходять сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле. — Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводит: „Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, аби-м пристала на его віру“ — „Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоє віров гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб“.

— А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я відродивси, але як умру, то зараз приїдьте до мене, бо боюси, що як вже буде по міні, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка та Франка та всіх наших вони повікидають на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитися негодні, а як я вже буду лежати в деревищі, то запитайте

при людех моїх дітий, чи вони мої ці образи будуть в хаті так шенувати, як я, чи пообертають лицем до стіни, аби приподобатися езекуторам та жандарам. Цей малий внук, він би ще пошенував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

— То як мої діти не схотіли би пошенувати моїх світих, то купіть шкірену шкатулу та покладьте їх мені на груди. Кажуть, що шкіра не гниє віками. — Та ще одну просьбу маю. Лишею букату поля, на кого вже ви тепер скажете, аби, як будуть згортати кістки наших Стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвита наша земля. А до похорону я маю все зложено, ані одного цвиха дітем не траба постарати.

*

На другий день ранісенько прийшов післанець, що дід Гриць, як я від'їхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав.

Н И Т К А

Присвячую Іванові Семанюкові

У хаті тихо, вікна чорні. Матір Божа ледве освітлена і кужіль.

Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить і її люблять.

У хаті чисто, сідати би до кужілі.

— Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

— Кілько дітей я не народжу..., то він усіх по-годує.

— Мушу їх накривати, любити і на них робити.

— Нитка довга та предовга, без кінца, ніхто не скінчив нитки. Їх треба убирати, а Бог мені дав їх любити. Хочу, аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять. А Марію убирати треба на Великдень, а хлопчиська все роздерут, бо знають, що мама наново нашеє.

Чоловік спить, як камінь, Марія вже не закрита, а Юрко в колісці коло неї в неспокою. Понакривала і прилягла грудьми коло Юрка.

І кужіль і очі і нитка рівна, та безконечна.

— А як на них понапредаю та убілю полотно, як папір, та повішиваю їм усе.

— Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за моїми дітьми. Вони всі мої, як ідуть по сонцеви.

Вопівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти дальше. Та й вона своїм молодим тілом хилиться до кужіля.

— Не можна слабнути, вони на мене чекают, всі оті, що спле; свою нитку я доведу до кінца.

Але прийшла на поміч Матір Божа з образів.

Та не хотіла довго помагати. Одної ночі прийшла та й сказала: „Більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною“.

Л Ю Д М І Л А

Із споминів про Леся Мартовича

При кінці минулого літа мав мене відвідати в Русові мій приятель Лев Бачинський. У хаті підбілювали та прятали, чекалося на гостя.

Вечером, як стемніло, ненадійно прийшла до мене Людміла, наймолодша сестра покійного Леся Мартовича.

— Пане Стефаник, може б ви мені допомогли що, аби мене прийняли до шпиталю в Снятині, бо я дуже хора, ревматизм мучить мене. Платити не маю чим, бо я дуже бідна.

І подала мені: *Certyfikat przynależności, mocą którego gmina Targowica stwierdza niniejszem, że Ludmila Krzanowska-Lewandowska, lat 46, rel. gr.-kat., stan: wdowa, zatrudnienie: zarobnica — posiada w tej gminie prawo przynależności.*

Добрі люди знають, як мало радості є на цім світі, та цей „*Certyfikat*“ і хора Людміла мене дуже засмутили. Багато літ минуло, як ця *zarobnica*, наймолодша між дітьми Семена Мартовича, зривала нам, гімназістам, найкращі яблука в їх гарнім саді. — Хатка біленька, на три кімнати, з рун-

дуком напереді, і пасіка ще, та достаток середнього господарства.

Батько родини Семен Мартович був писарем у Торговиці та в сусідніх селах. Чоловік наскрізь розумний і чесний. Оригінальне ціле його життя було. Вродився в бідній фамілії, прийшла мачуха і відігнала від хати. Служив довгі роки наймитом у господарів, сам навчився між людьми читати й писати і так він поволі увійшов між господарів, як рівний. Купив коло 15 моргів поля — очевидно, не зараз — оженився на Буковині і жив мирно, а навіть і вигідно.

Найстарша його дочка, Марія, одружилася з учителем Стефановим і виховала багато дітей, які все брали дуже жваву участь в українським житті. Друга сестра Леся Мартовича, Вікторія, віддалася за учителя Новодворського.

Одинак „Олесь“ учився в гімназії в Коломиї, а скінчив у Дрогобичі, і ми три, Лев Бачинський, Мартович і я, приятелювали з собою та ходили через вакації до Торговиці, до Серафинець (до Бачинського) і до Русова, до мене; і тепер я не можу забути того щастя, яке нам давав Леся Мартович своїми геніяльно злосливими оповіданнями. Найрадше перебували ми в Серафинцях, бо мати Бачинського провадила дім вже на інтелігенську столу.

Скінчивши гімназію, я пішов на університет до Кракова, а Бачинський з Мартовичем студювали право на університеті в Чернівцях.

По всіх студіях почалася мандрівка Мартовича по адвокатських канцеляріях. Деякий час редагував „Громадський Голос“ у Львові.

Бачинський приїхав до Русова. Людміла, запрошена мною, прийшла також того дня. Сидимо всі троє, Мартовича заступає його сестра.

— Чого ви так посивіли, п. Стефаник, а чого ви так похилилися, п. Бачинський?

Ми махнули рукою. Це була відповідь на питання Людміли.

— Хата ця, біла колись хата Мартовича — розпалася, садок вирубаний впень, бджіл нема, діти хоровиті.

— З цілої родини — кінчила Людміла — я одна лишилася. Родичі давно в гробі. Мій брат і сестри також пішли на вічний супочинок, так і не маю нікого, ні ради, ні поради... І коби хоть могла пацятко купити!...

Нам обом безконечно сумно. Бачинський дає їй грошей, обіцяємо старатись для неї за твори її брата дістати які гроші на корову.

Мій Боже! Чи геніяльний письменник, покійний Лесь Мартович, не годен із-за гробу дати своїй сестрі корову?

— Ех, ви видавці та приятелі, читачі й не читачі, читаюча й нечитаюча українська громадо!...

М Е Ж А

Присвячую Миколі Хвильовому

— Господи Боже, із-замолоду то Ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні годину не відступаєш. А я Тобі кажу, що ніц не желюю.

— Шо ти старий говориш, та не гріши!

— Заберайтеси всі з хати!

Вийшли, і мати розповідає донькам, що їх тато вже сімдесят років має, що ослаб, що вже десять літ, як ледве чутно говорить, а тепер гримить, як грім, та з Богом правдається. Плаче мама і доньки плачуть. За хвилину тихенько всуваються до хати.

— Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам. То він богатир, у него лани, та йде в мене брати ґрунт, хоче прожерти мою ниву. То я коло неї працюю та з кожного боку погледаю. А де будеки, та згинаюси і віполюю. Хребет тріскає, руки горе від будеків. А я вночі не годен розправитиси та язиком вілизати руки, як собака рану.

Стара коло нього христиться.

— Мої ниви на весну зелені, із вітром шепчут. А я прилегаю на ниву і декую вітрови, шо він

є на землі, і землі, що вона родит. А розмова їх обоїх родила в міні молитву до Тебе, Боже, таку, що Ти ніколи не чув і за цю молитву то Ти повинен мені дарувати.

— Ей, тату, не говоріт таке!

— Говорю з Богом, заберайтеси мені з хати.

Знов виходять і знов потихенько вертають.

— Та як вона засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкриласи білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхувавси прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудиласи. Земля — Твоя донька і Ти повинен мені простити.

Стара плачучи похитує головою.

— Бере та й бере. А я косу під паху та ему у саме серце. Іж тепер землю. Відсидів, то відсидів у мурах, мій туск за землев не заржевів. Я прийшов і обіймав свої ниви, але богачі обходили мене здалеку, а Ти, Боже, приходив до мене ще із своєв каров. Я не відсварювавси, але я мав рихт.

Стара і доньки зачали голосити.

— Суки, вінесіт мене надвір, а самі лишейтеси в хаті.

І суки вийшли.

— То не мені рівня, як за межу наші справлели ворогови кулі і гармати. Молоді, як пінка, співають, як ідут на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кровйов обкипіли вони, чорні від грязи, гвера з мертвої руки не мож вірвати... Лиш очи сміютси, бо нема мами, щоби

їх затулила. А я плачу та гадаю: „Доки ми ці сміючі очи, як перли, закопуємо, то й наша межа буде. І чому Ти, Боже, не благословив їх?“

— І відтоді я Тебе, Боже, не боюси!

— Ой, діти, молітси за грішного тата, він конає.

— Зараз буду конати. Аби-сте мені до деревища насипали землі і не вбирали. Я хочу лиш з невбути, так як Наші... А Ти, Боже, як можеш, то прости, а не воля Твоя — то жбурни мене в Твій вічний кремінал. Ти ж маєш пекло. А я вищому від Тебе скарги не занесу...

— Здойміт мене на землю, най її ще раз поцулюю.

— Ой, діти, наш тато вже сконав у грісі...

В О В Ч И Ц Я

Оце я вернув з похорону моєї приятельки з дитячих літ. Ледве витягав ноги з русівського, густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки. В тонкі дошки її деревища груди землі дуже брутально гримали. Небагато нас було і всі дивувалися, що я між ними був. Та вони не знали, хто була вовчиця.

Як я почав ходити до школи, то вона у своїй наївності кликала мене до свобідної хати і просила перечитати їй звиток з бляшаної труби, щоби вона знала, що там є. Крім „Кнігініцьких“ латинкою я не міг нічого більше второпати. Аж геть пізніше, як я був в гімназії, той звиток показався шляхотським дипломом для родини Кнігініцьких.

*

До її убогої хати всі багаті, всі попи, всі жиди посилали на нічліг всіх бідних і заблуканих.

Зниділим і брудним шляхтичам вона казала:

— Не блукайте по світі, а приставайте до людей, бо люди не люблять шляхти. Панщина навчила їх, хто ми є, і тому і я лишилася з голою шля-

хотською трубою. Ночуйте, я вас погодую, а рано йдіть між люди і приставайте до них.

А злодієві говорила:

— Ти, небоже, не кради, краденим не погодуєси, але йди просто і вбивай і ставай чоло до чола. Як твоє чоло розсиплеси, то нема утрати, а як богачеве впаде від твоєї ноги, то з гонором підеш покутувати. Я тебе переховаю, я тобі сорочку віперу й нагодую, але не наскакуй потайки на дурні маєтки.

А покритку з тяжких наймів у великих чоботах і з засохлими сльозами на молодім лиці потішувала:

— Ти, небого, не журиси, бо як уродиш файного байстрючка, то маєш силу; тебе бідну і так ніхто не озме, а він віросте дужий на твоїх грішних руках. Ти посивієш проклето між людьми, а він віросте і обітре своїми кучерями гріх із тебе. Я вікупаю твою дитину, а ти подужієш, ти молода і заробиш на него. Не цокай чолом у мій поріг, а сідай на постели і проси Бога за свою дитинку.

Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягала і кормила із своєї бідної долоні.

*

Перед війною вона розпустила своїх доньок по роботах у світ, а було їх багато. А сама дальше приймала всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами, шугала поміж сусіди, як вовчиця, щоби нагодувати своїх безта-

ланних гостей. А як війна кінчилася, то її доньки з дітьми почали сходитися до неї. Зяті були прусаки, москалі, поляки, італіяни з неволі й українці з німецьких таборів. Старій вовчиці дуже тяжко було їх годити в малій хаті. Під чорною Матір'ю Божою вони забирали місце для своєї нації. Вільгельм, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допоминалися в тій хатині домінуючого місця. І серед шаленого крику і бійки нераз попадав на землю Вільгельм, або Микола, або Ленін. Тоді моя приятелька злізала з печі, ховала портрети в пазуху і вночі прибивала цвяшками назад до стіни, щоби жаден зять не бив доньки.

По війні всі порозходилися, лиш лишився внук від німця, бо батько його поїхав до свого краю, а його мама лежить тут на могилі.

Німчика я нераз бачу, як повертає чужі вівці і тоді іду до його хати і бачу через вікно, як мирно під Матір'ю Божою примістилися царі, революціонери і поети.

ДАВНЯ МЕЛОДІЯ

Я з сестрою у білих сорочках сиділи на печі. Мама, ще дуже молода, чекала на братів. Її біломережані рукави радуються, що покривають її міцне тіло.

— Діти, як прийдут братя, то не пустуйте, а тихонько сидіт, там на горні є медівники і цукор. Беріт собі кілька хочете, лиш будьте чемні.

Небавом перед вікнами ми почули скрегіт великих чобіт на морозі. Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудей. Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь:

— Продаш ти мене, згадаш ти мене...

І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких то побоїв він його виніс: і з половицького, і з турецького, і з московського.

Рефрен української історії мужньо звучав у того коня:

— За мнов гармати, як грім гриміли...

Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч. Але з жалю за конем я розплакався, а Марія ка-

зала: „Ти все дурний“. За це дістала від мене по-
під ребра і сама зачала ревіти.

Мама ледве нас успокоїла.

Увійшли брата до хати, на столі стояли колачі
такі великі, як вони. Колядують мамі, колядують
Марії, а за мною на печі все гармати, як грім,
гримлять і я гину побачити того коня, бо то був
кінь інший, як оці наші, що тягають плуг.

— Брате Семене, то ще ми заколідуємо твому
хлопцеві.

— Прошу, панове брата.

Ой рано-рано пан Василь устав,
При першій свічці личенько вмивав,
При другій свічці суконки вбирив,
При третій свічці коника сідлав.

Я чув себе вже в сідлі і твердо постановив ні-
коли свого коня не продавати.

— Ходи декувати братам.

Взяв мене на свої руки і я цілував кожного
з них у залізу руку. Як заплату, я діставав від
кожного грейцар, а як моя долоня вже не могла
змістити кілька грейцарів, то моя мама забирала
їх у червону хустку.

Мені від цілування аж губи спухли, та я таки
всіх доцілував, а тато заніс мене на піч.

Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні
гроші, але гармати, як грім, гримлять до сьогодні
за мною.

СЛАВА — ЙСУ

Присвячую Семенові Зінкевичеві

I

Я знаю Снятин від року 1881, як мене післали
там учитися у другу нормальну клясу. По школі
я вилазив на найвищу яблуню у сусідів-міщан
і довго дивився на Русів, але його ніколи не ба-
чив, бо він у долині. Моя мати приходила до ме-
не і давала „шустку“, щоби я не вилізав високо
на деревину, бо могу розбитися, а Русова одна-
ко не побачу.

Директор школи, як я мав до нього діло, не
дозволяв мені іти з ним разом, лише з-заду за
ним.

Я дуже дивувався.

Мій сусід у шкільній лавці Тавбер все прино-
сив до школи оселедці. Ми оба так пересякли
оселедцями, що учитель тікав від нашої лавки,
а моя мама, як прала сорочку, то казала: „Боже,
чого в тій школі бочки з оселедцями?“ Тавбер
тепер у Відні має магазин колоніяльних товарів
і їсть солонину і шинку.

Міщанин, в якого я був на квартирі, одного вечора розказав, що царя московського вбили. Я тоді не був монархістом і це мене ані трошки не зворушило.

Видко, що я тоді мав нещасливу фізіономію, бо як ішов на ринок шукати мами, то діставав від незнайомих жінок яблука, обарінки й цукор.

— На, небоже, це за мого Іванка, або Василька.

Всі ті дарунки я збирав у пазуху, а як уже здибався з мамою на ринку, то вона зараз сідала з мною і вперед перебирала моє волосся, чи нема де „нендзи“. Потім цікавила її віддута пазуха.

— Хлопче, де ти це набрав, чи ти не крадеш?

Як я об'яснив мамі, відки стільки добра в мене набралось, то мама сказала, що за кожний обарінок і яблуко треба молитву говорити. Я так не любив говорити молитви і митися, що від милосердних жінок я тікав, як заяць.

II

Давні роки минулися у гімназії коломийській і дрогибицькій. По maturі я знов зблизився зі Снятином, треба було міщанам читати реферати, організувати товариства.

Міщани були завзяті і подобалися мені. Час університетських студій у Кракові не перервав моїх зв'язків з міщанами. Декілька часів в Снятині сидів стало Кирило Трильовський і Лесь Мартович.

Міщани говорили, браталися з мужиками і робили партію радикальну. Вибори, маніфестації. Старого Грицька Запаренюка тягнуть жандарми під арешт, виборці-українці на ринку Снятина присягають вічну любов Україні, жандарми розганяють.

Трильовський впроваджує до Снятина тисячу січовиків у червоних лентах, польське правління непокоїться, та нічого не заказує.

Загальне голосування. Стаю кандидатом від радикальної партії до віденського парламента. Мушу виголошувати кандидатські промови (хай мені боги дарують у своїй великій ласці цей великий гріх) і виходжу послом. Більшого упокорення не знав я, коли вислухував промови моїх колегів у парламента. Без знання мови, без програми, без темперамента, все те робило на мене вражіння штабаків із першої кляси. Якби не чотири наші бесідники з клубу, які виголошували промови і розумні і гарні, то дійсно треба би було соромитися за українське представництво.

III

Я став головою філії „Сільського Господаря“, головою філії „Просвіти“, головою повітової управи радикальної партії і ще більше голов було в мене на шиї. Перед тисячами слухачів реферував про союз України з центральними державами з Берестя Литовського. Поляки знижили-

ся й говорили кожному будячкові „Слава-йсу“. Я їх успокоюю: „Не бійтеся, ми лиш ваш ґрунт заберемо, а самі ви будете жити, як у раю, без податкових тягарів. Все те-хай тверді мужики забирають на свої плечі.“

Війна. Львів наш. Мужики тікають з фронту. Треба покидати Львів, починається велика трагедія, яка дотепер триває.

IV

Тепер я ходжу по Снятині, купую щонайдешевше і вже ніхто з мужчин мене по дорозі не задержує. Одні з них пішли в підземелля, у ясний сховок, другі гріються на сонці теперішніх можновладців. А мене вітають лише жінки словом „Слава-йсу“. Лиш вони одні пам'ятають ще мене і я їм вдячний.

— „На віки слава“ жінки!

С Е Р Ц Е

Присвята моїм друзям

I

Моя матір Оксана казала мені:

— Хіба я покритка, а ти байстрюк, що тікаєш від мене.

І я вернувся до неї.

— Мій батько Семен колисав мене на руках вже великим хлопцем цілу ніч, а рано молотив, — сильний був.

— Сестра Марія у „Вечірній годині“.

— Сестра Параска — мій безмежний жаль.

— Брат Володимир — з очима ангела.

— Брат Юрко — добрий у своїх блудах.

— Кирило Гаморак, приятель, старший від мене на сорок років сказав: „Не пиши так, бо вмреш“.

— Євгенія Калитовська — мій найвищий ідеал жінки.

— Іван Плешкан — поет, що заскоро вмр.

— Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм.

- Євгенія Бачинська — моя перша любов.
- Михайло Павлик — побожність до людей і до ідеї.
- Леся Українка — найбільша поетка і моя провідаторка в Києві.
- Софія Морачевська — пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі.
- Лесь Мартович — мій хлоп'ячий сміх і смак генія.
- Моя жінка Ольга — найбільший мій приятель і мати моїх трьох синів.
- Не ломи ребро, моє серце, я вже скінчив.

II

- Лев Бачинський до себе найбільше суворий, а від хлоп'ячих літ все моє погане забув.
- Анна Данилович — пані, яка своєю безмежною делікатністю і інтелігенцією коло себе все ушляхотное.
- Степан С.-Стоцький плакав над „Синьою книжечкою“.
- В'ячеслав Будзиновський друкував мої перші мініятури під шибеницею в „Праці“ — і нікого не повісив.
- Вацлав Морачевський — моя дорога у світ.
- Станислав Пшибишевський, сам великий, і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво.
- Богдан Лепкий — найбільше перечулений

поет минулого і я все хотів би за те його цілувати, та боюся банальности і тоді кусаю.

— Микола Заячківський все грозить мені судом за довги в „Народній Торговлі“, а про довголітні борги в нього ніколи не згадує.

— Микола Шухевич дуже мене дряпає, а кожний мій свисток записаний держить у своїм столі.

— Іван Семанюк каже: „Доки буду тебе боронити за довги перед судом і ще свої стемплі додавати?!!“

— Юрко Морачевський віддав би мені свою молодість, аби схвати мене в ній від бруду світа.

— Олена Плешканова — рідна сестра моєї покиної жінки, вірна моя приятелька в біді. — У війні і по війні дала буйний ріст моїм трьом хлопцям:

Семенові,
Кирилові,
Юркові.

Заспокійся, моє серце, бачиш, як багато маю помічників.

Г Р І Х

Думає собі Касіяниха, що то буде. Чоловік вчора вернувся з фронту, напився води, і спить. Чути від нього саджу із колійового вугля. На горні блимає каганчик. Коло неї з одного боку раз-по-раз розкривається величенька дівчинка шлюбна, з-перед війни. А московський байстриук раз-по-раз шукає грудей. На стіні відбивається її кругла грудь, як гора, а губи байстриюка виглядають на стіні, як пажерливий змій. Думає вона собі: „Цей хлопець, як опир, вітегнув в себе всю мою жіночу честь і ще всю мою кров вітегне“.

*

— Як же ж то буде, як чоловік встане, то-то буде ці довгі кіски обмотувати коло своїх рук, то-то буде волочити моє біле тіло попід лави та попід сішки. А потім притегне до порога, і тіло лишитси в хаті, а голова брикне до хорім, аби кров з неї пси лизали. Так, суко, будеш покутувати гріх! А це моє щенетко пропаде у бруді й нарузі, ніхто йому сорочини не дасть, а як, не

дай Боже, віросте, то буде блукати без мня наймитюгою, навіть не буде чути про свого батька, який на широкім степі нічо про него не буде знати. Мій Боже, чого ти мене так тежко скарав, шо-с відобрав мені розум, як він дививси в мої гарні очи і моїми косами напихав свої пазухи у шинелю. Ти, Боже, винен, бо Ти відобрав мені розум. Моргаєш на мене ясними зорями і смієшси. Будь такий проклетий, як я!

*

— То моя мама стояла два дни коло одвірка смутна і скривджена на свої чести, а мої сестри слозами прали пелінки байстриюкови. А батько не входив тижнями до хати, лиш надворі їв свій сухий кавалок хліба. Піп у церкві проклев мене, люди минали мене. Такого тегару скала на собі не здержела би. І я лиш тому не скочила в Дунай, бо мій байстриук шовковими очима сміявси до мене.

Вона вхопила дитину, притиснула її до себе та приповідала:

— Хто би мені дав таку міць, аби я тепер війшла надвір, аби-м віострила ніж та встромила йому в саме серце. Ой, Боже, ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх. Не вб'ю тебе, небоже, хоча чую в собі мус, мое серце тресеси, як павутина на вітрі, ох, коби я могла війти своє серце і запхати тобі його в горло, аби ти вмирав, з двома серцями, а я без одного.

Рано.

— Це чія дитина?

— Та знаєш, що не твоя, лиш моя.

— Та й цу вігдуємо.

— Ні, я не хочу, аби ти мої діти годував, я собі сама погодую.

Вона притулила до себе хлопця залізними руками, думала, що бахне сокирою і воліла, щоби вперед сама загинула, щоби не дивитися на судороги маленьких ручок.

— Ага, то ти баба, чоловіче, то ти не жертуєш, то тобі легко нести ганьбу свої жінки.

— Ти знаєш, що відколи я стала курвою, то до мене дзвоне у вікна всі хабалі, я тобі білше не жінка, такої жінки тобі не траба.

— Лишаю тобі Катерину, вона величенька, вона твоя, я собі піду гет з моєв дитинов.

Із скрині вибирала своє віно. Для себе взяла дві сорочки і кожушинку.

— Це решта, — каже, — для Катерини, вона дуже розумна і чемна, тобі з нею буде дуже добре.

Вона йшла вулицею з дитинкою.

За нею мати і батько, і сестри, і сусіди всі кричали:

— Не йди, не йди!

Але вона майже бігла, і як вийшла на гору, і зобачила стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові, і шептала:

— Гріху мій, гріху, я тебе відпокутую, і ти в мене віростеш великий, мій синку.

МАТИ

Стара Верижиха підперлася високим костуром, йдучи до своєї доньки. Думала:

— Осінь богата, горобці ледви літают, такі повні, а навіть бідні діти потовстіли.

— Слава-йсу!

Сіла в доньки на лаву, та тихо сказала до себе:

— Але ж бо файна.

— Та що ти донько робиш, та чому ти за хлопця свого забула, що дідови з рук не злазит і робити не дає?

Катерина затряслася, як осиковий листок перед бурею.

— Донько, підпали вогонь та звари мені тої московскої гарбати, бо, чую, помічна дуже.

Вогонь горить.

— Та покажи мені, доню, ті дарунки, що подавав тобі той великий москаль.

— Ой, мамо, я негодна рук від себе звести, отам ті дарунки!

Верижиха своїм костуром стягла з грядок шовкові хустки та спідниці та тоненькі черевички та

полотна рантухові, а перли, що розсипалися по землі, розбивала костуром. Стара сіла перед піччю і кидала в вогонь панський крам, один за другим.

Катерина дрижала біла, як стіна в куті, і держалася руками стола, аби не впасти.

— Твоє курвинство вже згоріло, коби-м і тебе могла запхати у той вогонь, але-м стара та не міцна. То твій чоловік обтіскує з себе вуши та тегне гармату з болота, а ти свою дитину кинула в мене на постіль, як сука, та футишси з московським офіцером. Сидиш з ним в колясках, як пава, люди ховаються від твоїх поїздів, а їх колеса їдуть по через моє серце. Ти заткала у мій сивий волос смердечу квітку ганьби.

Вогонь потах.

Тепер стара вилізла на постіль і здоймала з грядок мережані та вишивані сорочки, коверці всілякі, рушники забирані і тонкі полотна.

— Катеринко, нарабований жидівський крам пішов з димом, а це твоє віно старала-м чистими руками, як прийшла-с на світ.

Мати гляділа, як кат, сівши на купу віна, а донька розхилила великі очі, повні гріху, але осяяні ласкавим небом.

— Жите твоє, небого, серед нас скінчилося, ти чужа всім, насип оцес порох в московску гарбату і зараз спокутуєш гріх. А я тебе файно вберу, я тебе ще краще поховаю і затреш ганьбу на нас старих та на твої дитині.

Катерина від постелі попри стіл та попри лаву ледве перелізла поріг. Стара сиділа довго на прегарнім віні, потім встала, замкнула хату і йшла додому.

— Боже, не лиш ти право маєш давати кару, але й я.

У церкві і коло церкви всі люди її обминали, бо вона намовила Катерину, аби вона повісилася, а стара Верижиха гукала на них здалека:

— То як моя Катерина жила, то по сто вас приходило на день, аби казати, що вона цілому селови принесла ганьбу, що найліпші коні з москалем забрала, що справлела в кого гроші, що курвиласи в жидівських перинах і дзуркотіла краденими перлами. Мій старий тижнями не входив до хати, бо не міг клекнути перед образами, бо все вас була повна хата, аби нігтями роздрапувати наше серце, а тепер, як-им єї вісадила на гилю, то ви вже милосерні. Чого ще хочете від мене, дикі звірі? Як ще підховаю її дитину, то піду за нею, ви шельми!

Накинула на шию мотуз і з довгим костуром, самотня, дорогою пішла додому.

РОСА

Присвячую „Просвіті“

Старий Лазар досвітком сапав грядки. Досвітні пасма витягали сонце на землю, а Лазар потрясав сивим волоссям і, спершися на сапу, усміхався, бо дуже любив цей ярий переддень. В сутінках світанку він все малював будучність своїх дітей, внуків і правнуків.

Тихо, птахи співають, а роса їсть ноги. Але цю росу кожда стеблинка так радо двигает на собі, мов божий трунок.

— Ей, ти росо, їла ти мене від дитини; я коло овец плакав від тебе. А як був молодий, то мусів підкочувати білі штани, йдучи від дівки, щоби мама не сварила, а як став газдою і заходив в збіже косити, то ти жерла мене і кусала і боронила перед косою кожде стебло, аби їх ще завтра напоїти своїм різким напитком, але восени ти найгірша, бо забирают від тебе все, кому ти шодня лице мила. Ти так як мама, що не дає своїх дітей.

— Ото-м си, росо, находив по тобі, ото-с мене си наїла, але твоя їдь була як мід, що щипає

і смакує. Я тебе сімдесят років не проминув ані одного дня, я все чекав ясного сонця і воно велике та ласкаве вісушувало мене, а тебе, росо, забирало до неба, щоби вечером зливати, як умліває вся травинка. Ти, Боже, поливаеш всю землю росою, так як ми росадник. Ех, ти, божа водице, ти давала дужість і здоровле пшеницам та життям, але і я був від тебе дужий та різкий. Баную дуже, що ти мене не будеш заросювати, як ти, світе сонце, родиши.

Глянув на свою білу хату.

— О, я з тебе, мій палацу, тихонько дуже виходжу, аби не будити купи внуків. Вони так файно спіле, порозкидаються, що гріх рипнути дверима; їх сон світий, бо їх Бог взев на свої коліна, на колінах божих вони ростут. А стара зараз за мнов встає, накриває діти і ходит тихо, як кітка, та лагодит їм сніданок. Мій ласкавий Боже, чим я годен відплатити Твою ласку? Ти мене своїм сонцем, дощем і бурею тримав у силі довгі роки, аби мої діти і їх діти жили і росли!

— Але внуки інші, як давно були, в них книжки, в них співанки інші. А дурна стара радуєси ними та будує Україну; здуріла стара від внуків. Видурюют від неї гроші на театр та на книжки та тегают стару коробку по читальнях, а вона вертає з ними додому та радуєси, як дівка. „Мой, старий, каже, але аби ти видів, який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих гачах, а люди

плещут єму в долоні, а він так говорить як у книжці, а сорочка горит на нім. Ей, якби ти си хоть раз подивив на них!“ „Я, кажу, старий, шоби си дивити на таке і не винен тому, що ти з своїми внуками наново дівочиш. Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на сине сукно, та на вогневі сорочки, бо ти така сліпа, як кртица, ти їм не вішила, відколи ти здуріла з тою Україною, то мені в мошенці все гроші хибуют.“

— Але внуки не п'ють, не гуляють і до коршми не йдуть, а гудуть, як бджола: Україна, Україна. Малий Кирило підходить мене, як дитину: „Діду, діду, я прочитаю таке файне“.

— Та читає, та добре там написано, але яписьма не знаю, а лиш через охоту малого сідаю з ним та потакую.

— Вони в мене чемні, най їх Бог благословит з їх надіями. Вони хоте нового, на то вони і молоді.

З цих дум вирвало його сонце, що зійшло, як золото, і стара, що кликала на сніданок.

— Ти вічне сонце, ти знов благословиш мене на сніданок. Та-м слабій; роса, твоя донька, не має вже на мені шо пити, самі кости. Але в мене внуків багато. Роса має кого обливати своїми перлами. А ти мамо наша, ясне сонечко, все благослови їх до сніданку.

Старий Лазар росяним листком обтер свої мокрі очі і пішов до хати між внуків.

ДУРНІ БАБИ

Присвячую політичним в'язням

Як то сталося, що жінки на ринку зробили не-дозволені збори, того ніхто добре не знає. Почалося від того, що стецівська жінка приїхала люта з Коломиї від сина, що сидить в криміналі.

— Мало-м під тими мурами не замерзла, не пускають та й решта. Хожу по морозі, душа в міні стигне, коби-м хоть з-поза ґратів уздріла его...

Жінок коло неї вже більше.

— Питаєте, за шо сидит. А лихо его знає — за газети. Уздрів через вікно жандаря та й запах мені в пазуху якіс папері. А жандар обшукав его до голого тіла, перевернув хату догори ногами та й сів. Надумав, надумав та й каже мому чоловікови: „Ідіт за цев жидівков через дорогу, най зараз прийде“. Прийшла жидівка, а жандар каже: „Обшукай цу жінку, чи нема коло неї яких паперів“. І рихтіг, вітегла з пазухи ті папері, шо міні син дав. Жандар урадувавси, поперебивав ті папері та й каже хлопцеви: „Ходіт зі мною на постерунок“. Та й як пішов, то й до сьогодні. Питала

я, питала, розвідувала, аж чую, а він у криміналі в Коломиї.

Жінок щораз більше.

— А хоть би-м і замерзла, то їду до него, то в мене наймиліща дитина, може він голоден, може его нендза їст, може за ґратами замерзає. Старий кричить, на кого решта дітей маюти лишити. А я кажу ему: „Як не хочеш завезти ід колії, то я, біг-ме, на колінах піду“. Вздрів, шо нема зо мнов шо робити, запрег коні та й повіз. Сіла я в ту колію, пудит, гадаю, зараз буду його видіти...

Жінок уже зібралася велика громада, вже й чоловіки позаду з батогами поставали і поліцай вже підслухує.

— Та нім я найшла тот кримінал, заки я там си добила, то най вас Бог боронит. Але трафивси якийс добрий панок та й каже до мене: „Чо ти, жінко, під цим муром замерзаєш?“ А я плачу. Розповіла я ему, шо так і так, і він завів мене в середину до криміналу. Стегнули з мене протокул, як я си називаю, як він си називає, відки...

Жандарм пробував розгонити, але з бабами то так легко не йде.

— Та-м виділа сина, відай ним так, від коли він, не тішиласи. „І не журітси, мамо“, і веселий він і каже: „Тут нас сидит таких багато, нічо нам не буде; як який рік-два дістану, то ми молоді, та й відсидимо“. Отак він мене розважує. Дивлюси на ті мури, на малі вікна з ґратами та й кажу ему:

„А де ж ти тут, сину, годен два роки вітримати?“ Отак я з ним мінуточку побула та й „гай, бабо, забирайси“. Але міні і це добре...

Тут уже зробилася баталія, жандармів щораз більше, жінки не хотять розходитися, крик. Якась карлівська жінка кричить:

— Ви хочете всі наші діти, шо в школах вчутси, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків запречи в ярем.

— Ви наші діти порозгонили по всім світі, мій утік на Україну та й не знаю, ци жие він, ци пропав.

— А мій гине дес у Чехах...

— А мій у німца, аби вам так легко конати, як мені оплакувати мою дитину.

Жандармів щораз більше, крик росте. Чоловіки вже пробують успокоювати жандармів, шо це дурні баби, шо вони не знають припісу...

— То най лиш ті дві жінці виступлять, ми з ними зробимо протокул, а ці решта най розходятьса.

— Ех, ми знаємо ці протокули. Беріт нас усіх!

Чи там довго, чи коротко правдалися жінки з жандармами, але за яку годину рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми. Мороз скрипів і скреготів під ногами, а ззаду йшли чоловіки з батогами.

Та кожда з них у червоній платині. Де вони годні пізнати та й який дідько з тільки бабами годен собі дати раду?...

І це була правда. До самого вечора жінки мерзли на магістратським подвір'ю, перемінювали на собі хустки, аби їх не пізнати, і не мож їх було вигнати. Треба було аж просьби, щоби їх відти позбутися.

А як розсипалися вулицями, то реготалися, як з весілля йдучи.

Звичайно, дурні баби...

Ш К І Л Ь Н И К

В громадській канцелярії купа неспокійних, крикливих жінок. Лише жандарм із карабіном сидить коло стола спокійно, і вїйт; на долівці за вїйтом у кутичку сидить дуже обдертий хлопчина й оглядає чорненькими очима публіку.

— І чого ви, жінки, хочете від цього бахура?

— Ми хочемо, аби его приперли, бо через него ані нам, ані дітем нашим нема в цім селі житя...

Закричали, заломили руки.

— Та кажіт. Тофанко, таже ви бігали до шандаря...

— А вам ще багато вповідати траба за цього байстрюка? Він збирає малі хлопці по лугах та годує їх мухами та черваками. Писки їм напухають, спати через ті плачі не можна. Діти ему віносе, шо де в хаті подиблют. Він їст із циганами здохле мнесо. Такого ще світ не видів. Відколи мама его вмерла, то він здичів, ніхто его не годує, ніхто не обначовує, ніхто не обпирає...

А хлопець з землі каже:

— Це якас дурна Тофанка, та як маму прикидали глинов, то хто мене має годувати та обперати? Шо де йму в руки, то зім, та й не голоден, шо де вкраду з плота, та й си вбираю. Б'ют мене, і добре б'ют, але я терплю. Як нема мами, то мус терпіти...

— Дивітси лиш на него, аби си скривив, аби плакав, аби си покаєв, а він ще змудра вповідає...

— Та кажіт уже, Тофанко, шо він наробив?

— Та вірідила я свого Лукинка до школи, обмила, нагодувала, дала білу сорочку, а він собі каламарчик узев та торбинку з книжками та й хліба в пазушину. А я чистю вовну перед хатов, нічо не гадаю. За якус там годину, ци пів убігає в ворота таке, як чорт, всілякими фарбами помальоване і плаче, аж крізь вуха си промикає. Лиш по голосі пізнаю, шо це мій хлопец. Вхопила-м на руки, занесла-м до хати, мию, бю, а він кричит. Рукави і пазухи в мене, як видите, закрашені всілякими красками...

Жінки оглядають фарби на сорочці Тофанки і міркують, чи фарба дасться відіпрати.

— Дитина захрипла від плачу та й вповідає мене, шо, як ішов до школи, цес копилюк перейшов его лугами та й каже: „Так і так, Лукине, скинь сорочку, я тобі тіло намалюю всілякими фарбами. Хлопці будут за тобов бігати та й сміятиси“. Хлопец скинув сорочку, а він его обмалював коло ставка всілякими фарбами. „Ану побігай“, каже,

„по лузі; як мотиль будеш“. А сам халнув его сорочку і поясок і все, та й втік в кукурудзі. Убравси, розіллєв по собі антрамент і пішов байстрило до школи...

Тофанка по цім нагналася до хлопчини і хотіла бити, та жандарм заступив його.

— А я вам кажу, шо ца Тофанка дурна. То вона гадає, шо я її боюси, як тут є шандарь та віт? А на дорозі я також не боюси, бо втечу, як вітер. А на ставу також не боюси, бо трутю в став. Та же я доста набрав бучя, доки навчивси розуму. Та мені кров йшла з очий, з вух, з горла, нім я навчивси розуму та нім ноги дужі стали. Я тепер можу від кожного втечи...

— Це, люде добрі, покаяніє. Та ви, віте, робітшо з цим чомбараном. Та він нам діти розволочує. Та дивітси, як він мрігає очима, він нас всіх на сміх побирає. О, який з себе контетний!!...

— Хлопче, но, а є в тебе вуйко, або тітка, або якас фамілія?

— Та є. Є багато, але як в похорон забирали гобортки та полотна, то ще брали мене до себе, а потім били та й нагонили та й не давали їсти. То я мусів красти. Та як було тепло, то я собі спав в збіжю або в кукурудзах, а як студено було, то я ховавси в ясла перед худобу, а худоба має горечий дух та й дихала на мене. А хлопці давали їсти, а професорка дала кафтан, такий довгий...

— А піди-ко до его тітки, тої там під лісом. Кажі, аби зараз прийшла суди до канцелярії.

— Но, та й шо ви будете з цим байстрюком робити? Та карайте его, замикайте 'го, таже ми невільні діти з хати пустити.

— То карайте, я відержу. О, який зад збитий. Дивітси, таже тут всілякі буки поприсихали...

І хлопчина підняв сорочку і показував жінкам своє тіло.

— Дивіт, дивіт! Ні встиду, ні сорому... — загуділи жінки.

— Йде вже его тітка...

В цей мент малий хлопчина заліз між ноги жандармові.

— Ой, пані шандарь! Ца тітка буде бити. Ца дуже б'є. Я все вижу в селі та й видів якос, шо до неї ходит тот Басок. То як я сказав, то вона бігла за мнов аж у сіножета та таков ковнев в мене попудила, шо мнесо вірвало. Ца би мене вбила. Бо жінки за ніц так си не гнівають, як за то, шо до них хтос ходит. Я за це доста бучя си набрав, а найгірше від свої тітки. Як від них украсти сорочку або солонину, то так не б'ют...

Усі жінки звернулися до тітки байстрючка, почали шептати між собою, підсміхатись.

— Пані шандарь! Я всьо знаю, де є в селі. Я знаю, де солонина стоїт; знаю, де карабіни закопані; знаю, де в жидів дзигарок стоїт, бо мене ніхто до хати не приймає, то я мусю ходити та й дивитиси. Ви можете мене й підвісити. Та я видів,

як підвісив Лесь свого хлопца ногами догори. Але потім таких було шандарів та доктор рубав та потім файно поховали. Лиш ці тітці мене не дайте, бо вона за того Баска дуже люта. Як до криміналу, то до криміналу, як шибеница, то шибеница, а я мусю сам давати собі раду...

ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ

Треба розповісти про смішну подію Івана Гусака, колійовця. Чи він не вдався, чи прокрався, ніхто в селі добре не знає, але всі знають, що службу стратив та дістав кількасот злотих відхідного. Молодий був, вуси добре підкручував вгору, убрання мав панське, сине, подобався жінкам та вмів говорити по-польськи та, кажуть, по-німецьки і в селі мав свою повагу. А була ще в селі вдова, вже старша, пряха добра; мала хатину і недавно піч переклала, та було тепло взимі. До кожівки треба теплої печі. А що перше, то мала вузли з грішми. То Іван пішов у комірне до неї, зимою старав вуголь і трохи горілки і булок, а пиво вже пив сам на стації.

Робив таку політику, що мужиків не мав за ніщо, попам не кланявся та мав великий жаль до Польщі і до начальника стації. Та, видно, гроші мав невеликі, бо зачав присватуватися до своєї господині, Парасочки, аби цим способом дібратися до вузлів з грішми. Але у вдови — сім розумів, годила, забігала, до шлюбу повитягала зі

скрині такого плаття, що багачки зеленіли по снігові із зависти, бо це було по Різді. Вони казали, що все це добро від них набрала, а весілля було гучне. Медових місяців довгих не було, бо Парасочка і вдова і тверда з натури та грошей не розв'язувала, а навіть не показувала. Щоправда, то нашла на чоловіка два селянські одіння, на свята і на будень, бо мала амбіцію, щоби свого чоловіка зробити газдою, аби не був ленкою, що все смердів олієм від ліхтарки та заманий був вуглем та все ходив пити пиво. Він молодий, можна з нього зробити ще господаря та привернути до людей.

Та це Парасці не пощастило і вона свої надії сховала в скриню між вузли. Давала чоловікові щораз менше їсти, не дуже допирала сорочку, відпорювала гарні прошивки та пришивала старі до сорочки і на весну Іван вже не хотів сидіти дома, а Парасочка надумала інакше. Аби гроші не пропали, то купила в межу кавалок города, дозичила в жида дві сотки і з узору підписала вексель з ручителями. Поправиться Іван, то буде мати на чім робити, а ні, то її на старість хтобудь обійде за город.

Одного разу Парасочка вночі забила в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда, а треба нести векслеу рату до міста; вона брата не має і сестри не має, то вже кілька день перед ратою годувала Івана ліпше. Вона би намалювала вексель дома, а він пішов би з ручителями і за-

платив би. Іван покмітив, що стара вертиться коло нього і був цьому радий. Стара дасть гроші на рату, дасть на тринкар, налагодить добре їсти, а як жидові скаже, що стара не мала цілої рати, бо не встаралася, то може і пива випити і добре забавитися і стару за старі прошивки добре віріхтувати.

Осіннього досвітка Парасочка налагодила їди доброї і багато: хліб білий, п'ять злотих для ручителів і чоловіка на горілку, та ще для кожного по шклянці пива. Гроші для жида стояли на столі купками, добре пораховані. Парасочка зав'язала їх у вузлик, а гроші на трактамент всипала йому в кишеню, бо вбрався в колійницьке одіння. Харчі гарненько склала в писану тайстру, додала чистий шматочок сала і, як зачало розвидатися, пустила чоловіка в дорогу. Має повернути за ручителями і з ними йти до міста. Він так зробив, ручителі сказали: „Гай, гай, ідемо, ти наперед іди“, і так Іван подався лугами до міста.

Ішов, ішов, аж надибав двох жовнірів з гверами; якби не та писана тайстра, нічого би й не було, а так сталося паскудне й болюче.

— Марш, кабане, назад додому.

Іван зачав говорити по-польськи, що має платити вексель, що через те мусить йти до міста. Витягнув вексель з кишені, показував до очей жовнірам і не вертався. Та жовнір жовніром, чогось має гвер..., як відвернув руку, як загатив у зуби, то мало Іван ними не вдавився; виплював

у долоню і зуби і кров. Зачав кричати і з червоним векселем у руках та з писаною тайстрою на плечах зачав утікати. Сам не знав, чи взад, чи вперед тікає. Аж оглянувся коло моста і спам'ятувався, що він вже під містом. В роті пекло, зуби тримав у кулаці разом з векселем та, боли, вузол з грішми був у пазусі, лише треба було якось обмити кров та затамувати. Зліз до ріки, мив лице і полокав рот та намацував язиком порожні ясна. Став беззубий. Але відпочав на ріці, віддихався та й зараз думкою потішився: болить та переболить, в роті крім тих трьох зубів є ще багато, а гроші старої пропали, бо він не дурний признатися, що втік з грішми: жовніри забрали та й решта.

Він чоловік інтелігентний, то повернув до доктора Подюка, аби дав йому свідоцтво лікарське. Навіть заплатив за лікарську пораду, докладно оповів, як то було, показував на долоні зуби, та лікар піджартував з нього, бо, видно, подібний до інших людей, яким все смішно, як ближньому висиплюють кілька зубів з рота. На свідоцтві лікарським нічого не було написано, лише, що Іванові вибили, як казав, три зуби і що доктор більше нічого не знає. Як жид прочитав йому в місті це свідоцтво, то Іван сказав, що кинув гроші в болото, що таке свідоцтво пuste.

І побавився Іван в місті добре. Тракував і напоював знайомих ще ліпше, оповідав багато про свою пригоду і цілком вдоволеній вертав додому.

Але як доходив до села, то дізнався, що тої днини били ціле село. Йому лишилося ще трохи грошей, то він вернувся в луг, заборпав їх під корч і так з писаною тайстрою, але без трьох зубів вернувся додому. Оповідав старій довго страшну історію, як його тяжко позбиткували, як забрали всі гроші, роззявляв рот аж по вуха і показував пальцем порожнє місце, де рано ще були зуби, презентував кривавий вексель, а тайстру дідько знає, хто спорожнив. Тому всьому лиш Парасочка вина, бо їй забагається міста, векслів. Парасочка зарюмала за грішми, але збоялася виходити з плачем перед хату, аби люди чули, так як треба би робити.

Вона цілий день надивилася на таке, що найі гроші пропадають. Але й вона була вдоволена потихоньки, що її пан так добре дістав від других панів.

У НАС ВСЕ СВЯТО

Як почали просити старого Палату та й врешті упросили, аби оповів їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з селянського життя. З його білих вусів курилася іронія.

— Я вже маю вісімдесят літ та й живу мабуть вісімдесят літ отут на однім місці. Були такі часи, коли я був паном, тоді, як служив у дворі писарчуком під рукою економа. А були такі часи, що я не вилазив з церкви, як був дяком, і тоді говорив так, як всі попи говорять, боявся потім всіляких духів. Як був музикантом, чи то нечищена горілка, чи то нервові заняття по ночах з циганами, все те наводило перед очі всіляку нечисту силу. Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде така безконечна і страшна, що святі на образах ховаються у свої яскраві шати. А сопілка висотує з грудей такий сум, що молоді парубки хиллять дуже широкі плечі додолу і брудними рукавами обтирають сльози, а потім складаємося на око горілки та посилаємо найсміливіших двох або трьох до корчми. За ними тягнуться всі чор-

ти, визвані в хаті, там їх так багато, як на весіллю. А по дорозі пристають до них страхи з-під мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто, йде з парубками ціла банда. То вже як отворить арендар, то розливає зо страху горілку, бо руки йому трясуться, бо цих парубків ловила нечиста сила аж під його двері. Розповідають так докладно про тих дитчиків, що все були існіські такі, як арендар. Жид рахує гроші або й без грошей вигонить їх з хати і засуває двері на всі спусти. Нераз заходили, як жид дуже скоро гасив, до його курника та що попало, тому крутили відразу в'язи. Гуска — не гуска, курка не курка. З горілкою і добиччю приходили веселі, бадьорі, здається, що чорти не хотіли брати участі в каригіднім ділі і вже не приходили з парубками до хати. Заслонювали веретами вікна, на сопілці не грали ані не співали, але ломили сусідські плоти, і піч незабавки гуділа від червоної полуміні. Господиня і сусідські дівки поралися та варили м'ясо, господар хати шукав келішка, але великого, і все йшло скоро вперед. За півтори години сиділи всі коло стола, пили та їли, але байок не вповідали. Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш голосніше крикнув. Як різне по морді, то й кров лється в порцію. Так мусіло бути, бо буки тоді ще давали. Піде злodyга-жид до вйта, нанесе горілки йому, а той збере радних і, як знайдуть в хаті при забаві, то найменше по двадцять п'ять

буків дістане кожний. Як бачите, дисципліна мусіла бути, небезпека перед ворогом велика...

— Та пийте ж цей чай, горілки тепер нема та й не можу пити, а ви не парубки, але учителі з високими пенсіями.

*

— А за теперішні часи, панове колеги, дійсно тяжко вам до забави розповісти. Я учителював по своїй кар'єрі музиканта довго, тридцять п'ять років, привик до неписьменних мужиків, то були діти і їх міг хтобудь повернути в свій бік. Ще боялися дуже панщини і панів, жидів отак не мали за ніщо, сміялися з них. Потім зачали заводити товариства тверезости, бо дуже стали ґрунти тратити. Зайдуть до мене, до школи, вйт та й радні та й пленіпотенти, повигонять дітей зі школи, порозсідаються в лавки і п'ють та співають, що аж заля шкільна, п'ять метрів широка і п'ять довга, вилазить з вуглів. Досвітком приходять жінки шукати чоловіків, намовляють їх додому і намовляючи сідають та п'ють горілку з ними і знов на двадцять чотири години є мішане товариство. То тут аби вже був професор університету, то не видержить довше, як добу, так, що я не раз вставав з-під лавки, а на лавках, на катальозі валялися недоїджені оселедці, кавалки сала, а чути було горілкою катальюги ще з місяць. Не то, що тепер, панове колеги. Збереться бувало рада і ухвалить: „Так і так, це професор нелюдений, він дітий нам не вчее добре“, зберуться до старости,

вернуть з папером, но і дадуть пару волів, заладують тебе з родиною і їдуть в інше село годитися: кілька корців збіжжя дістанеш, кілька дров, чи маєш псалтир читати в церкві, чи цілу службу співати. Мúка була, і тому треба було і пити, і терпіти, і вонітувати разом. Та, як кажу, прийшла тверезість, а потім парасолі, а як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки і газета, наука Наумовича, змінювався селянський світ, та поволі. А потім вибори та хрунівства та „Січи“, вже ні панів, ні жидів ніхто не боявся. Йшла така велика лава в червоних стяжках, що всі вступалися з дороги.

*

А найновішого інтересного я небагато годе розповісти. А отут дивіться через вікно. Це такий кутик мого села, навіть має назву. Цей кутик під панським лісом. Ліс шумить, навіває в душу всілякі забаванки; то платви треба, то оголоблів до саней, то молоді смерічки на деревце весільне, багато люди потребують ліса. А з того ревізії по хатах, процеси, кошти і кримінали. Тамті кути села не мають тих лісових навичок, а ці одідичили по предках. Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом. Десь давно по другім кінці села, того вже відси не видите, то був великий став, то там довгі роки, і я пам'ятаю, ще валялися сіті та неводи, але то давно, здається, що і той кут ставовий мав свою дідичність, але став

висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність. Через то цей кутик, перед вікнами в мене, дивний є, розпроцесований, розжертий, щодня ліцитації, бо такої зажертости між властями і мужиками я не тямлю. Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого, я того, що тепер, ніколи не бачив. Йде боротьба безпощадна і отаку вам забавну історію скажу: Я вже і очей добрих не маю, але дивувало мене то, що майже щодня бачу вулицями людей святочно вбраних. І хлопці і жінки і діти. Чи пам'ятка, чи яке церковне свято, забогато свят. Питаю свого старого сусіда: „Даниле, а кажіть, чи таких багато свет у вас настало?“ — „Ге, пане навчитель, такі светошні чеси настали, бо видите приходе з дзвінками пани та всю одежину хапають, котра добра, а коло церкви стоїть наш вартівник. Як лиш вздрит бричку з панамі то біжит щодуху на цей кутик. Все, що жиє, кидає з рук роботу і вбираєси в светошне, а на постели та й на лаві все дранте стоїть так, що пани то в руки не хоте брати. Отож пани спацірують та й мужики спацірують, та й таких свет у нас кілька раз на тиждень, бо Бог знає до кого прийдут. Оден за кримінал, оден ручев, тепер межи людьми нема реду. Зразу то ховали в такого газди, шо він без мотилиці, але прийшли такі зрадники, то як напали пани на того газду, то вивезли відти шос сім фір найкращої одежини. А шо млинків, січкарень і возів. Зойк під небо був, але не помогло, то відтогди,

пане навчитель, як пани є в нас, то мужики світкують і ходе по-світошному. А ви фасуете пенціі, то можете ходити подерті.“

* .

Так, панове колеги, це є найцікавіше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м дуже старий, но, і дурний.

Г Р І Х

Вдова Марта давно хора, хоче вмирати, бо закликала до себе свої дві сестри і приятельки. Гости посідали на лаву коло постелі і під вікнами, а Марта з подушок каже:

— Не набула-м си на цім світі, не натішила-м си, а нагрішила-м... Дохтор каже, що кожда моя година дарована, та тому вібачейте, шо-м вас закликала від роботи.

Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися.

— Смерть, сестри, болюча, а моя смерть проклетя буде навіки межи людьми. Гріх маємо такий, шо ні мій чоловік негоден був вітримати, ані я, жилава баба, негодна-м го донести до краю.

Роззявила рот і пальцями хльопала з миски воду в нього, аби могти свое сказати.

— Знаете, шо-м кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатиси, та й сповідала-м си, але правди-м не сказала, відай, тому, шо шелестит на нім риза, або тому, шо дуже дивитси в очи, або тому, шо язик не повертаеси... Сказати другому

свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним грішні, але аби мій сказати, то траба зуби розважити червоними кліщами, аби палахкотили, як ладан на Різдво...

Її сестра Марія підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися.

— То вже вам буду сповідатися, бо видите, яка-м суха, то в найбільше деревище не влізуси і таке гирке тіло земля негодна пролігнути... Хлоп все від баби слабший, то мій чоловік лиш рік вітримав, а я вже роки. Ми мали спільний гріх, та він по році лишив мене саму, аби-м го двигала без него, а то й моя пайка така тяжка, що залізо під нев пішло би в порох...

— Ми обое спалили село, знаєте? В саме полудне пішло кровйов попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якос не доцегнуло. Він, аби не кричети, сипав порох у рот з землі, але зойк з серца роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водов та й тримав заедно повний рот води, а потім викидало з него воду, а він знов нив, або не кричети... Село курилося, почорніло, чорні люди голосили, а він сидів коло води добу, чорний, мокрий, склонивси та й заснув в болоті. Хотіла-м го стегнути на сухе, та як ні вдарив коновков, то й я легла в болото коло него; так си належело.

Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витеса-

ні. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила. Розливала по пазухах.

— То ви лиш від цеї мови ніби дураете, шо-сте тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... А хоть би-сте про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалиси, то я вже не боюси, а хоть дзвоніт на гвавт в дзвони, то я також не боюси, хоть ні тегніт всіма дорогами по груді та закопайте розтресені кісточки по нечистих місцах селом, то вже я лекшу муку буду мати, як тепер. Цес гріх я вже двигати не годна. Маріє, душуси, підопри голову, най докінчу сповідь. Чи пече ца голова, як смола, в руки?

Жінки мовчали. Від цієї тиші оглух би навіки дзвін.

— А зайшло з цього. Як прийшли до села вже по войні, то повісили чоловічого брата, шо дес був довго на Україні. Ми его відрубали з чоловіком та привезли в рантухах додому та споредили парубка, як паву, але язик негодни були заправити в рот. А мій дурний вхавив ніж та хотів відрубати. Добре, що-м руков сперла, розрубав аж по кістку, а як закривала-м лице его братови червонов платинов, та моя кров закровавила платину, то дала-м другу. Ви знаєте, шо мій чоловік від похорону замовк, не сказав відтогди ані одного слова, ходив селами та розшукував братних товаришів з тої войни, а потім тоті товариші прихо-

дили до нас та гостилиси. То якіс такі люди, шо револьверами грают до данцу, шо в кожді кишени мают бомби, шо якіс блискучі ножі ховают помежи ребра, таких ніхто не видів. Кажут, шо нагнали нас з нашої землі, шо будем міститиси на смерть, а жите наше фурети будем ворогови під ноги, як вушиву сорочку на війні... Та тут і нахвалили, аби спалити двір. Та й підпалили з моім чоловіком. Та панови нічо, а половина села розсипаласи на сажу.

Марта простягнулася і заперла очі, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лица, як з каменя. Марія здоймила з сволока жовту свічку і всі шукали сірників, а як засвітили, то поклали до Мартиних рук і вона ожила.

— Я ще не вмерла, але зараз буду вмирати. Коби вмерло зо мнов і сумліне моє! Це Бог добре вчинив, шо сумліне не говорит голосно. Най си сховают товариші мого чоловіка з бомбами і револьверами. О, то як сумліне заговорит, то такі слова палючі в кожді жилці, шо ті слова скалу розсиплют на дрібен порох. Найстрашніше то слово від сумліня. Я тих слів ніколи не знала, ніколи-м не чула. Відки вони си в міні взяли, це лиш Бог міг пустити своїми руками в мене. Блискавка по небі не така страшна. То слово то проклін, який задушит всьо, шо на землі жие.

— Марійко, буду вмирати. Кажи людем, най собі розберут мій маєток і мого чоловіка. Я їм

нічо попбвнити не годна, а на споді в скрини є карточка від товариша мого чоловіка. Дес з далеких країв пише, шо прийде до нас двоїх, уже волних. Там є знак до него. Напиши йому, шо такого, як ми наробили, ніхто не здержит на собі, шо-м від того повмирили. Тепер давай свічку, я вже не ожию.

Примітки

1. САМОМУ СОБІ, 2. У ВОЗДУХАХ ПЛАВАЮТЬ ЛІСИ..., 3. ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ..., 4. ПІД ГОРОЮ КОЛО ЛІСА..., 5. РАНЕНЬКО ЧЕСАЛА ВОЛОССЯ...: В листі до Вацлава Морачевського з травня 1897 р. Стефаник пише про посилку в листі сімох „образків“. Ці сім образків це поезії в прозі і перша редакція кількох пізніше опублікованих новель, а саме — подаємо за нумерацією Стефаника: 1. У воздухах плавають ліси... — поезія в прозі, 2. Над його головою голуб... — перша редакція новелі „Портрет“, 3. Городчик до Бога ридав... — поезія в прозі, 4. Йшов з поля... — перша редакція новелі „Діти“, 5. Під горою коло ліса... — поезія в прозі, 6. З хорім надвір... — перша редакція новелі „Виводили з села“, і 7. Раненько чесала волосся... — поезія в прозі з присвятою (Вацлавові), очевидно Вацлавові Морачевському. Крім цих сімох „образків“ Стефаник у тому ж листі вислав також поезію в прозі „Самому собі“, яка не має нумерації, а яку з огляду на її програмний характер подаємо як першу. Автографи листа і поезій в прозі зберігаються в архіві проф. д-ра Вацлава Морачевського у Львові, звідкіля їх передруковуємо. Перераховані вгорі поезії в прозі друкувалися вперше в місячнику „Радянська Україна“, Київ, 1941, травень, № 2, стор. 103—105, крім поезії в прозі „Під горою коло ліса“, що тут друкується вперше. Як виходить із тексту листа, Стефаник написав ці поезії в прозі на весні 1897 р.

6. ВНОЧІ, і 7. І ЧОГО ТИ, СЕРЦЕ МОЄ...: Ці дві поезії в прозі друкуються з автографів, що зберігаються в рукописному відділі Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка, Академія Наук у Києві. Поезія в прозі І чого ти, серце моє,... присвячена Ользі Гаморак, пізніше дружині письменника; написана вона в 1897 р. В автографі поезії в прозі Вночі під текстом є дата її написання: 1. VI. 1897 р. Обидві ці поезії в прозі появились вперше в місячнику „Радянська Україна“, Київ, 1941, травень, № 2, стор. 104—105.

8. СИНЯ КНИЖЕЧКА: За неопублікованим спогадом Дениса Лукіяновича п. н. „Невідоме з біографії В. Стефаника“ прототип цієї новелі п. н. „Форналь Антін“ появилася друком ще в 1890 р. в гімназійному журнальчику „Поступ“, № 3, редагованому в Станиславові, а вибитому на гектографі в Тернополі. У відомій редакції новеля друкувалася вперше в газеті „Праця“, Чернівці, 21 листопада 1897, № 15—16, стор. 119—120, під криптонімом С. Новелю передруковуємо із збірки „Мое слово“, Львів, 1905, Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, стор. 9—11. Присвячена вона „Дунечці“, Євдокії Калитовській, дочці великої приятельки Стефаника Євгенії Калитовської, в домі якої в с. Трійці він написав Синю книжечку. Цю збірку письменник дуже дбайливо підготовляв до друку, більшу частину новель, що ввійшли в неї, проредагував ще раз, сам переводив останню коректу, тому тексти новель цієї збірки треба вважати за останню авторську редакцію.

9. ПОРТРЕТ: Новеля є портретом о. д-ра Атанасія Окунівського. В першій неопублікованій редакції, яку Стефаник у травні 1897 р. вислав Софії і Вацлавові Морачевським, є навіть присвята „Д-рові А. О.“. Вперше друкувалася в збірці „Сина книжечка“, Чернівці, 1899. Накладом друкарні товариства „Руської Ради“, стор. 127—130, звідкіля її передруковуємо. Час написання новелі: весна 1897 р.

10. ДІТИ: Ця новеля появилася вперше в збірці „Камінний хрест“, Львів, 1900, стор. 59—62. Передруковуємо її з авто-

графа, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 933/П 6 I, стор. 1—5. Час написання новелі: весна 1897 р.

11. ВИВОДИЛИ З СЕЛА: Ця новеля друкувалася вперше в газеті „Праця“, Чернівці, 24 жовтня 1897, № 14, стор. 111—112, п. н. „Виводини з села“. В пізніших передруках автор змінив назву новелі на Виводили з села. Тут передруковується із збірки „Мое слово“, стор. 67—69. Дата написання новелі: весна-літо 1897 р.

12. СТРАТИВСЯ: Новеля є продовженням новелі „Виводили з села“. За сюжет її правило авторові самогубство його двоюрідного брата Луки, що трапилось у половині 90-их років минулого століття у Львові під час відбування ним військової служби. Вперше ця новеля появилася в чернівській „Праці“, 1897, № 15—16, стор. 116—117, без підпису автора. Передруковуємо за текстом збірки „Мое слово“, стор. 73—76. Новеля написана, імовірно, в 1897 р.

13. У КОРЧМІ: Ця новеля друкувалася вперше в „Праці“, 1897, № 15—16, стор. 117—119, під криптонімом С. Передруковується із збірки „Мое слово“, стор. 55—58. Новеля написана, імовірно, в 1897 р.

14. САМА - САМІСЬКА: Прототипом цього нарису можна вважати поезію в прозі „Під горою коло ліса“. Вперше друкувався він у „Праці“, 1897 р., № 15—16, стор. 124—125, під криптонімом С.; передруковуємо із збірки „Мое слово“, стор. 133—135. Час написання нарису: літо-осінь 1897 р.

15. ЛИСТ: Сюжет новелі це правдива подія, що трапилася в квітні або травні 1897 в Пістині біля Косова. Селянин Федір Котюк, відомий на Покутті і Підгір'ю агітатор української радикальної партії, приятель Стефаніка, вбив свою жінку за те, що вона за намовою посіпак косівського старости не дозволяла йому вести виборчої агітації. Саме тому Стефанік присвятив цю новелю „політичним арештантам-мужикам“. Вперше вона появилася в чернівській „Праці“, 1897, № 17, стор. 130—132, під криптонімом С. Передру-

ковуємо за текстом збірки „Мое слово“, стор 41—44. Час написання новелі: літо-осінь 1897 р.

16, 29, 32, 39, 40, 45, 47, 51, 53, 54, 56: — Про теми новель під цими числами заговорив сам автор у мемуарній статті п. н. Під вражінням вистави „Землі“, написаній в 1935 р. з приводу інсценізації його новель театром „Заграда“. Повний текст названої статті Стефаніка такий:

Під вражінням вистави „Землі“.*

Я мав ще на Різдво поїхати до Львова й дивитися на цю „Землю“ директора „Заграви“, але студінь не дозволила й так я бачив „Землю“ аж навесну в Коломиї, а другий раз в Снятині.

Не можу тепер заіти свого страху перед виставою „Землі“. Непокоїло мене, як вистава піде. Я знав і знаю, що я не можу мати публіки. Чи ця публіка знайдеться в театрі, де інсценізовані мої маленькі оповідання, і чи дир. Блавацький буде в силі поставити моїх героїв так, щоби вони заінтересували ширшу публіку? Я боявся, що страчу і ту невеличку публіку, яку дотепер мав, а найбільше непокоїв мене покутський діалект. Сам він, цей жаргон, тяжкий і негарний і добре говорив Черемшині пок. Сильвестер Яричевський, що цілий зміст Стефанікових новель є „мой, та мой“ — Черемшина був у далеко кращому положенні, бо його гуцульський діалект далеко кращий і заквітчаній дуже багато всією красою наших гір. Проф. Яричевський мав багато рації, — не всі діалекти мають місце в літературі, ліпше їх брати до етнографії. І за цей покутський діалект — як кажу — я лякався і не дурно. Крім Блавацького ним не годен ніхто говорити. Кождий діалект, як кожда мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старости, або мусить бути вивчений спеціально наукою, інакше він стає жаргоном, трохи блазнуватим, а трохи насмішуватим над говорючим чоловіком. А вже перенятися фразою, бо я фразесович, то треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту. Я не міг з молодих літ аж дотепер навчитися мови інтелігентного оточення, і давно і тепер. Най Бог криє, які прикrostі мав Федькович, що наслідував

* Вперше надруковано в газеті „Новий Час“, Львів, 25 січня 1937 р., ч. 15.

Шевченкову мову. Та він великий поет, а по нім то вже прийшли Тарасики, а по Тарасиках не приходив уже ніхто, лиш жаргон всіляких інтелігентів і всіляких партій, далеко поганіший від жаргону Покуття, навіть вірші і проза Франка були для мене худі і сухі. Він, аж почувши в собі страшну слабість, вижбухав з себе „Мойсея“ і найшов свою велику мову. Тому, що я з природи лінивий, то я не начився мови Куліша і Панаса Мирного і цього я прилюдно каюся. Не раз треба радити, що наша літературна мова тепер займає так багато місця в літературі, науці й публіцистиці. Без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики. Через те не могу радити нашим поетам і письменникам писати діалектом. Я вже давніше просив проф. Василя Сімовича, щоби переклав українською мовою мої жаргонові образки. — Але вертаю до речі, до вистави „Землі“. Трудно було дир. Блавацькому ставляти ту „Землю“, бо земля, як її обробити гарно, то вона прекрасна, але іти по ній грудою, найбільше непотрібним бур'яном, який вона родить, є річ погана. Це не прегарно оброблена земля, про яку я читав в Євгена Чекаленка і про яку я читаю в Тичини і Рильського.

Блавацький, щоправда, показав мене ширшій публіці, публіка була навіть зворушена, але все ж це не драма, лиш розкидані матеріали до драми. Цьому винен я, а Блавацький, що міг, то вчинив.

Слово поета в інсценізації „Землі“ — це був приватний лист, який я написав до жінки, що її любив аж до смерті. Я не люблю про себе говорити й аж примушений написав „Мое слово“, бо так хотіла адресатка.

„Вона — земля“ — це була розмова мого батька Семена з людьми, утікачами з Буковини. Мій батько навіть дуже негарно говорив про жінок, яких Данило привіз на його подвір'я. Ті нечемні слова — я пропустив, а решта так і було.

„Сини“ написані для наших жовнів, які повернули з визвольної боротьби, а Максим дійсно лишився сам, чи лиш він один...

„Марія“ — початок війни Січових Стрільців. Вона до недавня жила тут, близько коло мене. Умерла в більшому завзяттю, ніж по програній війні, а сини її розлізлися десь по світі. Вона до смерті, ця Марія, панувала над оточенням.

„Злодій“ — з третьої картини — річ, яка мене на старість дуже зворушила і найбільше мені подобалася. Оповідання остільки неправдиве, що жінка Гьоргія таки урятувала злодія, а потім лежала хора зо два місяці і я її лічив, та все

вона була вдоволена, що не дала вбити, а навіть її Гьоргія був дуже задоволений.

„Побожна“ — мало що варта, як оповідання, а „Морітурі“ річ слаба і не треба було мучити акторів і публіки.

По виставі, їдучи додому, вставали переді мною інші герої моїх оповідань, особливо Іван Дідух з „Камінного хреста“. Він дуже не хотів покидати свого камінистого ґрунту, та діти, невістки і доньки, не давали йому жити, і він лиш тому втік до Канади, щоби могти жити далше. Він дійсно ще довго жив у Канаді, але писав мені, що все чуже довкола нього і що його фарма йому немила, та його дітям добре поводиться.

Іван з „Кленових листків“ розпливався все в моїй уяві, я не міг нагадати собі його обличчя. Я боюся, що це не був правдивий чоловік, а так нахапаній з усіх усюдів.

А я добре пам'ятаю старого Федора з „Палія“ — і він таки підпалив Курочку, бо сам мені признався, але Курочка зараз побудувався, а Федір пішов жебрати селом.

Тома Басараб з „Басарабів“ — це один з багатьох Басарабів, які поповнили самовбивство. Як моя мама не заходила коло всіх них, аби не вішалися, то ані одного не врятувала. Їх чотири поповнили самовбивство.

Більше я не міг нагадати собі моїх персонажів тому, що, мабуть, вони нахалані зі всіх усюдів, а я вже забув про них.

Неодна постать моїх образків коштувала мене багато праці й паперу. Всі вони розплилися, як хмара, та може молоді поети і письменники десь їх подібають, бо вони високо тепер літають, і привітають їх від мене, бо я лишився на землі і лише завдяки Блавацькому нагадав собі про них з радістю і смутком.

16. ПОБОЖНА: Ця новеля була вперше надрукована в „Праці“, 1897, № 17, стор. 132—133, передруковується за текстом збірки „Мое слово“, стор. 61—63. Написана, правдоподібно, в 1897 р.

17. ВЕЧІРНЯ ГОДИНА, 18. З МІСТА ЙДУЧИ, 19. ЗАСІДАННЯ: На початку 1898 р. Стефаник послав редакції Літературно-Наукового Вістника (ЛНВ) три новели: Вечірня година, З міста йдучи і Засідання (первісна назва цієї новели була „Старі і молоді“). Один з членів редакції, здається Олександр Борковський, відповів авторові, що в нього

є „обсерваційний талант“, що він вміє, як фонограф чи стенограф, передавати розмови селян в покутському діалекті, що його новелі дуже короткі, за „борзо шкцовані“, що вони „сирій матеріал“. В листі, датованому „Краків, 11. III. 98“, Стефанік відповів Осипові Маковееві, тоді редакторові ЛНВ, ось що:

„Година вечірня“ то така дивна година, що навіває на душу усакі спомини. Спочатку вони мотаються, зникають, як хмарка на небі, а потім запановує один спомин, і він тримає душу в тузі через ту годину. Це образ без рамців, але образ.“

„Балакають собі пролетарії „З міста йдучи“ за того життя, що минуло і що вчора пропало. Говорять про минуле, про традицію і вже починають фантазією перетикати дійсність. Це зав'язок байки, або байка за добробут. Чи може мистецтву не впасти до вподоби, що вона чує три голоси мужицькі, як полем розходяться і байку творять? Чи доконежно тут голосу автора, або опису тих ротів, що балакають? Хіба мистецтво не є учитель гімназії!“

„Або зійшлися радні на „засідане“. Йде товариська розмова. Зарисовується в тих розмовах і старий мужик-твердовірець, і новітній, що щось читав з літератури радикальної, і війт боягуз. Зарисовується якась зміна, що наступить за якийсь час і поділить тих радних на табори. Але все те неясне ще, як неясні ті думки, котрі привандрують з міста в село. Такі засідання нині по всій Русі можна найти. Я хотів дати образ такого засідання, а не злодійки. Чому мені редакція радить описувати злодійку?“

Всі ці три новелі були друковані вперше в ЛНВ, 1898, травень, т. II, кн. 5, стор. 129—142. Передруковуємо їх за текстом збірки „Мое слово“: „Вечірня година“ стор. 143—146, „З міста йдучи“ стор. 25—31, „Засідання“ стор. 15—21. Дата написання новель: друга половина 1897 р.

20. СВЯТИЙ ВЕЧІР: Новеля появилася друком уперше в газеті „Будучність“, Львів, 1899, № 2. Передруковуємо із збірки „Мое слово“, стор. 47—51. Приблизна дата написання: 1898 р.

21. ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ: Ця новеля вперше появилася друком у збірці „Сина книжечка“, Чернівці, 1899, стор. 39—44.

Передруковуємо її із збірки „Мое слово“, стор. 79—82. Приблизна дата написання: 1898 р.

22. МАМИН СИНОК: Це погідне оповідання присвятив письменник Юрієві Морачевському, тоді трілітньому хлопчикові. Оповідання появилася вперше в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 47—53; передруковуємо за текстом збірки „Мое слово“, стор. 101—105. Приблизна дата написання: 1898 р.

23. МАРИСТЕР: Ця новеля друкувалася вперше в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 57—64. Передруковуємо її із збірки „Мое слово“, стор. 93—97. Приблизна дата написання: 1898 р.

24. ОСИЊ, 25. ШКОДА: Обидві ці новелі друкувалися вперше в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 101—115, передруковуємо із збірки „Мое слово“, стор. 115—123. Приблизна дата написання новель: 1898 р.

26. КАТРУСЯ: Вперше ця новеля появилася в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 75—84. Передруковуємо її за текстом збірки „Мое слово“, стор. 85—90. Новеля написана, імовірно, в 1898 р. або з початком 1899 р.

27. АНГЕЛ, 28. АНГЕЛ: Дві новелі під однаковим наголовком, сюжетом, правда, нагадують одна одну, але з огляду на їх мистецьке оформлення треба визнати їх за два самостійні оповідання. Тому подаємо їх нарізно. Перша новеля друкується вперше з автографа, що зберігається в архіві небіжчика Юрія Морачевського у Львові, якому автор і присвятив її. Час її написання: 1898 р. Друга новеля друкувалася вперше в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 87—92, з присвятою „Зонечці“, тобто Софії Данилович. Передруковуємо її за текстом збірки „Мое слово“, стор. 109—112. Написана, імовірно, в 1898 р. або з початком 1899 р.

29. КАМІННИЙ ХРЕСТ: Ця новеля друкувалася вперше в ЛНВ, 1899, червень, т. VI, кн. 6, стор. 255—265. Вдруге появилася в збірці „Камінний хрест“, Львів, 1900, Накладом М. Яцкова і С-ки, в яку ввійшло ще вісім інших новель. Ціла ця збірка мала присвяту: „Старшому моему Другові

Кирилові Гаморакові — автор". Новелю передруковуємо з неповного автографа, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517, де збереглися сторінки 4—12, 14—19 і половина 20-ої, останньої сторінки. Решту тексту подаємо за збіркою „Мое слово“, стор. 155—167. Новеля написана, імовірно, в 1898 р. або з початком 1899 р.

30. САНЧАТА: Автограф сценки зберігається в архіві небіжчика Юрія Морачевського, в листі письменника до нього. Сценка попереджена таким вступом:

„Коханий Юрчику! Я прошу та прошу Твого образочка, та й не можу допроситися. Тепер посилаю Тобі образочок писаний, може за нього дістану Твій. Знаєш наші села? То тепер таких образочків, як отой нижче, сотки діються. Малі хлопчики кукають з-поза горну і добре обсервують, чи мама або сестра не зобачить їх саночок. Сотки таких хлоп'ячих сценок тепер по селах. Цей мій образок давній, але я його віднайшов і даю Тобі його, бо він хоть не штудерний, але файний. Такий файний, що моя сестра і моя мама питалися мене, чому я збрехав та й перехристив Василя на Йвана. Але читай!“

Далі йде текст цієї автобіографічної сценки. Дата листа, а тим самим дата написання сценки, невідомі, імовірно, написані 1898 або 1899 р. Вперше друкувалася ця сценка в місячнику „Радянська література“, Київ, 1941, квітень-травень, кн. 4—5, стор. 189—191.

31. ПРО ХЛОПЧИКА, ЩО ЙОГО ВЕСНА ВБИЛА: Ця казочка, написана також у листі до пок. Юрія Морачевського; друкується вперше з автографа, що зберігається в його архіві у Львові. Написана, імовірно, 1898 або 1899 р.

32. МОЄ СЛОВО: В листі до Ольги Гаморак з лютого 1899 р. находимо таке цікаве місце про цю новелю:

„На Вашу адресу посилаю також мое „Confiteor“ (така була перша назва новелі — Ред.) — признаюся, писане до сестри Калитовської. Тому посилаю до Вас, бо хотів би-м, аби крім Вас двох ніхто не читав. То є моя біографія, держана в тоні *Wahrheit und Dichtung*. Натурально, що я не заказую його показувати, але прошу, аби-сьте не показу-

вали. Висилаю завтра, аби прийшло якраз на вівторок, коли Калитовська буде у Вас.“

Вислана Стефаником поезія в прозі збереглася і має присвяту: „Писано для П. Євгенії Калитовської на її уродини д. 28. II. 99“.

Мое слово появилось вперше друком в ЛНВ, 1901, січень, т. XIII, кн. 1, стор. 15—17. Передруковується із збірки „Мое слово“, стор. 149—152, при чому взято під увагу також автограф цієї поезії в прозі п. н. „Мої слова“, що зберігається в архіві І. Франка в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 238, стор. 313—329, хоч цей автограф не є її останньою редакцією. Поезія в прозі написана на початку 1899 р. в Кракові.

33. ПІДПИС: Новеля розказує правдиву подію про те, як Євдокія Стефаник, небога письменника, вчила мешканців його рідного села Русова підписуватися, щоб не платили високих оплат за удостоверення підпису на векселі. Вперше появилася ця новеля в ЛНВ, 1899, березень, т. V., кн. 3, стор. 287—289. Передруковуємо із збірки „Мое слово“, стор 35—38. Дата написання новелі: січень-лютий 1899.

34. НОВИНА: Новеля розповідає подію, що трапилася в селі Трійці на Покутті у грудні 1898 р. В листі з того місяця і року до Вацлава Морачевського Стефаник, описавши цю страшну подію в формі новелі, що майже не різниться від пізніше друкованого тексту, додає таку замітку:

„Шкода, що нема вже тепер русалок, Катрусі було би ліпше, як Гандзуні. Отакіх якихось історій так багато діється по селах, що вони, як опирі, кров випивають. Все то є матеріял. до заповнення „новинок“ газетярських. Ой, так гірко!“

Новеля вперше друкувалася в збірці „Сина книжечка“, 1899, стор. 119—124. Передруковуємо її із збірки „Мое слово“, стор. 127—129. Новеля написана взимку 1899 р.

35. ЛАН: Новеля була надрукована вперше в збірці „Камінний хрест“, Львів, 1900, стор. 69—70; передруковуємо її із збірки „Мое слово“, стор. 139—140. Приблизна дата написання новелі: 1899 р.

36. СКІН: Як це стверджує лист Стефаніка до Михайла Павлика, датований „Русів, 29. XI. 99“, письменник написав цю новелю восени 1899 р., коли піклувався своєю вмираючою матір'ю. Вперше друкувалася вона в газеті „Громадський Голос“, Львів, 1 грудня 1899, № 23, стор. 187—189. Передруковуємо її із збірки „Дорога“, Львів, 1901, Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, стор. 5—7. Збірку „Дорога“, як і збірку „Мое слово“, письменник готував дуже дбайливо до друку, сам переводив останню коректу, тому тексти новель цієї збірки треба вважати за останню і найкращу їх редакцію.

37. ДОРОГА: В листі до Ольги Гаморак з лютого 1900 р. Стефанік пише про цю поезію в прозі: „Посилаю „Дорогу“ для сестри. Вона дуже велико правдива, хоть смутна. Тримайте у себе, аж передасте в руки“. Цей текст „Дороги“ трохи різниться від останньої редакції; він зберігся і має присвяту „Вп. Євгенії Калитовській на д. 28. II. 1900“. Поезія в прозі друкувалася вперше в збірці „Дорога“, 1901, стор. 1—4; звідтіля її передруковуємо. Приблизний час написання: кінець 1899 і початок 1900 р.

38. ДАВНИНА: Новеля друкувалася вперше в газеті „Громадський Голос“, 1900, № 17 (6 вересня), стор. 138—140 і № 18 (12 вересня), стор. 150—152. Передруковується із збірки „Дорога“, 1901, стор. 8—14. Приблизний час написання: перша половина 1900 р.

39. ПАЛІЙ: Спершу Стефанік хотів опрацювати цей сюжет у формі драми, як писав у листі до Вацлава Морачевського з другої половини 1900 р.:

„Новеля „Палій“ е написана живцем з такої ж драми, котру я хотів післати на конкурс, але знищив. 1) В хаті Курочка, 2) В шинку за містом, 3) В стайні панській, 4) В хаті Палія. Такий був розклад актів. Третій акт був найкращий, але ціла драма мені не подобалася. Я не покинув гадки написати цю саму драму, але згодом, як буду трохи спокійний. А знищив я тому, аби нічим з давнього не путати собі рук.“

Ще одну, чи не найінтереснішу обставину у зв'язку з написанням цієї новелі маємо в листі Стефаніка до Ольги Га-

морак з датою „Краків, 12. IV. 1900“, який устійнює також час написання новелі — навесну 1900 р.:

„Я тепер борикаюся з пролетарем сільським, з палієм, з анархістом. Пишу за нього, а властиво за себе. Бо можна свої муки і розпуки класти комунебудь на плечі, аби ними зівав на світ, як великою раною. Має то бути річ далеко довша, як я дотепер писав. При довгих оповіданнях треба багато зуживати сили на то, аби читача тягнути даліше. Отак вислугуватися я дуже не люблю і буду старатися „льокайство“ зредувати до мінімуму. Хто знає, чи я буду годен цю річ завершити так, як хочу. Я не можу цілими днями дрижати в гарячці, ані не можу мозком так обертати, аби видіти все, і найменшу гримасу пролетаря. Я такий дуже змучений.“

Друкувався вперше „Палій“ в ЛНВ, 1900, червень, т. X, кн. 6, стор. 249—261. Передруковуємо з автографа, що зберігається в архіві І. Франка в бібліотечі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, ч. 118, стор. 80—95, причому ми ввели ті зміни в тексті, які ввів сам автор в останній редакції новелі та подаємо їх за текстом збірки „Дорога“, 1901, стор. 25—42.

40. КЛЕНОВІ ЛИСТКИ: Ця новеля коштувала Стефаніка дуже багато праці, про що свідчить аж сім, не раз дуже далеких один від одного варіантів, більшість з них з наголовком „Мужичка“. Письменник любив цю новелю найбільше з усіх своїх передвоєнних творів. Вона появилася вперше в ЛНВ, 1900, грудень, т. XII, кн. 12, стор. 330—337. Передруковується з автографа, що зберігається в бібліотечі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517, стор. 2—27, там бракує лише першої сторінки. Решта тексту подається за текстом збірки „Дорога“, 1901, стор. 43—53. Письменник написав новелю в селі Чортовець біля Городенки в місяцях липень—серпень—вересень 1900 р.

41. ВІСТУНИ: Ця новеля була надрукована вперше в збірці „Дорога“, 1901, стор. 15—18, звідтіля передруковується. Приблизний час написання 1900 р.

42. МАЙ, 43. ПОХОРОН, 44. СОН: Вперше друкувалися ці три новелі в збірці „Дорога“, 1901, М а й, стор. 19—24, По-

хорон, стор. 54—56, Сон, стор. 57—59. Тут передруковуємо з автографів, що зберігаються в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517, Май, стор. 1—14, Похорон, стор. 2—6 (бракує 1-ої стор., початок новелі подаємо за текстом збірки „Дорога“), Сон, стор. 1—6. Приблизний час написання новель: 1900 р.

45. БАСАРАБИ: Новеля друкувалася в збірці „Дорога“, 1901, стор. 60—71. Передруковуємо її з неповного автографа, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517; тут збереглися сторінки 1—2, 4, 6—9, 11—13, 16—26, 29, 32, 34—36. Решту тексту подаємо за збіркою „Дорога“, 1901. Приблизний час написання: 1900 р.

46. ОЗИМИНА: Це оповідання друкувалося вперше в збірці „Дорога“, 1901, стор. 72—74. Передруковуємо за автографом, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517; тут збереглися сторінки 1—5; решту тексту подаємо за збіркою „Дорога“, 1901. Приблизний час написання: 1900 р.

47. ЗЛЮДИ: Вперше друкувалася ця новеля в збірці „Дорога“, 1901, стор. 75—83. Передруковуємо її за неповним автографом, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517, там збереглися сторінки 1—3, 5—8, 10, 12—14, 18—19, 23; решту тексту — за збіркою „Дорога“, 1901. Приблизний час написання: 1900 р.

48. ТАКИЙ ПАНОК: Новеля опублікувалася вперше в збірці „Дорога“, 1901, стор. 84—90. Тут передруковується частинно за неповним автографом, що зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517; там збереглися сторінки 1—6, 9, 12—15, 18—20 — решту тексту за збіркою „Дорога“, 1901. Приблизний час написання новелі: 1900 р.

49. СУД: Ця остання новеля Стефаника з передвоєнного періоду творчості має за сюжетну основу подію з правдивого життя, що трапилася в рідному селі письменника восе-

ни 1901 р. Тоді під час весілля, яке Іван Дідух-Зуб справляв своєму синові, справді прийшло до бійки між бідними й багачами, і в бійці загинули два багачі. Про цю трагічну подію в Русові складено пісню. Новеля друкувалася вперше в збірці „Мое слово“, 1905, стор. 171—178, звідкіля передруковується. Приблизний час написання новелі: 1902 р.

50. ДИТЯЧА ПРИГОДА: Це перша новеля, яку письменник написав по 14-літній перерві у Відні в 1916 р.; вона появилася вперше в Буковинському Православнім Календарі на рік 1917, Видання Тов. „Українська Бесіда“ в Чернівцях, № 263—266, Відень, 1917, стор. 173—175; звідтіля її передруковуємо.

51. МАРІЯ: Вперше друкувалася новеля в альманасі „Кривавого Року“, 1917, передруковуємо її із збірки „Земля“, Львів, 1926, заходом і накладом видавн. кооп. „Громада“, стор. 11—23. Час написання новелі: друга половина 1917 р.

52. ПИСТУНКА: Новеля появилася вперше в Учительському Календарі на рік 1922, Коломия, 1921, стор. 38, звідкіля передруковується. Час написання: літо 1921 р.

53. ВОНА — ЗЕМЛЯ: Новеля друкувалася вперше в ЛНВ, 1922, травень, кн. 1, стор. 6—8. Передруковується з авторизованого письменником рукопису, писаного сином його Семеном, він зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, ч. 517, стор. 1—7. Час написання новелі: зима-весна 1922 р.

54. СИНИ: Новеля друкувалася вперше в ЛНВ, 1922, листопад, кн. 7, стор. 3—7, звідкіля її передруковуємо. Час написання: літо 1922 р.

55. ВОЄННІ ШКОДИ: Сюжет новелі це правдива подія, що трапилася в рідному селі письменника Русові в перших повоєнних роках. Вперше появилася друком у місячнику „Червоний Шлях“, Харків, 1926, лютий, № 2, стор. 5—7. Передруковується з авторизованого й виправленого письменником рукопису, писаного Оленою Плешкановою; він зберігається в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, № 517. Приблизний час написання: 1925 р.

56. MORITURI: Оповідання друкувалося вперше в місячнику „Червоний Шлях“, 1926, лютий, № 2, стор. 7—10. Передруковуємо із збірки „Земля“, 1926, стор. 53—59. Приблизний час написання: 1925 р.

Morituri — ті, що мають умерти.

57. ДІД ГРИЦЬ: Дід Гриць це селянин села Волчківців на Покутті — Грицько Запаренюк, відомий громадський діяч, приятель Франка і Стефаніка. Серед селянської і інтелігентської публіки великим успіхом користувалися його поетичні промови. Новеля друкувалася вперше в місячнику „Червоний Шлях“, 1926, лютий, № 2, стор. 10—12. Тут передруковується із збірки „Земля“, 1926, стор. 61—68. Приблизний час написання: 1925 р.

58. НИТКА: Героїня оповідання це мати письменника Оксана; решта дієвих осіб це — його батько Семен, сестра Марія, брат Юрко й він сам. Оповідання друкувалося вперше в двомісячнику „Світ“, Львів, 26 грудня 1926, № 23—24, стор. 3, звідкіля передруковується. Дата написання: грудень 1926.

59. ЛЮДМІЛА: Цей нарис стоїть на грані між автобіографічними оповіданнями та звичайними споминами, яких Стефанік написав декілька по першій світовій війні. Вперше появився в газеті „Громадський Голос“, Львів, 8 січня 1927, № 1—2. Передруковуємо з місячника „Червоний Шлях“, 1927, червень, стор. 12—13. Час написання: грудень 1926 р.

60. МЕЖА: Вперше друкувалася новеля в ЛНВ, 1927, лютий, кн. 2, стор. 97—98, звідкіля передруковується. Час написання: кінець 1926 і початок 1927 р.

61. ВОВЧИЦЯ, 62. ДАВНЯ МЕЛОДІЯ, 63. СЛАВА-ІСУ: Всі ці три новелі друкувалися вперше в місячнику „Червоний Шлях“, 1927, травень, № 5, стор. 5—8, звідкіля передруковуємо. Мають вони зовсім автобіографічний характер і розказують правдиві події. Перший наголовок новелі „Давня мелодія“ в „Червоному Шляху“ був — „Братя“ а підзаголовок „Давня мелодія“; в ювілейному виданні „Твори“,

Львів, 1933, Стефанік залишив лише підзаголовок. Всі три новелі написані при кінці 1926 і на початку 1927 р.

64. СЕРПЦЕ: Цей автобіографічний нарис друкувався вперше в газеті „Громадський Голос“, Львів, 22 січня 1927, № 4, звідкіля передруковується. Дата написання: січень 1927 р.

65. ГРІХ: Новеля появилася вперше в журналі „Валпліте“, Харків, 1927, № 3, стор. 42—44, звідкіля її передруковуємо. Приблизна дата написання: перша половина 1927 р.

66. МАТИ: Ця новеля друкувалася вперше в журналі „Валпліте“, Харків, 1927, № 3, стор. 45—46. Пізніше Стефанік зовсім перередагував її текст, і вже в новій редакції вона ввійшла у ювілейний збірник „Твори“, Львів, 1933, стор. 208—209; звідтіля її передруковуємо.

67. РОСА: Новеля появилася вперше друком у календарі тов. „Просвіта“ на 1928 рік, Львів, 1927, стор. 132—133, звідкіля її передруковуємо. Письменник присвятив цю новелю „Просвіті“, бо в 1928 р. це товариство святкувало 50-літній ювілей своєї діяльності. Час написання: травень 1927 р.

68. ДУРНІ БАБИ: Оповідання друкувалося вперше в журналі „Проти хвиль“, Львів, 1929, січень, № 1, стор. 1—2, звідкіля її передруковуємо. Воно розказує правдиву подію, що трапилася восени 1928 р. в м. Снятині. Героїня оповідання це мати політичного в'язня, члена Організації Українських Націоналістів, Дмитра Печенюка. Тому оповідання присвячене політичним в'язням. Час написання: грудень 1928 р.

69. ШКІЛЬНИК: Ця новеля появилася вперше друком у журналі „Рідна Школа“, Львів, 1 січня 1932, № 1, стор. 2—4, звідкіля її передруковується. Час написання: осінь 1931 р.

70. ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ, 71. У НАС ВСЕ СВЯТО, 72. ГРІХ: Всі ці три новелі друкувалися вперше в ювілейному збірному виданні „Твори“, Львів, 1933, стор. 213—222, звідкіля їх передруковуємо. Це останні оповідання письменника, які він подиктував одного дня восени 1933 р., приневолений написати щось нове комітетом, що влаштував йому ювілей.

Словничок менше зрозумілих слів.

Авус! авс! — кінець! амінь!
аді, аді — дивись
акзáмент — екзамен, іспит
аністрáт — судовий документ, що стверджує незаборгованість ґрунту
антéрес — справа
аркушо́к — судовий документ, що стверджує власність ґрунту
арна́рія — див. орна́рія

Ба́дьо — дядько
бай — баль
байра́т — наказна сільська рада; так зветься і член такої ради
банди́ги — нісенітниця
ба́нно — сумно, тужно
банува́ти — тужити, жаліти, нарікати
барабля́ — картопля
ба́ста — кінець
ба́хур — дитина
бе́вка — борошно, зварене на чистій воді

белендіти — говорити дурниці
бе́нькарт — байстрюк
берве́но — колода
бовваніти — деревіти
бб́ли — слава Богу
бб́рзо — швидко
бры́ка — вантажний віз
брé — брате!, братці!
бубен — (на бубен викликати) — під час продажу з торгів б'ють у бубон, щоб скликати покупців
бу́да — шатро
букáта — шмат, кусок
бульбо́на — пропасть, глибоке місце в річці чи ставі
бу́нда — верхній короткий одяг з грубого сукна
бу́та — гордість

Вакáтися — посміти, важитися
валува́тися — перевалюватися валом
ва́терка — жаринка з люльки

вгара́йти — навести на думку, порадити
веймі́р — галас, вигук „ой лишенько“
верéня — ряднина
ве́рітка — стара, знищена ряднина
вікарбу́тити — викотити
ві́вкати — пищати
віда́й — мабуть, либонь
ві́т або ві́йт — сільський староста
вікапа́ний — достоменний, зовсім схожий
віншува́ти — вітати зі святом
віполичкува́ти — набити по лиці
віпу́цувати — вичистити, вичесати
вітека́ти — вистачати, бути під силу
віфата́ти — вихапати
вішо́лопати — витрясти
вогни́во — кільце в ланцюзі
во́лчка — різнокольорові бавовняні нитки для вишивання, заповлоч
во́лбдка — било в колоску
вонтува́ти — ригати
всте́клість — злість, лють
втира́ти — посварювати на когось
втерка́тися — пхати носа, втручатися
вудка́ — горілка

вуйко — дядько; брат батька чи матері
вуйна — жінка дядька

Гай — гайда
ганци́га — худа стара шкапа
гапта́х — струнко! (наказ при військовій муштрі)
гара́вус! — геть!
гара́к — рум (ром)
гарба́та — чай
гарува́ти — важко працювати

ге́зди — ось де, тут
гінде́ль — торгівля; гиндлювати — торгувати; шахрувати
гі́ря — грива, волосся
го́рботка — селянська складана спідниця
годи́ — будь терпеливий, чекай!
голю́кати — кричати
гомівка — гомілка, голень
грань — жаринка
грі́нка — скибка
гря́нути — вдарити
гря́нути — кинути
гредка́, грядка́ — жердка під стелею вшати одяг
гулі́ти — обманювати

Га́зда — господар, хазяїн
газді́ня — господиня, хазяйка
гве́р — кріс, рушниця

гелт — добробут
гасувати — гасати, топтати
грейцар, Грейцар, крейцар —
копійка
Гямба — пащека, морда

Дєдя, дєдик — батько, тато
делькотіти — дрижати, тру-
ситися

деревіше — труна, домовина
дзбкати — брязкати нами-
стом

дзумбелати — гнзудати

добути — відбути

долуман — тяжкий кінець
чогось, напр. люшні

драганістий — високий,
стрункий

дранія — велика гонта

дранка — подерта сорочка

драпанитися — вилізати

дригнути — здригнутися

дрихлавий — спорохнявілий

дубати — ходити по білім
світі

дўча — діра, яма, могила

дїогнути — шпигонути

Ерщєний — хрищений

Жвндїти — лепетати, же-
бонїти

жмінка — жмут, щось, що
можна взяти у жменю

Заасекурований — застрахо-
ваний

забанувати — див. банувати
заводини — перша частина
весілля, під час якої тан-
цює молодь

заволічковий — позичковий
загуліти, загулювати — за-
манювати

закіскати — другий раз зо-
рати, зачистити

законтентуватися — задо-
вольнити себе

залямити — захопити, зар-
вати

зальопаний — задрипаний

зাপарі — зашпари

збуї — розбійник

здоволєти — одержувати
дозвіл

здривіти — зогнити

зібгати — зігнути

зіцірувати — муштрувати

злісний — лісничий

злосний — лютий

зшуруватися — стиратися,
знищитися

Ізнїрнути — зникнути, як
камінь у воду

їснїський — достоменний

Кабат — куртка, вояцький
сурдут

казанє — проповідь

кальвін — недовірок, без-
сердечна людина

каня — шуліка

капаріти — бідувати; не-
здарно робити

капітан — капітал

капурец — кінець, капут

кербутом — к. падати — па-
дати перевалюючись

касіно — клуб

катальог — спис учнів з від-
мітками про присутність,

про те, як відповідається
і т. д.

катране — лахміття

келішок — чарка

кивати — рушати

кіптар — вишиваний кожу-
шок без рукавів

клевєць — молоток

ковбок — короткий обрубок
дерева, вживається як сті-
лець

ковтати — бити, стукати

кожівка — кужіль

кокошитися — гордитися

колєшня — стайня

колія — залізниця

колбеньки — конопельки

контєтний — вдоволений

кўрса — полог саней, скрив-
лена кістка

кострюбатий — розкуйов-
джений

кошниця — рід амбаря, висо-
кого, круглого, обведеного

сплетеним пруттям, в який

селяни зсипають кукурудзу

крак — гак, скоба

кременал — в'язниця; злочин

креперувати — гинути, про-
падати

крївати — кривавити, важ-
ко заробляти

кулєша — густа страва з ку-
курудзяної муки

куражка — зоря (з констеля-
ції Квочки), після якої пі-
знають вночі час

Ланд(ув)ати — волочитися

лаба — лапа

лев — австрійський гріш,
вартости коло карбованця

лєлик — кажан

лєнка — інтелігентський одяг;
панок

лісниця — зелене яблуко
з дикої яблуні

ліщитувати — під контролею
суду спродувати з торгів

лўмер — номер, число

лунá — заграва

лўський (дитяче) — руський,
тобто український

лўфко — олівець

люфт — повітря

лєрва — потіпаха, хльорка

Магістрат — міське управлін-
ня

мáзур — купець-поляк; по-
ляк з околиць Варшави

май — гей; дуже; трохи; ще;
травень
марікувати — нарікати
маркотно — боязко
матріян — матеріал
мельдуватися — зголоситися,
повідомити про щось
мелдунок — повідомлення
міститися — мститися
млака — болотиста сіножать
мня — без мня — без імени
мо(й) — форма звертання,
в роді: гей, ти, чи гей, ви
морг — трохи більше як пів-
десятини землі
моспане! — чоловіче, добро-
дію!

Мапа — мапа
набрєніти — набрякати, опух-
нути
направці — навпростець
напудити — настрашити, на-
лякати
натарапом — нерозумно
і безпричинно
начиніти (поначинювати) —
наробити (понароблюва-
ти)
начінка — святочна страва
з кукурудзяної муки з сви-
нячим м'ясом наверху
нєндза — нужда; воші і вза-
галі нечистість
нехарапутний — бридкий,
поганий

нехто́лиця — ледащо, повія
нєштї ромунєштї — немає
румунської горілки
Нїстер — Дністер
нюгувати — міркувати
ня — гей!

Обарінок — бублик
обіськати(ся) — шукати во-
шей в голові
обмаєний — обтиканий зе-
ленню
обріхтувати — обробити
обсєрбувати — доглядати,
піклуватися
обачіне — милосердя
оббд — крива лінія
обцас — закаблук
обцурувати — обмити; об-
тирати, напр. фарбу
одєнок — стіг немолоченого
збіжжя
одєрзнути — протверезити
оддїчити — успадкувати
окра́йка — вишиваний поя-
сок
окру́шки — об'їдок хліба,
шматочок
омєнт — мент, хвилина
ону́ка — внук
опалізу́ючий — що блищить
всіма кольорами
орду́нок — порядок
орна́рія — частина наймит-
ської плати натурою
ості́на — тверді вуси колоса

Пазити — пильнувати, сте-
регти
пайта́ш — ділуган
пантрувати — стерегти, пиль-
нувати
паруграф — параграф, закон
парше́к — паршивий; так на-
зивають жидів
пасиночок — ялове біло ку-
рудзи
патороч — клопіт, біда
паціти — терпіти, нести від-
повідальність
пацо́к — кабан
пєнсі́я — місячна платня, зар-
плата
перевеклюватися — перемі-
нитися
переднівок — час між ве-
сною і жнивими
перепуджений — переляка-
ний
півка — шерстяний клубок,
куди встромлюють голки
півни́ця — льох
під (поду) — горище
підкьбаний — підтьопаний,
підтопаний
пінка — вершок на скипле-
ному молоці
плахті́на (платі́на) — хусти-
на
Пленіпотєнт — уповноваже-
ний
плє́чико — вишивка на жі-
ночим рукаві

плю́та — слота
пляц — місце, площа
пля́чком — ниць
підлуг припису мельдувати-
ся — зголошуватися згід-
но з прийнятими формами
полішник — удар у лице
політок — врожай
полові́к — рід шулки
помійни́ця — ледащо
помікати — швидко пересу-
ватися (як з вікна вагону),
миготіти
помініти — скласти врочи-
сте приречення
порє́кло — прізвище
порунтати — порушити, вкра-
сти
порці́я — чарка
посідзєне — засідання
посбчити — скривавити, зни-
щити
постєру́нок — станиця поліції
потєнькувати — мати погане
прочуття
пошибати — здоганяти
прєложоний — начальник
прискпātися — причепитися
прихарі́ти — причепурити
профєсорка — народна вчи-
телька
прошкрбати — провинитися
прошивка — вишитий комір
сорочки
прєтати — збирати, склада-
ти

пудити — гонити, летіти
пустék — пустун, збиточник
путерія — виносливість, сила
пуцувати — чистити
пушка — пучка; дрібка
Рантух — намітка з тонкого фабричного полотна
рата — частина сплачуваного боргу
ревізія — обшук
резигнація — відмова від чого
рэйвах — крик, галас
репарація — операція
решетіна — свиняча पोшесть
ринський — дві австрійські корони вартости 80 царських копійок
рихт — право, рація
рихтіг — справді
ріхтувати — привести до порядку, обробляти
риціпка — рецепта
розколбіна — щілина, розколина
розфурети — розкидати
ромунка — румунська горілка
руй — мовчи!
рунтати — рушати
рускаль або **рискаль** — заступ, лопата

ред — уряд, провід, порядок
Сарака — бідолаха, сердега
сардак — верхній одяг з грубого сукна
свійсток — клаптик паперу
секвертант — збірник податків
сердачина — див. сардак
сішки — стовпчики, на яких стоїть піч і лави
скарбов'янин — робітник у скарбі, поміщицькому дворі
скарбона — каса
скоботати — лоскотати
скидатися — відмовлятися
слим'уз — слимак, равлик
слуп — стовп
снасть — головна частина воза, як вісь, підгорсть, каблука і т. п.
сновавка — прилад звивати нитки
сблук — задушливе повітря, сморід
спацєрок — прогулянка
спацірувати — проходжуватися
спєндити — перебути
співорити — зверещати високим голосом
спігкати — зустріти
спуза — слудза, попіл, згар
сталий — постійний
старогрєцький — розумний
студєний — холодний

ступєнь — такий, що поступиться там, де йому скажуть
суголовки — місце, де кінчаються ниви, відступ між нивами
сфатїтися — спохопитися
Табуля — таблиця; судовий спис власників ґрунту
тайстра — вишивана велика торба
таній — дешевий
тацка — таца, піднос
темєний — величезний
тєстамєнт — заповіт
тогїдний — торїшний
трактамєнт — частування, гостина
трафіка — тютюнова крамниця
тринкар — могорич
трїло — отрута
трунва — труна
трунок — шлунок
туман — дурєнь; тумана пускати, туманити — обдурювати
туск — туга

Угрїти — вґрїти, вґатити
угурний — впертий
упіс — грошева сума за впис у члени (банку і т. п.)
уторгувати — дійти до згоди при купівлі; купити
уфатїти — вхопити

Фаєрман — пожежний сторож, у даному тексті розумна людина
файний — гарний
фалате — лахміття, дрібні шматочки
фасувати — діставати, одержувати
фатати — хватати
фєник — австрійський мідний грїш вартости півкопїйки
фїля — хвилина; хвиля
форт — безперестанно
фортшпан — підвода, яку зобов'язаний був давати селянин на вимогу громадського уряду
фүзія — рушниця
фукати — виявляти невдоволення (криком, жестом і т. п.)
фунтовий — півкілограмовий; фунтова мука — біла купована мука
фурєти — кидати
фурнүти — кинути
фүтїтися — погано поводити себе (про жінок)

Хвалєний — ухвалений
хлоп'єний — дужий, міцний
хомнүти — вдарити
хорбака — хребет
хорбми — сїни

хрунь — свиня; виборець, що продає свій голос за ковбасу

Цайг — дешева фабрична матерія

цара — юрба

цйнтель — до цинтля — до-шенту

цирулік — фельдшер

цзэбрік — складаний ніжик

цпеніти — застигати, замерзати

ціпко — дуже міцно

цукнутися — підступити, присусідитися

Челядь — жіноцтво

чень — може

чилідінка — челядь, жіноцтво

чипіти — стояти нерухомо, сторожити

чічка — квітка

чупер — чуприна

Шандар — жандарм

шібеник — повішеник, гульвіса

шінквас — прилавок у корчмі

шіфа — корабель

шляк — удар; „шляк трафить“ — хай поб'є лиха година

шморгати — злегка торкати

шпіхлір — магазин збіжжя, комірчина, де селяни переховують збіжжя, муку і т. п.

шпóтатися — спотикатися

шпурнути, шпурити — кинути

штерно — зірка, військові знаки, „втети штерна“ — звільнити зі служби

штраф — грошева кара, гривна

штубак — дурень, йолоп, дитина, учень найнижчих клас

штудérний — хитрий

шурувати — терти, натирати

шуруй(те)! — геть! забирайтесь!

шўстка — десять крайцарів, вартости яких десяти копійок

Щезник — чорт

Якурат — саме

ЗМІСТ

Василь Стефаник	III
Автобіографія	XLI
1. Самому собі	1
2. У воздухах плавають ліси...	2
3. Городчик до Бога ридав...	4
4. Під горою коло ліса...	5
5. Раненько чесала волосся...	7
6. Вночі	9
7. І чого ти, серце мое...	11
8. Синя книжечка	12
9. Портрет	15
10. Діти	17
11. Виводили з села	20
12. Стратився	23
13. У корчмі	27
14. Сама-саміська	31
15. Лист	34
16. Побожна	39
17. Вечірня година	43
18. З міста йдучи	48
19. Засідання	56
20. Святий вечір	65
21. Лесева фамілія	71
22. Мамин синок	75
23. Майстер	80
24. Осінь	85
25. Шкода	90
26. Катруся	93
27. Ангел (Юрчиківі)	100
28. Ангел (Зонечці)	103
29. Каминний хрест	107
30. Санчата	123
31. Про хлопчика, що його весна вбила	127

32. Мое слово	130
33. Підпис	134
34. Новина	139
35. Лан	143
36. Скін	145
37. Дорога	149
38. Давнина	153
39. Палій	161
40. Кленові листки	181
41. Вістуні	193
42. Май	198
43. Похорон	204
44. Сон	207
45. Басараби	210
46. Озимина	223
47. Злодій	226
48. Такий панок	236
49. Суд	243
50. Дитяча пригода	252
51. Марія	255
52. Пістунка	268
53. Вола — земля	270
54. Сири	275
55. Весні шкоди	283
56. Morituri	289
57. Дід Гриць	294
58. Нитка	300
59. Людміла	302
60. Межа	305
61. Вовчиця	308
62. Давня мелодія	311
63. Слава-Йсу	313
64. Серце	317
65. Гріх	320
66. Мати	323
67. Роса	326
68. Дурні баби	329
69. Шкільник	333
70. Червоний вексель	338
71. У нас все свято	343
72. Гріх	349
Примітки	354
Словничок менше зрозумілих слів	370